

Андрій КОНДРАТЮК

Там земля мила

Повісті, оповідання, есеї, спостереження

Видавництво
"Волинські обереги"

2015

УДК 882
ББК 84(4 Укр)6
К 64

Редактор Борис Боровець

Друкується зі збереженням усіх лексичних
й орфографічних особливостей мови автора.

*Автор вдячний всім, хто морально і фінансово
допоміг у виданні цієї книги.*

Кондратюк А. І.

К 64 **Там земля мила.** Повісті, оповідання, есеї, спостереження /
А. І. Кондратюк. – Рівне: Волинські обереги, 2015. – 200 с.

ISBN 978-966-416-377-1

До нової книги відомого сучасного українського письменника Андрія
Кондратюка увійшли повісті, оповідання, есеї, спостереження, написані в
останні роки.

УДК 882
ББК 84(4 Укр)6

ISBN 978-966-416-377-1

© Кондратюк А. І., 2015
© «Волинські обереги», 2015

ТАМ ЗЕМЛЯ МИЛА

Повість-спогад

І чого то воно так. Коли у свої пастушкові літа я заганяв ополудні свій товар до хліва, то ті кілька годин одпочинку у високім сонцестоянні, поки надень гнати товар на пасовисько треба було, тривали ніби ціла вічність. Літні ж канікули од травня до вересня – то проминала велика історична епоха, у якій відбувалося і твоє доросління.

А тепер, здається, недавненько новий рік почався, а уже й місяці збігли.

Ізгадується. Як Мати наші, коли уже паралізовані страдницьку покуту зносили на хуторі, то у моменті просвітлення переповідали мені одну давню бувальщину. Що у селі колись помирала, відходила у дальню путь дуже старенька бабуся. Рід великий ізійшовся. І сказала одна правнучка:

– А що вам, бабусю, умирать. За довгий свій вік ви уже нажилися...

Бабуся поглянула лукавенько:

– Отак, дітоньки, нажилася, якби од постелі до порога перейшла...

Із древньої Бухари картинка наблизилась. У жовтім осіннім сонці 1963 року біля уславленого Мінарету із журналу «Юность» я читаю «Полночные стихи» Анни Ахматової.

Це уже через кілька років потому ув місті іншим на сходах до колишнього польського будинку я розгорну московську літературну газету і вичитуватиму повідомлення про похорон великої поетки.

Ни гранит, ни плакучая ива
Прах легчайший не осенят,
Только ветры морские с залива,
Чтоб оплакать его, прилетят.

І подумалось. Та же й я уже пережив тії свої літа, у які поетка свої «полунічні» вірші ізроджувала. І мій час тепер уже «полунічний». Аж ніби не здається.

А що відчуває, що почуває у таким «полунічним» віці людина. Мабуть, як хто. Для мене ж – це з кожним днем помножуване відчуття, осягання безпорадности. Ще й у таким жорстокім, непевнім суспільнім оточенні. За цілковитої самоти. Я часто

спиняюсь під вагою заострюваних недуг. І око не так уже бачить, і вухо не так уже чує. Як і написано. Сказав оден наш хуторянин, що він у похилім своїм віці оно третю частину сили булої до роботи має. У мені ж, може, тільки десята частина тієї колишньої сили і пульсує. А й ця постійно поглиблювана забутливість.

Але все одно постійно бринить у моім естві подяка Творцеві, що Він сподобив мене дожити до ось оцього дня. Й осягати світ іще в оцім дні.

Бо могло ж бути, могло обернутися зовсім інакше.

Сива похмурість середлітнього дня 1944 року із глибини перейденого і у стопи злежаного у мигтінні постає над очі мої. Я тоді уже іще пас гусей на Болітці. Закортіло мені проз садок і на Грудок заглянуть, де корову і коні зазвичай пасли. Як усідався я над річкою під вільшиновим кущем, то й не забачив, не придивився, що там корова свого рідкого коржа позоставила. Й тільки як мокро-теча діткнулася мойого тіла, я стривожився. «А що ж скажуть Мати за мої обквещані полотняні штанці?!». Ізняв я їх, підступився до води та й став змивати закаляне. Розвішу над кущем, вітрець війне, полотно й просохне. І знака не зостанеться. Мати не сваритимуть. В куцій голові своїй розмірковував. Заспокоєний і не зогледівся, як ноги мої із берега поїхали. І от я у воді. Свідомість моя фіксує, що темінь одна докола. Десь угорі є світ і світло. Але мені вже усього того не бачити. Холодність одна. Відчуття приречености у воді поміж берегами. Це далеко потому я вчитаю щось подібне у Михайла Лермонтова. Холодність одна поміж берегами.

Але за яким нез'ясовним покликом тоді у цьому місці з'явилися Мати із граблями. Забачили тільки мої штанці. Про все здогадалися. І врятували мене.

Подія ця тільки відбиток зоставила у моїй куцій свідомості, як про щось неозначено невиразне із сивої похмурості середліття. Мені уже минуло шість років.

Та аж надто виразний відбиток позоставила у споминку подія, що прилучилася на двадцять четвертому році мойого життя. Один тільки крок зоставалося уперед сягнути – і моя многотрудна п'ятилітня наука позаду опинялася. Рожева мрія за обрієм ясне майбуття малювала.

І от сталося. Напад грипу із ускладненнями здушив мене усуціль. Позаяк міські лікарні усі уже переповнились, то мене завезли за місто у Брюховецький ліс. Там за літа піонерський табір

барвно процвітав, а тепер тимчасову лікарню абияк облаштували. І я був першим тут насельником. Живий мороз зі стін ісходив прямісінько на мене. За ніч мене зчавило запалення легенів з обох боків. Я задихався. Відчуття безпомічності страхом перед смертю обернулося. Спрага життя запульсувала у моїй хворості невимовно і несказанно. А ніколи мені так похапливо спрагло жити не хотілося, як у тій своїй молодості.

Через кілька днів до мене навідалися друзі-однокурсники. Забачивши мою зжовклість, і вони стривожилися. Посеред ночі у ліс до мене приїхав доцент з медінституту. Мене почали рятувати. І врятували.

Гай-гай, а і найменше знаття тоді не даленіло, не угадувалося. Що й десять років не мине, як зійде на мою свідомість завмислена жажлива поруйнація. І стане мертвий для мене світ. Поблякнуть кольори, і музика не бринітиме, утрачений смак. Емоційна сфера розстроєна. Одна висока сліпуча ясність. І я у ній безживний. Кожна хвилина невтривності – як ціла вічність покути. Утримує лиш непокинута осягання. Що й це колись минеться. Аяк. Усе на світі переходить. І таке через роки перейшло.

Коли ж у початку 1986 року моя застуда неухильно розросталася давучим невідкашлюючим кашлем, то зліг я аж на три місяці у своїй комунальній конурі. Униз зійду з верхатури, з горища (квартира на сьомому поверсі шестиповерхового будинку, так було записано у документах). Наберу в магазині молока і хліба. Да й ізнов вилежую свою застуду. А вона не вилежується, не відкашлюється. Батька нашого ізгадую. Як казали вони: «Якби відкашлювать мона, то було б лекше». На те Палажка тільки лукавенько осміхалася: «Ото. Якби до кашлю да іще й колька...». Так то воно так. Але рацію мали Батько. Справді, дихання перетинає, горло зчавлює, й тоді відкашлювання мариться, як порятунок, як надія на одужання. Вірте й мені, а не оно нашому Батьку.

Із вуличного телефонного автомата я викликав медичну допомогу. З'явилася лікарка. Я просився у лікарню. Вона порадила пити теплий чай із малиною (якби ця малина у мене була) – за три тижні минеться.

Та не минулося. Світ переходив у часі поза стінами моєї конури. Світ зінакшувався. Віддалено і обережненько о тім до мойого зболеного слуху тільки маленький репродуктор вісти доносив. Із Москви передавали вірші закатованого сталінським режимом і

тривалий час змовчуваного поета, посилаючись на те. Затим транслювали ніби сучасну п'єсу, що в ній оголено прозвучав мотив правди. І крізь біль та задуху у моїм єстві що то зрушилось. Невже це на правду. Запульсувала несміла надія на зміни.

Я видивлявся білу низьку стелю судженого мені горища. А ізгадувалося і в уяві малювалося. Як у дитячі свої літа я також недужий самий у хаті на хуторі лежав. І білу стелю поміж бальками видивляв. Якраз під ту пору померла шістнадцятилітня сусідська Митрова Марта. Її зодягли усунули в усе біле, як невинницю. Сестра розказувала. Я видивлявся білу стелю. І бачилась мені у ясній високості у білому одінні Марта. Не мертва, але жива. Та життя її а зовсім інакше, аніж наше. Без болю і клопотів. Ми можемо тую картину тільки уявляти. Із Мартою ми уже не можемо говорити. Але вона там кожне слово наше тут чує. І кожен зрух наш бачить, і кожну, найпотаємнішу думку проглядає.

Видивляючись білу низьку стелю мого міського горища, задихаючись од невідкашлювання, я чомусь не думав про смерть, і страх смерті уже не пульсував у моїм єстві так безпомічно гостро, як у ті давні молоді літа. Єдине жадання переймало мене. Коли ж нарешті настане оте звільнюване відкашлювання. І чи взагалі настане. Звичайно. Думка наперед забігала. А що ж то і як то воно буде у будучині. Ізгадалося. Як умирав наш вісімдесятип'ятилітній хуторянин Василь, то й сказав, промовив кволенько: «Воно то й не страшно мені умирать. Але як сьой світ без мене буде. і що то воно далі буде».

І тільки як повів запахущий квітневий вітер («повів вітер степовий...»), а у піднебеснім просторі уже носилося, тремтіло передчуття Чернобиля, котрогось ранку я раптом вільно відкашлявся. Й моє дихання з кожним днем влекшувалося. Тобто я перестав його завважувати. А так і серце. Добре, коли не відчуваєш, з котрого воно боку.

Да й сказала, промовила тоді сусідка зі спільної кухні Клара Максимівна:

– А я то думала, що ви уже не вичухаетесь...

З Божою поміччю вичухався. Й одразу заяснів передо мною Хутір. Як звеселіє усе птаство, забачивши мене, і як заясніє Батькова хата, коли я у неї увійду. І як розпогодиться, на тихі води простуватиме моя стомлена душа у хутірській тиші. Як грядочки я скопаю, да насіння висію, і якою тихою радістю займеться серце моє,

коли одного ранку я забачу на грядці рядочки блідо зелених росточків. А коли й маленькі росточки розростуться кущисто й потішать достиглими плодами, та над хутором сиво ніжна намітка туману постелиться, то як у тихім світанковім розвиднянні я простуватиму стежкою у Борок, де на зелено моховій галявині мене очікувальною несподіванкою привітає бурий молодий боровичок... І зворушення потаємне покладеться у мою сутність. А недалечко із видолінки і другий озветься, затим і третій...

Але одійшло. Усе одійде.

Коли у яснім квітневім сонці, що у травневе переходило, стоятиму я коло криниці на хуторі, а стежкою проз Володя Бовшунувий переходитиме, то й озветься він до мене, скаже: «А що то там зорвалося... Володя Марточин радіо слухав...».

Пополудні того ж дня я простуватиму дорогою через Дуброву до села, цікавість одна тривожна пульсуватиме у сутності моїй, а над головою моєю сріберний мертвотний пилок невидимо осідатиме. А вже у селі Богдан покутник передасть радійну новину з того берега про Чорнобиль.

Це тільки через тиждень потому скажуть і повторюватимуть, що не можна пити молока, купатися у річці, виходити у ліс й усіякове таке гинше. Хтось іще скаже. Що рік уже не можна рибу виловлювати, а два роки її їсти не можна буде. Вислухавши тее, наша старша сестра Зоська тільки усміхнеться лукавенько: «А нащо ж то тую рибу уже рік вивуджувати мона, коли її ще їсти не можна».

Гай-гай, чого тільки тоді не набалакано було. Й усе тее діставалось мого серця упритульно. Але найвразливіше, що у Борок по гриби уже не ходити. Мене тепер відлякувала завжди зелена краса лісу. І увесь світ ураз стратив свою первісну красу.

Це уже у яснім літі я стоятиму у черзі за «Одеською» ковбасою в однім дарницькім гастрономі. І скаже тоді хтось: «Через п'ять років то ковбаса ця уже без черги буде». Одна жінка у літах миттєво мову перехопила: «Через п'ять років усе буде, тільки нас не буде...».

У тривожнім очікуванні минало життя. А у високості бриніло поетичне «І час між пальцями тече, а ми ще є» (Гійом Апполінер)). Ніби мало змінюваним зоставався доокіл, але до слуху несподівано день крізь день доносилися звістки про нові й нові починання і зміни у житті. Прискорення змінювалося масштабною перебудовою, яка ніби завершилась розпадом на одній шостій частині земної

суші могутньої імперії. Це ж котрийсь заокеанський президент назвав був це зловісне утворення «імперією зла».

Затим одного сонячного передосіннього дня проголошували незалежність. На руках достойника увись підкидали. Радістю несказанною сповнювався доокіл. А мені із думки усе не йшло. Слова Лесі Українки наблизилась упритул да й станули. Що не та свобода, яка дарується кимось, а та свобода, що у праці й борні здобувається. Бо ж хіба не 'ден даровник свободи у ярмо неволі запрягав міцно.

У скорім часі хтось, до мудрування схильний, промовив, прорік: «Звір поранений, але не добитий». І у в очу моїм повставав, малювався семиголовий грізний звір, що у пораненні своїм ремигаючи, головами сімома тільки матиляв. Але не підступись.

Мені ж і в уявнім віддаленні сей звір бачився іще аж надто живучим. Особливо після одного випадку уже в так звані «незалежницькі» часи. Коли одного весняного похмурого дня, повернувшись до отчого дому на Хутір, я застав там несусвітній рейвах. Із хати винесли усе, надто ж прискіпливо нишпорили у моїх паперах і записках. Тоді один районний слідчий запитав мене приблизно таке: «Що, Спілка?». «Так», – відповів я. «Шо, незалежності захотіли. Ми вам, сукі, покажем незалежність».

Через якийсь тиждень сей слідчий удостоївся високої посади ув обласнім центрі. А вже інший слідчий погрожував мені отако: «Єжель ти не підпишеш, що не маєш до нас претензій, то усмерть заганяєм тебе слідством, а де б ти не знаходився».

Дивно. Мене до нитки обібрали, да ще й став я злочинцем он якого штибу. Та добре, що не побили. Моє зняковіння і поступливість урятували мене.

Потому за вісімнадцять літ Батькову хату розбивали тридцять і три рази. Але жодного разу я уже не звертався у міліцію. Так що усі оті радійні пісеньки про незалежність святочного настрою у моїй душі не створювали. «Незалежність, моя незалежність...». Не учіте навченого. Хоча вік живи – і вік учись.

Не сказати б проте, що дія зовнішніх чинників не зоставляє сліда у нашій свідомості. Зоставляє. І відповідним трибом спрямовує, формує наші відчуття і комплекси. Це ж Олександр Грін, здається, написав, як звільнений в'язень непритуплено почувався на свободі. Так міцно увійшла у його сутність тюрма.

Іще ізгадується. Як у ранній молодості довголітній керівник вирізняваного державного утворення «Югославія» Йосип Броз Тіто

мав молоду високу мрію. Справити собі гарного модного костюма. Не'ден день, а мо' й місяць збирав на омріяну ціль («ціль ця да яр ця...») грошенята. Й нарешті костюма справив. Та недовго судилося йому у нім перебувати. У скорім часі означеного костюма украли, із пліч власника поцупили. Уже потому Йосип Броз Тіто міг мати і мав на своїх плечах а найкоштовніші костюми світу. Але утрата того першого вирізняваного одіння поклала, заронила у сутність державця дивне переживання. Що ось іздеруть із його пліч нового костюма. І позбутися сього нав'язаного передчуття державець не зміг аж до кінця своїх довгих днів, а під якою міцною вартою і не перебував. Можливо, це не була така густа смертельна печаль, як у Акакія Акакійовича, коли із нього здерли важкими трудами добуту шинелю. А все ж...

То що уже мені многогрішному говорити, коли за вісімнадцять років спадщинну Батькову хату на Хуторі розбивали аж тридцять три рази і вишкрібали усе ужиткове і паперове до нитки. Навіть голку і нитку забирали. А я тримався. Але зрух стався, процес пішов. Кажуть, крапля твердий камінь точить. А що вже говорити про таку хистку річ, як людська душа. День за днем, рік за роком визрівав, формувався, затвердівав у моїм естві комплекс. Що ось тут же нападуть на мене і до нитки обчистять. Панічно беріг я рукописи. Віддаляючись із хутора, неодмінно завжди забирав їх із собою у торбинці. Але і в дорозі кожної миті через думання моє переходило. Що ось зараз вихоплять із руки торбинку. «Не бійся!» – розсудок диктував, а серце трепетом займалося. Така двоїста людська натура.

На віку, як на довгій ниві. Усього бувало. І недоїдання. У літа студентські, а і в тім періоді, коли відбувалося первісне накопичення капіталу. Тобто коли злодії і пройдисвіти за рахунок трудового народу собі надійний ґрунт забезпечували, щоби затим упевнено узаконювати свій грабунок і розбій.

І підступ, і зрада. Гоніння і стеження. Але усе перейшло. І переходить. За давнім написом. Що усе переходить, і це перейде. Але тільки дражливе острашено передчуття, що ось незагаймо нападуть учергове на мене да й послідні лахи з пліч іздеруть і з лігвиська свого витурять. І як уже не моцуюсь, не силкуюсь цих настроїв позбутися, а не завжди силоміць удається заспокоєння на серце покласти. Так потужно твердо діяла на душу супротивна сторона. І так міцно невивітрювано позначилась у нашій сутності ця дія.

Якось зовсім недавно почув я із радіо визначення одного геронтолога. Що від 60-и літ до 74-х літ людина перебуває у похилому віці, а від 74-х до 90 літ – це вже людина старечого віку. Від 90 і далі – це уже довгожителі. Тільки одиницям вибраних таке досягне.

Ураз і про себе думка перейшла. Що і я уже із похилого віку вийшов да й у вік старечий уступив. Да й у просторі тім прошкую. Господь сподобив.

А затим і визначення нашого клясика наблизилось, спогадалось. Що горе позоставленому. Особливо у віці старечому. О чім у молоді літа і не здогадувалось. Не сподівалось.

Недавно у телефонічній розмові один мій побратим, який самий у помешканні своїм зостався, сказав мені: «Я тепер повніше осягаю стан самоти. І переконуюсь, що це також життєтворчий стан». «А чи є вас кому опікувати? Ну, наприклад, хліба, продуктів при потребі принести?» – запитав я. «А такої проблеми поки для мене не існує. У мене ж сини є. А й ізбоку помічників не бракує», – була відповідь.

І подумав я. А то іще не повне осягання самоти. Далєбі куди повніше відчуття і переживання самоти – це коли нікому води від криниці принести, а власноруч уже несила принести, коли і хліба, і продуктів принести нема кому, і хто поміч подасть, коли напад неочікуваний знерухомиць ціле ество людське. Гай-гай, із чим, наприклад, зрівняти останні переживання самотньої нашої хуторянки Насті. Коли посеред холодної сніжної зими відбили двері її хати, то задубіла Настя лежала на долівці, а її лікті усущіль погризені були.

Аяк. Повна самота розсіює нашу певність у стоянні на земній тверді. Хто ж не позоставлений цілковито, то, звісно, подібні переживання для такого іще віддалені, навіть якщо і недуги пригнічують.

Недавно на сільському ринку позустрів я колишню хуторянку, котра також уже свій похилий вік завершувала, до віку старечого наближаючись. А геть згорблена, за останні роки перенесла кілька важких операцій. Та лице упевненістю сяє. Сир, масло, сметану продає.

– А хіба ти, Маріє, корову іще маєш? – запитую.

– Де там. Доччине спродую... – відповідь бадьора навстріч іде.

– Діти помагають? – ізнов запитую.

– Атож як. Мене тепер, як пані, возять. Куди є потреба. Чи в лікарню, чи на ринок...

«Марія жилиста», – хтось сказав про неї.

А як же і не бути Марії упевнююче жилистою попри зігнутість свою, коли зять завжди машиною, як панію, завезе її а хоч куди, – хоч у лікарню, хоч на ринок, а хоч і додому.

Позоставленцям відторгнутим тільки на самого себе да у молитві до Господа сподіватись треба. Як оньо покійна уже самотиця Віра Кушнерьова, котра і у вісімдесятилітньому віці самотою у відлюднім закутку на хуторі перебувала, мешкала. І сталося якось у похмуро загусаючій пізноосінній надвечірку. Що постала потреба ізняти вхідні двері до оселі. Ізняла якось самотужки Віра тії двері. А от на місце вставити їх аж ніяк не вдається, скільки не силкувалася бідолашна. Урешті зостановилася Віра посеред двору, здійнявши руки д'горі, у молитві до Бога: «Господи! Ти бачиш мою самотню безпомічність. Ніч наближається, а як же я домуватиму при одчинених дверях...».

Затим іще раз приступилася Віра до дверей зі слабенькою надією, а вони ураз без великої натуги і станули на своє місце. Опісля бідолашна самотиця кожному стрічному переповідала, як сталося їй за молитвою її.

Ізгадалося. Як хтось одного разу запитав мене: «А, окрім Бога, хто тебе, Гандрію, іще на світі підтримує?». «Інколи і людина, котру Господь у тяжкі хвилини посилає мені», – відповідь незагайно зродилася. А через спогадування перейшло. Як у час внутрішньої операції не зостався я цілковито відторгнутим. Господь послав мені і Лікаря, і Людину для догляду у безпомічності.

Атож як. Часто наші переживання безпомічності в очікуванні події виявляються зайвими. Поміч із'являється несподівано, о чім і не здогадувались ми. І проблема наша заспокоюється.

Але не раз і певність наша розсіюється в одночасся. Гай-гай, скільки ж було говорено, написано і проспівано про вікопомну дружбу народів, що вийшли ніби з однієї колиски. Навіть космонавт якось сказав був приблизно таке. Хто подумає, що Росія може напасти на Україну тепер, треба вважати такого божевільним.

Та от сталося. І сказала племінниця: «Подумати тільки. Стільки років дружили, і на тобі». А через думку мою перейде. Для когось несподіванка, тільки не для мене. Сторінки трагічні історії перегорнулися. І поруйнування роду нашого. А і власні пережи-

вання у молоді мої літа. Коли я многогрішний од мук глибоких просився: «То застрійте уже мене...». І відповідь зринула негайно, якби уже стояла наготові цілі століття: «Ишь ты! Легко отделаться хочешь...». Пощо масові розстріли. Я вслухаюсь, вчитую свідчення про теперішні катування. Як вуха людям відрізають, животи розпорювали. Бранці лихої долі, смерті уже просяться, а їм її не дають. Упиваються катуванням. І подумаю ізнов я. Так це ж повторювано і вдосконалювано триває уже крізь цілі останні століття.

А що казать. Від родива а геть слабосильний, спізнавши стільки відомих, а й мало відомих недуг з малолітства і дотепер, хіба міг я сподіватись, що Господь допроводить мене аж до сьогоднішнього дня. Плентався, плентався і помаленьку доплентався. Серед усіх старших братів і сестер (семеро нас було) я уже посів третє призове місце за довготою віку.

А все ж. Як часто зринає ув зорові моім отой ставний вусань у Хрещатицькім переході. І бринить його голос: «Журяться, тужать сини України, що так марно минають літа».

Й із дитячих літ повстає, наближається картина. Таких сонячних днів більше ніколи не буде. Увесь світ тремтить у яснім сонці. Я пасу товар на Наталії. І читаю книжку Сонцепоклонника. У яснім сонці тремтять перед моім зором рядки: «Пішли літа марно з світа, як лист за водою». А з доколу хтось новину до мойого слуху доніс. Повстанського старшину у нашім краї Шугая забито.

Ой у полі жито копитами збито,
Під білою березою козаченька вбито.

Вітер розносить по світу не оно кожду новину – вітер доносить до нас голоси людей, чії сутності уже за далиною, вітер розсіює пахощі із давнини. Така його роля. Тільки ми чи завжди вслухаємося у ці голоси і чи вловлюємо пахощі ці. Написав же поет:

Каменю приділ – лежати,
Вітрові закон: лети!
Тільки я поставлений бажати
Як не цілі, то бодай мети.

Євген Плужник

А от цю новину вітер доніс до мойого слуху посеред суцільної світової похмурості, коли ми пасли товар аж біля третього болота. І сказав, промовив хтось крізь сльози. Що минулої ночі замордували

Гриця. Його живцем різали поперечною пилою. І мати дивилася на тії синові муки, да й в одночасся з ума тронулася. А через три роки і померла, упокоїлася.

Це далеко потому, у новітні часи покійний уже Володя Злидень мені розповідав. Як упіймався був один повстанець і бадали, допитували в енкаведе його, то на всі запитання він в одне тільки відповідав: «Слава Україні!». Як його і не катували. Йому вуха відрізали, очі видовбували, а він усе хрипів: «Слава Україні!». Укінці йому язика вирвали. І він перестав хрипіти.

А як. Це ж Батько наші казали: «Хто попався, да когось видавав, тому тюрма світила. Хто ж нікого не видав, того одразу замордовували». Такий тогді був закон слідства.

Так що розвій і процвітання нашого братерства уповні я осягав як із власних переживань, так і зі свідчень сучасників.

Якось недавно я запитав одного енциклопедично назнаного достойника:

– А ізвідки примандрував отой звичай вуха відрізати?

Відповідь станула незагайно:

– Звичай сей ніби побутував серед племені Майя, що за їхнім календарем очікували ми кінця світу...

І подумаю я. Як ушвидчено змінюється предметний доокіл. Що на моїх тільки очах багато чого зникло з ужитку та зі звичаїв і традицій. А от способи і засоби катування поряд із удосконаленими новітніми і прадавні зостаються.

Ще у молоді свої літа почув я від когось. Ніби наш світ улаштований так, що кожне покоління а неодмінно має застати війну, де би не був хто народжений.

Ізгадалось, да й про себе і наше покоління подумалось. Що як забачили ми в раннім дитинстві, лице в лице позустрілися із війною, так і в старечі наші літа те саме. До слабючого уже слуху кожного дня вітер доносить сумні новини. Страчені молоді незбуті життя. «Потому перед сонмом уходящих я всегда испытываю грусть» (Сергій Єсенін). Й іншого клясика слова наблизилась. По кому подзвін. По тобі подзвін (Ернест Гемінгвей).

Згасає, тьмяніє зір і притлумлюється слух, німіє рука і нога коцюрбється. Уповільнюються рухи. І як би не тримався, щоби не впасти, а все одно падаєш. Ритм життя дооколишнього не відповідний твоєму станові і настроєві. І відчуття чужості у цьому світі

щоразу густіше огортає тебе. Ізнов частіше спогадується дев'яностолітній Денис Довгий. Як казав він: «Ах, який я чужий у цьому світі...». А й зідхання dokonane дев'яностолітнього Мирона Горбатого крізь простір світовий вітер доносить: «Ся людина всю житку мучиться, а на старості ще й покутує». І хто пожаліє отця свого, коли оскудіє він силою і розумом. О, Господи, не відстори мене в старості. Промовисто, що сей мотив прозвучав у музиці Максима Березовського, коли композиторові виповнилося тільки сімнадцять років. Здогадуватись тільки можна, що юний композитор у художній прозірливості своїй уявляв переживання людини старечого віку.

Гай-гай, а чому ж то я не оно в свої сімнадцять літ, а і у віці тридцятилітньому, а й сорокалітньому да не був завжди перейнятий належною увагою, співчуттям і розумінням до вікових переживань Батька-Матері. І тільки коли у їхній колишній вік сам уступив, лягло тее запізно провинно на моє серце. Й покаянні почуття усуціль огортають неухильно старіючу сутність мою.

Да хіба тільки одне тее повстає гірким докором супроти перейденого шляху у віці старіючим. Коли людина звільняється від пристрастів, то якими мізерними, а й порочними у багатьох моментах бачаться молоді розбуювання пристрастів. Чому говорив там, де треба було мовчати, і чому мовчав, коли із серця просилося слово. Чому нерішучість сковувала єство твоє там, де до зактивованої дії поклик бринів. А невтримність гарцювала там, де стриманість і терпеливість мали би заспокоювати і злагіднювати дражливо пульсуючу ситуацію. Ах, чому, да чому, да все чому. Досвід запізнилий. «О, досвіде, розраднику немилый...» (Євген Плужник). Бо ж неможливо вічно рухомий уперед час повернути назад. І ніщо не повертається до начатків своїх. І старець не обернеться на юнака. І молодість не вернеться, й літа не повертаються. А якими б не щиросердими були наші благання. Навіть такі, як у хуторянки Пріськи Гарячої. Як зійшлися у її хату молоді гості білого сніжно Різдвяного вчора 1965 року, то й заспівала у котрімсь моменті старенька Пріська «Ой, верніться літа молодії хоч до мене в гості...». А усі руки одна на одну поскладали і погляди усіх на Прісьці зійшлися, перетнулися. Так виразно забриніла у її артистичній поставі і повільнім співові незбута мольба.

Якось недавно мене принагідно запитали: «А які літа кращі – молоді чи старечі?..».

Запитання застало мене зненацька. А й справді? І я відповів:

– Ці стани незіставні. Але ніколи раніше в житті доколишній світ не яснів так виразно своїми перлами, як тепер. У лузі я чудуюся похитуванню кожної травинки, а на хуторі розмовляю із ластівками. І відчуваю, що вони розуміють мою мову, а я їхню – ні...

Ізгадалося. Як дядько Михайл-євангелист у моєму теперішньому віці сказав був: «На старості так жити хочеться, що аж-аж...».

І подумав я. А то як кому. Бо в іншій бесіді дядько Михайл говорив:

– Умираючий молодий цар, вельможа пихатий готовий півцарства відписати, щоби подовжилось його життя хочай на кілька днів, а не подовжується ні на віддих. Бо прийшла, настала пора.

Ізнав старець лежачий, що десятиліттями сам із постелі не встає, і підводить його уже нікому, смерті просить. А не дається. Бо іще пора його не настала. І ніщо у цьому світі без пори не відбувається. У кожного своя пора. Жити і умирати...

У старечім віці відчуття безпомічності й безпорадності з кожним днем загострюються, помножуються. Не оно хода, рухи, реакція на ситуацію уповільнюються. На кожному кроці переслідує забутливість. Сказала ж була колись покійна тепер Євка: «Те, що вчора було, сталося, я сьогодні уже забула. Але те, що в молоді літа відбувалося, ясно стоїть ув очу моїм». А мені якось одна медсестра пораду зичливу подала: «А ви кожного дня потрошку пишть, щоби думка не залякла...». Аяк. Без руху не оно тіло залякає, а і думка. Рафінуються, усталяються, осягаються повніше хіба що деякі постійні розмисли. Як наприклад. Що між прощенням а покаєнням рухається істина.

Було таке. Що дуже сумлінний вихованець, а затим також видатний фізик не стримався у своїй цікавості да й запитав свого навчителя Ландау: «А скільки годин на добу ви спите?». Відповідь станула незагадно: «Дев'ять годин, а то і довше».

А наша старша сестра Софія якось спогадувала при мені. Що баба Лександра, коли в останнє своє літо приходили до них на Підгалля дитину доглядати, то казали: «Мабуть, я скоро умру, бо мене усе на сон хилить...». Тієї осені наша баба Лександра і відійшли у вічність, упокоїлися.

Батько ж наші протягом останніх трьох років своїх страждали тяжко. Місця ні в хаті, ні у дворі собі не знаходили. І ніч крізь ніч не спали, і протягом дня сон їхні страждання не влекшував.

І мені тепер посеред ночі часто не спиться. Такий нетривкий сон. У сні щось інколи снується. Ніби я перебуваю в інших світах і в інших неозначених станах. Але досить прокинутись, як усі ті видіння, привидіння і щезають. І не можу я повторити за словами поета: «Мені щось снилось. Я знаю, що снилось мені» (за Іваном Буніним). Кажуть, якщо сни при пробудженні забуваються, то такі сни ні о чім не віщують.

Але коли сон зовсім не бере, то тоді ніч посеред міста видається вічністю. Справді, не спиться, а ніч, як море. І тоді думка думку наздоганяє, а зупинитись не може. Й марні внутрішні зусилля цей рух зостановить. Часто видовжена думка розростається дорогою. І це наймиліша дорога зі світа. Дорога додому. Снується вона сиво втоптана поміж квітучого зеленого жита. Війне вітерець, і постелеться доокруги, й тебе огортаючи голубляче, хмарка сивенька зникаюча тихо. Изродилася – і нема. Або ж ізнов у пізньоосінній густій сльотливості, коли й дорога не увиразнюється, ноги самі ступа в ступу її ловлять. Одвічне єднання. А чи у пустельнім хутірським білім засніженні, коли дорога схована за глибокими снігами. Ти прошкуєш навмання, а навстріч тобі, вгрузаючи, пробирається крізь замети кішка. Як вона перезимовує. У Закутку на тебе чекає тільки стомлена, згвалтована численними розбоями душа Батькової хати. Аяк. Бо ж за всякої пори, погоди і ситуації нема на світі нічого більш зворушливого, як дорога додому. Томас Вулф. І навіть коли ця дорога тільки через думання снується, переходить, то сутність твоя завжди до начатків повертається. Й тоді малюються картини.

Я іще лежав у колиці. І був то, здається, вечір. Зимовий чи осінній. Світло у хаті стояло тьмяно жовте. Од маленького каганця. Я прокинувся і видивляюсь низьку стелю. Чую людські голоси. Найстаршого нашого брата Миколи і його побратима сусідського Василя. І сказав, промовив тоді сей Василь: «От кому житка іще безпечна. Тому, що в колиці». І запало, поклалось у мою куцу свідомість тее слово. Й мудрував я у своїм слабкім думанні: «А на правду, чому ж то житка моя така гарна і безпечна?». І запитальне стануло й не розсіювалося у вузькім тьмяно жовтім просторі хати.

А чи на правду було таке, а чи у якімсь моменті привиділось, але чому воно напостійно поклалось, засіло у моїй пам'яті. Да й вигулькує уявно періодично упродовж цілого життя. І тая плетена із лози колицка іще довго зберігалась на горищі нашої хати. Наче

коштовна реліквія, на якій покладена пам'ять про давній момент. Адже така властивість усіх речей – зберігати пам'ять про людей і стрій їхніх думок. Справді, чому у тім давнім моменті Василеві здавалася моя житка безпечною. Уже у новітні часи, в періоді лютих розбоїв Батькового обійстя із хати поцупили усі ужиткові речі і мої писання, а із горища – знакову колиску. Казали потому, що нею виловлювали в'юнів у заболоченім потоці. Відтак спалили.

А той похмурий літній день то і Батько наші пам'ятали. Як ми із Батьком понад Річкою сіножаткою ішли до дядька Гандрія. І була, станула у нашій путі мить. Коли птаство на деревах стишилось, і дерева причаїлись у наслуховуванні, і Річка на перемілі у пісні своїй наче зупинилась. І на моє мале серце поклатось, ізійшло із високості. Поетичне осягання світу.

Потому ми стояли із Батьком і дядьком Гандрієм під дядьковою хатою у затінку дерев. І дивилися, як несподалік дорогою їхали, мчалися німецькі мотоцикли. Почалася війна.

Це уже посеред сніжної морозяної зими Мати загорнули мене у радюгу й несли навпрошки через глибокі сніги у сусіднє село до Чумаків. Я озирався на захід. А на заході уставали грізно червоні, бордові хмари. Щось схоже постелеться потому в очу моїм із картин Рокуела Кента.

Чи ж не тієї зими за Річкою у Микитиних котроїсь неділі відбувалося простеньке воєнне весілля. Сімнадцятилітня Тоня виходила заміж за Гриця Качурця. Як закохалися вони на пасовиську біля Річки, то Грицева невдовзі мученицька смерть тільки і розлучила їх. Аж то неочікувано нагрянули на хутір німці да й розігнали весілля. Того дня і в нашу хату зайшли німці. Я тоді лежав на полику за грубою. Де у тім часі були Батько, Мати і усі старші – не запам'яталось. Запам'яталось тільки, як високий цибатий німець у зеленому усущіль мундирі, ушвидчено розмахуючи руками, вигукував: «Пшик! Пшик!!!». Зелені тіни од нього відскакували і причаювалися по синіх кутках хати.

І коли тепер, на схилі віку свого, до слуху могого долинає звідомлення про «зелених чоловічків», то одразу із пам'яті старечої і повстає, виринає отой цибатий німець в усущіль зеленому мундирі, що розгойдував розмашисто свої кроки у нашій вузькій хаті.

А ця пригода сталася уже, либонь, пізньої осені. Десь за хотинськими хуторами із літака випала бомба, і наша хата погрозливо заносилася. Сусідський хлопчик Михайлик, старший за мене, з

переляку вигукнув: «У снігах бомба впала». Од тієї бомби на Загаллі контужило одну дівчину, і стала вона інвалідкою на все своє гірке життя.

Улітку 1982 року родичі цієї нещасниці прийдуть до мене на хутір, щоби я кудись написав, аби їй визначили пенсію. Я написав, і це подіяло. Нещасницю на чотири місяці забрали у лікарню, а потому визначили їй пенсію.

Сильно здригалася наша хата і на Різдво 1944 року. Німці відступали уже, і у містечку рвалися бомби. У нашій хаті сидів повстанець Кирило, а його батькові саме тоді у містечковій лікарні відрізали ногу. За кожним гримотом Кирило виходив у двір. Затим хутко повертався у хату, сидів на лаві за столом, заломлював собі пальці обох рук і печально промовляв, повторював: «Уже батька нема!». Того ж таки розвесніння у бою на Переспі повстанець Кирило загине, а його батько на дерев'яній нозі і на милицях переходитиме іще крізь цілі десятиліття до глибокої старості. А що ми знаємо про життя і долю. Коли грядущі дні за наміткою тасмничости сховані.

Але та бомба, що випала з літака десь за хатинськими хуторами, мала вплив і на мою поведінку. У війну мене навчали Мати. Якщо зачую гуркіт яроплана, то маю падати ницьма ік землі, а де би під ту пору я не перебував. І ту Материну науку я засвоїв твердо. Що і по війні, аби-но загуло небо, так одразу і падав ницьма ік землі. А після дощу то часто і в калюжу, а на вгороді, то в розору поміж листя ядрине. І тільки коли небо стишувало свій гул, я уставав геть замурзаний. Що старші упізнавали мене з поблажливою посмішкою.

Інколи крізь ціле життя у сні я нажахано переходив свої ті давні переживання. А коли пробуджувався, то жахи відступали од сяєва реального світу. У заспокоюванні я інколи тихенько посміхався недавній з'яві свого дитинства. І через розмисел переходило. Що і в час відносного миру із нами завжди присутня війна.

Одним із перших моїх відчуттів себе у цьому світі було осягання безмежності дооколишнього світу і своєї мізерності у нім. Світовий простір будив у мені цікавість, але водночас і лякав своєю далекістю. Цілковито безпечним і захищеним я почував себе у вузькій просторі хати. І то коли тут присутніми були Батько, Мати, старші брати і сестри. А коли ніч наставала, то світові жахи потаємно пробіралися і в хату. Вони невидимо стояли у всіх кутках і закапельках. І ніхто не спроможний був їх вигнати. Й тільки коли

світало і сходило сонце, ляки невидимо щезали, розсіювалися. У тих перших моїх днях забачилося мені Сонце великим усесильним благодійником. Воно проганяло темряву і дарувало світло. Бо ж тільки у світлі можлива захищеність і безпечність. До того ж Сонечко і зігрівало. Надто ж навесні і влітку. Коли я підставляв сонцю своє лице і руки, то воно тихо ніжно тепло голубило їх, як голублять Материні руки. Одного літнього дня я станув над Річкою і забачив картину. На водному плесі чималим кружком стояв черінь риби. Рабринясті окунці, пліточки і навіть перисті щучки. Більші, менші. Вони не ворогували, а умиротворено ніжились у сонячному теплі. І подумав тоді я. Що і для риби Сонце миле.

У передвеликодні дні у сонячній світлі ясно побілені ближні і дальні хутірські хати привітно дивилися чистою красою. А на Великдень од Сонця торжествував увесь світ. Високий празниковий настрій струменів у піднебесній просторі упокорююче і огортав кожне живе дихання і найменшу билинку.

Я спостерігав, як од Сонця навесні парувала земля. І дійшло, поклялось у мою куцу голову тоді усвідомлення. Що це Сонце зодягає повсюдно Землю навесні у зелені шати. І це від сонячного світла квіти зацвітають різнокольорово. Кожна квітка по-своєму.

Весняний день 1944 року видався елеґійно ясним і вродливим. Це потому один поет промовить і напише: «Вродливий день». Кудись у далеч прогрімкотіла велика війна. Встановлювався новий режим. У краї пульсував повстанський рух. Старший наш брат Микола од енкеведистської акції переховувався. Але того дня сидів у хаті, сподіваючись на затишшя.

Я стояв над Річкою. І милувався жовтогарячими квіточками калужниці, що на очах з'являлися на нашому Болітці і на усіх сіножатках за Річкою. Ясне Сонце покликало їх у світ із грузького мулу, і станули ці квіточки, як маленькі сонечка.

І раптом у ясну хутірську тишу із полуденно-західної сторони ледь чутно увійшло машинне однотонне гудіння, яке неухильно наростало. Аж то на сусідському пагорбі за нашим садком зупинилися машини. Із них вийшли вояки у зеленому одінні.

Це уже потому моя доросліюча свідомість розшифруватиме із переказів подію. Першими забачили вояків, що уже рухалися, прошкували до нашого двору, Батько. Вони хутенько увійшли в хату і попередили Миколу. Коли Микола вибіг у двір, то чужі

розгонисті голоси уже лунали за садком. Тікати у світовий простір було пізно, і Микола зопалу ускочив у клуню. Да й одразу поліз на вишки, улігся під стріхою на солом'яних кулях, таких великих снопах, що їх Батько для латання стріхи зрихтували. І полежує собі допоки в невідомості, чого далі очікувать.

А між тим події розгорталися а зовсім непередбачувано. Схоже, совецькі вояки отаборилися на нашім хуторі надовше. Вони і похідну кухню за садком розтопили. Й пахощі кухонні продимлені сягали нашого двора, манливо ніздрі лоскочучи. А позір мій голубив сонцесяйні квіточки на Болітці.

І хоча весняний день не короткий, а все одно Сонце вечоріння звістувало. Й коли стемніння поклатося на хутір, то сказав старшина, що вояки у нас ночуватимуть. Батько хутенюк уже й снопи солом'яні несуть, щоби на долівці розіслати да постіль зрихтувать.

– Да не беспокойся, папаша, ми і в сарас переночуєм. Не больше пани... – каже той самий старшина, прошкує у двір і вже своєю рукою відчиняє двері клуні.

Серце Батькове тенькнуло.

А завбачливий Микола іще облаштував собі місце аж на споді кулів, поближче до стіни, щоби і продуха була, і солом'яна вагота не причавлювала.

Вояки услід за старшиною на горище видираються. Ось уже і на кулях улягаються. Отако. Одна супротивність – зверху совецькі вояки в одпочинкові розляглися, друга супротивність – зісподу наш Микола зіщулений. Весняна нічка коротка для нього у цілу вічність затремтіла. І дихання уповільнив, і вічка не склеплював, щоби у сні хропінням себе не видати, й не кашлянути щоб. Не оно в страху очі великі, але і в обережності також.

Не коротшою була ся нічка і для Батька-Матері та й для старших сестер у хаті. І тільки як сонечко ясне у дворі стануло да скрипнули двері клуні, да, прочумлюючись, один за одним із клуні виходитимуть совецькі вояки – тільки отогді запульсує у піднебеснім просторі тремка упевнююча надія.

Совецькі вояки довго і не затримувалися у нашім дворі. Коли пізній дозрілий ранок у молодий день переходив, вони і рушили із хутора. Уже за обрієм сховалися їхні постаті, віддалені їхні кроки, умовк машинний гуркіт. Тільки тоді покликали, погукали лагідно Батько. Вийшов із клуні блідий наш Микола. І станула ціла родина посеред двору у подячній молитві до Господа, що це ж за

Його милістю допоки убереглося на хуторі іще одне життя. Це майже через півтора роки опісля, на Головостення упіймається наш Микола, і люто катуватимуть його на сіножатці побіля рідної хати, а затим і в застінках.

Життя, як драму і трагедію, іще не вміщала моя куца сідомість. Сонце, одне тільки Сонце голубило прихильно моє кволе єство. На мене привітно дивилися жовтогарячі квіточки калюжниці – ці ранні весняні зродженці Сонця. І я впізнавав, видивляючись, у них маленькі сонця.

Одного разу за садком я забачив предивну картину. Поволі заходило від цілоденної втоми велике червоне Сонце. Я станув, застиг у зачудуванні. Й коли Світило сховалося за обрієм, на окрайцях неба виткались золотисті ризи. І я незрушно чудувався і ними. Аж поки Мати не покликали до хати. Бо уже темніння снувалося над хутором . Без Сонця смуток і невідомість снувалися доокола. Тільки пам'ять моя утримувала яскраві денні картинки. І бачилися вони незвичним потаємним скарбом, що ніби одному тільки мені у пам'ять і покладено. Від усіх інших відсторонений.

Уже потому якось я забачив і схід Сонця. Коли мене раненько розбудили Мати, і ми збиралися, рихтувалися у першу далеку для мене дорогу. У село, до баби Лександри.

І це бриніла картина іще дивніша, аніж захід Сонця. Вранішнє Сонце було також велике і червоне. Але не стомлене, а помолоділе од нічного відпочинку. Воно радісно усміхалося і торжествувало. Розсіювалися, утікали невидимо темні тіни. Від його теплого і лагідного проміння усміхався, яснів і цілий світ. На зелених листочках і найменшій травинці зроджувалися вологі краплинки роси. У кожній краплинці відбивалося велике Сонце. І усі вони сріберно сяяли. Пташки складали подячні пісні і славили Сонце. Й увесь світ торжествував.

Оці дві події – схід і захід Сонця із мого раннього дитинства – стали чи не найважнішими на усе моє многотрудне і вже довге, вважай, життя. Для мене і тепер немає нічого зворушливішого, як спостерігати, споглядати схід і захід Сонця. А коли у дорослінні у моїй сутності пробудилася, заструменіла муза дальніх мандрів, то в уяві я уже бачив, як сходить і заходить Сонце у різних куточках земної кулі. Та не судилося. Хоча дещо і забачив. Як сходить і заходить червоне сонце у кара-кумській пустелі і над Тихим океаном. Тепер інколи уява моя ширяє світами, посягаючись забачити. Як

сходить і заходить Сонце над екзотичними пагорбами і видолінками Індії, над Африканськими джунглями, над Кордільєрами.

Ізгадується. Коли котрийсь із Фельцфайнів після жорстоких переворотів опинився поміж мурами німецького міста, то невимовно тужив за Асканією-Новою. І ніби казав. Що ж то за житка, що я не бачу за мурами ані сходу, ані заходу Сонця. Чи ж не від великої туги цей пильний спостережливець скоро і помер. А що казати. Могутнє небесне світило має життєдайний вплив на кожне живе дихання.

Із юних своїх днів я уже був самітником. У яснім сонці весняної, літньої пори через Болітце я віддалявся понад Річкою углиб сіножатки. І розглядував усі прирічкові квіти. Як вони осяяні Сонцем також розкошували у самоті. Я мовчки розмовляв із ними, і квіти промовляли до мене. Й хоча мова у нас була не однака, а розуміння поміж нами тремтіло. Із води на мене дивилися пуп'янки жовтого латаття, інколи визирали й квіточки білі, як несподіванка. Але і ті, і ті поміж широкого зеленого листу засвітилися. Корінь їхній углиб води невидимо покрутився. Над берегами вільхи шатристо припишкли, немов незмінна сторожа прирічкового спокою. У мою сутність входило відчуття плину часу. Й тривання його у сонячній ясності уповільнювалося. Мить ставала вічністю. Таке довге часове тривання в осяганні світового спокою потому ніколи уже не повторюватиметься. Це також потому дійде до мене, що неповторна у житті кожна мить.

Якось у полуденнім високім сонячнім літеплі на далекім хутірськiм обрiї я забачив дивні тремкі картини, що їх, здається, і докоола не існувало. Вони то зникали, то ізнов з'являлися, ряхтіючи інколи різнокольорово. Як мені роз'яснили, це явище називалося міражами. У час міражів у мою малу душу покладалося, увіходило високе подивування.

Уже у своїм пастушковім дорослінні, коли я заганяв у хлів товар надень, то інколи у полуденнім яснім сонячнім сянні я тишком-нишком понад Річкою віддалявся, ішов на колишню мазурську слободу. Зупиняюся аж біля третього болота. Докоола нікого – тільки одні кущі. Німує полуденна далина. «Угу-пугу...» – тільки кволенько із болота повстає і ряхтить у сонячнім струменінні. Хтось голос подати заміряється, а сил немає. Ізгадалось. Як минулого літа побігли пастухи до цього третього болота корови завертять, да й наткнулись у кущах на Василя Катерининоного забитого. Що його уже два дні розшукували і знайти не могли. Ах,

це таїна ік сонячній ясності пробивається, щоби себе перед світом висвітлити. Бо це ж тільки Сонце усі речі і події спроможне виразно висвітлити, ояснити.

Дуже рано іще запримітив я, що од усіх дерев, хатів, людей і усього сушого, котре прямовисно стоїть, возноситься д'горі, Сонце покладає темні тіни. При сході і заході вони видовжуються, ополудні маліють, коротшають. Ополудні сонячне тепло посилюється аж надто, і тоді люди а й тварини мліють од спеки і шукають прихистку у холодку, що його витворюють тіни дерев. І збагнув я тоді, дійшло до мене. Що надмір сонячного тепла покладає утому на кожне живе дихання. Й коли у тихі літні дні заходило Сонце, то доокруги виразно розлягалася світова утома.

Іноколи у високі дні середліття спека ставала просто нестерпною. Тоді наш пес Штригель припадав ік землі, висолоплював червоного язика і, зелепуючи, дихав наче силувано, аж його черевце носилося, пульсувало.

На полику у стебці в літню пору покладали сінника і облаштували білу постіль. І коли під високість сонячного дня хтось із старших стомлювався, знемагав од роботи в полі, то усамітнювався у стебці й одпочивав на полику, набираючись сил. Посеред одного високого літнього дня і я, станувши на ослінчик, зіп'явся і виліз на цей полік. У стебці і справді огорнуло мене заспокоюючою прохолодою. Але тішився я від того недовго. У стебці стіни тиснули на мене напівтемінню. Світ звужувався, й мені зробилося на білому сінникові мулько.

Раптом несподівано заспівав наш півень, збудивши мою уяву про ясний світ під Сонцем. Так ніби забачив я, як півень, змахнувши крильцями, злетів на пліт, і заспівав. А він завжди перед тим як заспівати, злітає на пліт. Щоби потвердити, що із високості співає не оно для нашого двору, а і для цілого хутора і усього світу.

Півень проспівав удруге і втретє. І стало мені у напівтемній прохолодній стебці тісно, як затим тісно буде мені у кожній невірній. І я помаленьку почав опускати свої ноги долі, моцуючись безпомильно станути на ослінчик.

Двір дихнув на мене жаркотою, як із печі. Але в одкритім просторі стало мені вільніше, не тісно, як у напівтемній стебці. У високій ясності світ мінився, переливався застигло різнокольорово. За дальнім хутором тремтіли загадково міражі. Півень стояв у затінку під хлівом, і одним оком завважив мою появу.

Такі високі сонячні дні тривали проте недовго. Як і ціле літо. Що завжди було побажаним для людей, незважаючи на тимчасовий надмір сонячного тепла. Тому кожного року з жалем промовляли: «По Петру, то й по теплу».

Із сльотливими дощами починалася осінь. Сонце нижчало, інколи світило, сяяло так само ясно, привітно, але уже не гріло. Це далеко пізніше на пасовиську я вчитаю із книжки:

Висне небо синє,
Синє, та не те,
Світить та не гре
Сонце золоте¹.

І видивлятиму хутірські зжухлі краєвиди, подивовуючись. Як від уповільненої сонячної сили докорінно змінився світ. Але хочай і сльотлива осінь поклала на моє серце заспокоєння, і в ті перші мої роки, да й крізь ціле життя імпонувала моєму еству. І тільки як а геть короткими стануть похмурі дні й подовшають ночі, а у сивій присмерковості із села раптом неочікувано чи й очікувано повіють холодні полунічні вітри, серце стиснеться і защемить од тривожного передчуття. Зима не за горами, а вже наближається, наступає, підступає.

Життя прожить – не ниву перейти. Так люди старші казали. Запамяталось мені із літ дитячих. Але і зиму перезимувать, то також треба подумать. Зима завжди лякала і лякає мене своєю довготою і холодом. Зима настрашувала мене ізнадвору і в хаті. Сухих дров ніколи у нас не було, а й сирих завжди обмаль. Сирі дрова у грубі шипіли, але тепла дарували мало. Крізь тонкі стіни хати і вікна холод проникав наступально. Так як розказували Мати, колись у хаті було іще холодніше. Що навіть на печі не схватися було од холоду.

По закутках і там інколи наростала сива поморозь. Була у нас іще сестричка Ольга. Годі, у початку 30-х років, сповнилося їй уже два рочки. Чи й не од лютого холоду вона занедужала да й померла посеред тої важкої зими. Напередодні свого відходу дівчинка усе промовляла «Жижя». Може, вона тремтіла од холоду і кликала тепло.

Забутою і недоглянутою поросла травицею могилка нашої малої сестриці. Якось упродовж цілого свого життя моя пам'ять

---

¹ Рядки із вірша Якова Щоголева. Цитується за пам'яттю.

інколи тільки поверталася до її короткої присутності у нашій великій дорослій родині. Четверо хлопців і двоє дівчат. Я найменший. І моє ставлення до старших братів і сестер завжди було таким, як ставлення найменшого до старших. Тепер я щоразу частіше думаю про нашу маленьку сестричку. І в моїй сутності бринить тихе родинне ставлення, як уже старшого до найменшої. Нехай вона безгрішна заступається перед Господом за нас грішних.

Крізь ваготу перейдених літ повстає картина. Ось я прокинувся у зимовім ранкові. Мій позір одразу найперше падає, покладається на густо сиво потемнілі замуровані ласицями вікна. Од них у хаті розсіюється холодна похмура світанковість. І перша думка: мороз надворі великий. Але коли згодом паморозь на вікнах розтавала, ласиці випрозорювалися, і бачилися для мене дивними картинами. Я любив їх розглядувати, і тоді їй на правду ставало тепліше.

Ще зринає. Ось посеред хати поставили на довгих ніжках жлукто. Жлукто – це доволі чималий кадубець із дірявим дном, під яке підставлялася унизу велика миска. У жлукто щільними рядами Мати укладали усю нашу нижню полотняну білизну і все, що просилося до прання. Зверху плаття засипали попелом і деревним вугіллям. Затим виливали у жлукто великі баняки, чавуни кип'яченої води. Усе це іменувалося – золити плаття. І то була значна подія для хати. Я любив дивитися, спостерігати, як золять плаття. Серед найлютішої зими у хаті од жлукта розсіювалося тепло.

Визолене, позолене плаття потому прали на прачці у чистій воді біля Річки. Узимку – то на льоду в ополонці. Із Материної мови дійшло до мене. Як 1940 року сусід Іван ізробив, змайстрував нам великого дубового стола. На ньому і напис вирізаний «1940». А плату за свій труд майстер визначив таку – попрати в ополонці плаття. Бо того дня Йванова Мар'я а геть занедужала. Не стоятиме ж позолене плаття у жлукті. Пішли наші Мати до Річки в ополонці сусідське плаття прати. А день зимовий – одна студінь. Мороз – кипець. Мокрі Материні ноги до кісток промерзли. Застудилися сильно тоді наші Мати, й тільки по весні почали відходить.

Як вирізнявана родинна коштовність, цей стіл, де-де дірочками від шашлю подзьобаний, і тепер стоїть на тому самому місці у Батьковій хаті на хуторі. За цим столом, на лаві сидячи, я прочитав багато книг. Чимало чого й зі свого тут написано. Жлукто, причаївшись за комином на горищі, мовчки також й дотепер полежує собі, нікому про перейдений час і не нагадує.

Коли я пішов у школу, а ходити треба було аж за три кілометри до найближчого села, то із лютими морозами часто зустрічався віч-на-віч, у відкритому просторі. Одіж і взуття на мені по війні були блаженські, сяк-так зрихтовані. Промерзали у дорозі мої ноги і руки. Котрогось такого морозяного дня неподалік уже нашої хати я знемігся од холоду. Скринька із книжками випала із моїх рук, і я присів на снігу. Забачили із вікна Мати й прибігли мене рятувати. Іще іншого разу стався трапунок. На Границі було невеличке озерце. Воно вкрилося молодим льодом. Ідучи зі школи, я заходився поковзатися по льоду. Дуже цікаво було спостерігати, як попереду мене лід подушечкою вигинається. Аж то у якимсь моменті лід тріснув, і я крізь нього в озерце провалився. Ледве я із того крижаного полону виборсався. Да й чимдужч побіг, погнався не короткою іще дорогою до нашої хати. Заходило велике червоне сонце. Із лісу Семен Лапка однокінно саньми віз дрова. І спостерігав цю подію. А потому при нагоді кепкував із мене: «Знаю, що штанці на ньому були полотняні рябенські, а тут бачу, штанці на ньому стали темні». І Мати тоді мене насварили. Манливе озерце на Границі я потому завжди обминав.

Проте й у відкритім просторі зима інколи розгортала передо мною напрочуд яскраві картини і дарувала мені високі переживання. Ось доокруги білий сніговий світ. А сонце незрівнянно яскраве, і свічення сніжинок очі засліплює. Такої іскристої білості я потому ніколи не переживав.

А це вже як старшокласником зі школи додому рипучою стежкою ішов. Небо чисте, і ясний Місяць посеред неба. Холодне світило. І також сніги дооккола. Темніють тільки хутірські хати зі своїми садками. І думка, душа моя з високості ширяє. До первотин, до вічності наближається. Свідомість моя шукає у світовім безмежжі свої сліди у початках віку. Предивне таке переживання.

Інколи Мати згадували часи давніші, коли вони були маленькою. Я любив завжди слухати такі оповідки. Тихенько посміхався собі потайки. Намагався уявити нашу Матір маленькою. Але усе не вірилось мені, що Мати колись також були дитиною, як і я тепер. Із Материних оповідок усе бачилося, уявлялося мені, що давніші часи були набагато кращими, яскравішими, ніж часи теперішні. А й зими тоді коротшими були. Про Водохрещенські морози тодішні люде казали: «Тріщи – не тріщи, а вже Водохрещі». Тобто Сонце ішло

горою, і передчуття зринало, що царювати зимі недовго. І гримоти війни іще даленіли, не наближалися. А тепер очікування весни таке тривале, аж стомлююче. І хоча й нап'ється півень води на Стрітення на призьбі, то іще поповиглядаєш, поповизираєш, поки той гострий північний вітер на лагідний полуденний заверне, переміниться.

А як би тремко не передчував весну, як би пильно не виглядав її у вікно, і як би прозріливо не старався розпізнати, уловити її пахощі у повіях колючого іще вітру, часто весна заявляла про себе а зовсім несподівано розгонисто.

Пам'ятаю. Як Мати зрихтували торбинку і спорядили мене у першу самостійну дорогу на Старину у село до баби Лександри. Дорога довга і нелегка. Пощипував морозець ізранку, а доокола лежали сиво білі сніги, де-де ніздрюваті.

Ішов поза клунями, побоюючись наткнутися на собак, яких я тоді боявся, як і тепер боюсь. У путі мені світили, сяяли бані і хрести Церкви, що здіймалися над Стариною. Баба Лександра зраділи невимовно, по-старечому дитинно. Що я уже самий до них прийшов. Посадовили мене на лаві за столом. Урізали скибку хліба, із малої пляшечки посмачили її льняною олією, посипали сіллям. Да й ізбоку сидячи, перехиливши сиву голівку, дивилися на мене. Й усмішка їхня голубила мене. Що ж то і була за смакота.

Баби Лександри хата бачилася мені вузькою, хоча й продовгуватою. Одне маленьке сірувате віконце. Загусла сива напівтемінь стояла посеред хати. По кутках гуртувалися тіни. Коло баби Лександри було мені і родинно затишно, заспокоююче. Але і відкритий світовий простір, у яким на краю примостився і наш хутір, будив манливий поклик. Та баба Лександра усе припрошували іще побути.

Баба Лександра провели мене до Церкви. І, благословляючи у зворотню путь, погладили мене по голівці. Подолавши якусь сотню кроків, я не знати й від чого зупинився і обернувся. Баба Лександра іще стояли коло Церкви і видивлялися мій слід. Мені закортіло повернутися на Старину. Але баба Лександра легенько спрямували свою праву руку уперед, указуючи мені путь на хутір. І це була остання мить прощання. Я обернувся і пришвидшив свої кроки. Восени баба Лександра померли.

Дорога додому стелилася мокрою. Доокола скрізь торжествувала весна. Де сиво білі сніги уранці трималися твердо, одна рихлість витворилася. Там-там чорніли згірки. Із поля на дорогу

жваво збігали малі струмочки. Час од часу я зупинявся і наслуховував пісню весняних струмочків. Це далеко потому дійде до могого слуху, що це музика Роберта Шумана бриніла для мене тоді у весняних молодих струмочках.

Зима 1952 року уперто тримала світ у цупких білих обіймах. Як у початку березня намело по пояс снігу, то так і злежувався він на тріскучім морозі, затвердіваючи. Сонце ясне світить, дні довшають, сніг супроти сонця яскравіє, іскриться, але не розстає. У світовий білий простір спрямовується, струменить людське очікування весни.

Ще першого квітня, коли я ішов до школи, то морозець шоки й руки мої пощипував. А коли зі школи повертався, то сніг квашею станув, а через рів у Границі, вже не перейти. Ровом вода неслася. Я перескочити воду запосягнувся, дак при березі крізь сніг у мокротечу провалився.

Ах, але ж яка то була рвійно тепла весна. Води крізь сіножатки аж до поля розляглися вируючи. Ясний Місяць на дно вод упав, сріберну доріжку через усе плесо постеливши. Ми стояли із Батьком у місячнім вечорінні за хатою при березі Річки. Й висока дивність усесвітова оповивала нас усуціль. Бриніла срібна пісня води. Аж поки Мати не покликали нас у хату.

І тоді стануло, а й тепер стоїть передо мною нез'ясовною загадкою. Що ж так невтримно манило мою сутність по весні виходити із хати. І слухати весну. Чи надзвичайно випрозорений світовий простір, чи ясно мінливі тремкі кольори, а чи пахощі незрівнянні паруючого поля, чи тиха, ледь чутна музика далечини. Напевне усе це в усукупі. І незбагненна таїна, дивність, що її чи й спроможна осягнути людська душа. Нема йому означення. Одне тільки наслуховування в занімінні.

Може, Батько наші повніше й означеніш осягали таїну манливості усесвітового простору. Бо ж вони, аби-но вільна хвилина од трудів постала, незагадно, часто потайки віддалялися за клуню чи над Річку і стояли видивлялися і вислуховували хутірський піднебесний простір.

Навесні, як звичне, у хаті розпочиналися ткацькі роботи. Спершу розставляли снувальницю, на якій пряжа снувалася у мотки. Уже опісля розставляли верстать, на якій витикалося і полотно, і намітки, і сукенце, і килимки різнокольорові, доріжки. У хаті панувало пожвавлення, роботи вистачало кожному, настрої і зроджувався і

пульсував піднесений. Я до всього придивлявся, і мені усе тут було цікаве. Крізь десятиліття багато чого забулося із того, яка робота за якою слідувала, аж поки сиве полотно у сувій укладеться. А тоді легко запам'ятовував. І мені робота знаходилась – цівки сукати, які потому у човник укладалися. Проте це заняття завжди було для мене марудним. Я довго не міг утриматися в хаті. Надворі процвітала весна і кликала мене у світовий простір.

Уже влітку сиве полотно намочували у річковій воді і розстеляли на сіножатці. Ясне Сонце і вода витворювали диво. Сиве сире полотно ставало білим-білим. Особливою білістю сяяли намітки. Але ця білість вимріялась іще при прядиві. Там нитка сукалася з добірного волокна тонкого.

Коли білили полотно на сіножатці коло Річки, то і я підходив до Річки да й зблизька чудувався тією картиною. На зеленій травичці постелились білі полотняні смуги. Це вода і Сонце творили таке біле диво. Увіходило у моє куце міркування. Уже далеко потому розглядуватиму я картину «Полотно білять». І подумаю. Що і я мав щастя таке бачити на нашому хуторі.

Льняні нитки у нас фарбували чорними ольшиновими котиками або ж ольшиною корою. І я збирав під ольшиною ці котики. Чорна нитка утикалась, упліталась в полотно. Із такого полотна рябенького шили верхнє убрання. І я у таким убранні рябенькім ходив у школу. О тім давня світлина засвідчує, яку я інколи і тепер з цікавістю розглядаю.

Невимовно тішило мене навесні повсюдне оновлення світу. Природа змінювалася на очах. Уранці верба над Річкою зеленкуватим гіллям тільки сяяла, а під вечір уже і молодими ніжно листочками палахкотіла. Черемха на Болітці білою хустиною укрилася. У біле зодягався наш садок. Сливи, вишні, яблуні, груші. Але усе це таке швидкоплинне. Сьогодні на очах спалахує, а завтра на очах і згасає. І з цим щось зі світа сходить, втрачається. А серце оповиває легкий сум. Такий настрої поклався у дитинстві, і крізь ціле життя такий настрої оповиває мою сутність кожної весни.

За життям квітів, різнотрав'я, дерев і куців я любив спостерігати за всякої пори. Мене нез'ясовно подивовувало, як із маленьких насінин, що їх у землю заронювали Мати, наш город буйно кучеряво розростається, даруючи нам смачні плоди. Якось вітрець здійняв над житнім полем сивеньку хмарку. «А що то таке?» – запитав я Батька. «А то жито квітує», – пояснили Батько. У житі я

видивлявся сині волошки. Але це завжди звучало, як висока несподіванка, коли мій позір зупинявся на ясно червоній квіточці. Кукіль. Це уже потому я вчитаю із книжки Михайла Коцюбинського «Он зірвався, один яскравий згук, упав межи жита і процвів червоним куколем». І занімію од зворушення. Що і я щось подібне був забачив на нашому хутірському полі.

Я застав іще той час, коли у нашому краї не було колгоспів. Людські поля розмежовувалися дорогами, стежками, що вважалися нічийними, або просто межами, якщо поле з полем стикувалося. Ув очу моїм стоїть наша межа. Невеличка смужка завжди зеленої шовковистої травиці. За межею уже сусідське поле, і нас научали не переступати межу. Але коли я уже пішов у школу, то, бувало, як іду до села дорогою і стежкою навесні чи й уліті, то що тільки не зустрічає мене по обидва боки. Квітуючі густі жита, що із них і русалка показатися може, і пшениці ярі, і вусатий ячмінь, і овес виструнчений, і виткий зелений горох, і біла гречка... Це також потому вчитаю: «На білу гречку впали роси, Веселі бджоли одгули...»¹. Я ж завважував картину, коли веселі бджоли над білою гречкою роїлись. І пахощі медвяні струменіли.

Але як би не тішило мій зір різноцвіття у віддаленні від домівки, все одно наймилішим було для мене усе те, що ізроджувалося, проростало під Сонцем на нашому полі.

Протягом спекотного літа Сонце, яке ізродило, покликало до життя розмаїття рослин, їх і висушувало, котрі й стиналися косами і серпами. Я завжди із смутком дивився на брунатно сиве згасання у природі. І мені було жаль гарних рослин, що їх вік такий короткий. А от дерева у садку бачилися мені велично недосяжними. За літо вони виростали у вишину і розросталися вширину. Молоденькі зелені пагінці від весни до осені ставали справжніми гілками. І коли пізньої осені спадало з них листя, я любив гладити це гілля, й мені уявлялось їхнє зелене вбрання у листочках наступної весни.

Як тільки став, почав я видивлятися світовий простір, то усе кортіло мені зазирнути за крайнеба. А що там? І манливою стрічкою зваблювала наша дорога із двору у світ.

Стоїть ув очу моя перша довга мандрівка із Матір'ю у село на Старину до баби Лександри. Коли ми пішки простували дорогою, то я усе розглядав по обидва боки хутірські хати зі своїми садками.

---

¹ Рядки із вірша Максима Рильського. Цитується за пам'яттю.

Чи вони до нашої схожі. І усе було мені аж надто цікаве. А от як набулися уже у баби Лександри, і сонечко до заходу хилилося, то раптом у моїм куцім естві пробудилася туга за домою. І коли ми тьопали тією ж самою дорогою на хутір, то і хата наша, і поле наше, і двір, і Річка із зеленими прибережними вільхами бачилися, увижалися мені наймилішими у світі. Що якою би довгою і трудною не була дорога, а простувати зі світа завжди варт.

Отак від того дня і дотепер. Коли я на хуторі перебуваю, то цікавість кличе мене у мандрівку. А коли у світі опиняється сутність моя, то наймилішою уявляється, бачиться рідна сторона. Якою би довгою і трудною не була дорога додому. Бо де Мати родила, там земля мила.

Пригадую. Як я сидів у Владивостоку на лавочці, а передо мною бурунилися хвилі океану. І раптом мені невимовно закортіло додому на хутір. Я уявляв усю далечину до нашого хутора. Краєм світа бачилося це приморське місто. І то була моя найдовша і найтрудніша, але і найбільш зворушлива дорога додому.

На ціле життя запам'яталася мені перша мандрівка до великого лісу. Синя смужка на крайнебі одразу манливістю привернула мою увагу, як тільки почав я розглядувати цей дивний світ доокола. «А що то он там синіє?» – запитав я у Матері. «То ліс», – відказали Мати. «А що воно таке ліс?» – ізнов моя цікавість пульсувала. Мати тихенько посміхнулися: «Як тобі сказати. Це коли докупи зійшлися дуже багато дерев...». «А чому вони такі маленькі. Оньо вільхи над Річкою то які високі», – не заспокоювався я. Мати усе тихенько посміхалися: «А то тільки здалеку так здається. Коли ж наблизитись да увійти у ліс, то дерева там великі, куди вищі, як наші вільхи». «Ото б побувати там...» – у думці зітхнув я.

І от сталося. Намріяне і очікуване наблизилось. Одного літнього дня сказали Мати. Що узавтра вони підуть у ліс по чорниці. «Візьміть і мене з собою. Удвох більше назбираємо», – напросився я. Мати й віднікувались. Що така дальня путь іще не для мене. Але у моїм напрошуванні бриніла мольба. І Мати сховали свою відмову.

Од незнаних передчуттів я довго не міг заснути. А уві сні я подорожував у казковому дивному палаці, що був без стін, а стелю йому витворювали верхівки дерев. Дерев тут стояли щільно одне проз одне, утворюючи колони. І всі, як в одне, добірні й високі. А унизу між деревами росли куці і ягідники. У верховітті дерев

повсідалися найрізніші птахи. І їхнє піяння відлунювало у лісі казковою музикою. Унизу поміж деревами змайстрували собі хатки найрізніші звірята. І не було поміж ними ворожди. Кожному вистачало місця. І вздовж та впоперек лісу панував, розлягався мир. Одна благодать.

Од легенького доторку я розплющив око. Моя казкова мандрівка скінчилася. Надо мною схилилися Мати: «Уставай! Уже ранок».

Із дому ми вирушили до сходу Сонця. Уже як «Дорогу у світ» подолали і Стінкою прошкували, позаду нас почало сходити велике червоне Сонце.

Мати ішли попереду, я – хвостиком за ними. Ступлю кілька кроків, і озирнуся. Розглядаю, милуюсь, як над нашою хатою сходить велике червоне Сонце. А відтак підтюпцем наздоганяю Матір. Мати завважують моє озирання і кажуть, питаються: «А чо' ти, Гандрійку, усе озираєшся да озираєшся?». «То я забачити хочу, як Сонце сходить», – відповідаю якби провинно.

Дивуюся. Які короткі наші кроки, а яку довготу уже подолали. Десь за згірками, людськими хатами і садками сховалася наша дома. І тільки Сонце, що уже на коцюбу відбилося у височінь од крайнеба, засвідчує родиме місце.

На широку дорогу вибились, що прямисінько до Майдану веде, простує. А од Майдану до лісу – уже рукою подать. Кажуть Мати. Ця дорога, що не крок, – одна дивина. Таке зворушливе переживання уперше забаченого простору. По обидва боки дороги – усе хутори да хутори. Хати усі ніби однакові, на нашу схожі, але й одмінні одна від одної у чомусь. Чи то стріха не однака, а чи й вікна а чи й двері. Котрі то й зовсім маленькі, низенькі, ік землі поприпадали. А котрі й за нашу просторіші. Котрі віддалеки одна від одної розійшлися, а котрі майже упритул одна до одної наблизились, ізійшлися. І садки неоднакі. До маленької хатинки то оно кілька яблунь ізбоку притулилося сиротливо. Коло хати просторої із вікнами широкими голубими то й садок довжелезний ушир розрісся. Ще й ліщиною зеленою, плотом живим, доокола оторочений.

Предивно так для мене. Що дивність тая аж у душі малій не вміщується. Що у просторі світовім, за небокраєм од нашого хутора схованім, також хутори постелилися. І поля у далеч розляглися. І коні, й корови на сіножатках пасуться, а коло хат і гуси біліють, знакомим гелготанням ранок вітають. І люди тут живуть, котрі оньо жінки й чоловіки свої двори переходять. А хтось у полі косу мантачить.

«Мамо! – питаюся Матері. – Чи сіє хутори тоже назвиська мають?». «Мають, синку, мають, – одказують Мати. – Оньо позаду ми Путовщу вже проминули. А сьо праворуч уже Неділища, а ліворуч – Березина».

Незвично так відлунюються у моїй куцїй думці ці назви. Це далеко потому набудуть вони у моїм осяганні нових смислів. Дїйде до мене, що на Березині жив великий грамотїй Бабула. Ще за Польщі він мав друкарську машинку. І це до нього звернулися наші Батько за важною послугою. Віддрукувати Купчу на прикуплену землю. І тая Купча й по сей день зберігається у мене. Бабулу розходували у війну. «А його за те розходували, – сказали наші Батько, – що великий грамотїй був».

Бабулин син, либонь, чи й не Дмитро, мїй ровесник, стане і моїм однокласником. Це був також великий схильник до усілякових наук. У ті трудні повоєнні часи він самотужки сконструював детекторний радіоприймач. І це він першим приніс у наш клас новину. Що помер Сталін. Радіо слухав.

Уже у 60-х роках минулого століття на всю округу рознеслася, розійшлася чутка, що у Бабулиній хаті оновилася давня ікона. І як о тім стало відомо і владним чинникам, то в газеті з'явилася наступальна викривальна стаття, у якій розносу піддався і самий Бабула. Аяк. У нас грамотїйство ніколи не прощалося. Навіть і по смерті, по розходуванню.

Це також далеко потому дїйде до мене, що хутір Березина ізродив іще одного високого достойника. Хоробрий повстанець Антін. Та уславився він не оно своїми подвигами повстанськими. Уже коли упіймався він і був засланий у найдалші совєцькі канцтабори, то і там на всю потугу пульсував його незламний дух. Антін звершував неймовірні втечі із таборів. Що аж самі чекісти із того подивовувалися. Проте кожного разу по котромусь рокові його виловлювали і повертали до таборів. Антонове ім'я бриніло на вустах усіх бранців лихої долі у системі ГУЛАГу.

Востанне упіймався Антін, казали, десь біля польської границі. І сталося це, здається, у середині 60-х років минулого століття. Тоді кагебе требушило у нас цілу округу.

Суд був у обласному центрі ніби організовано показовий. Яюсь мені оден колишній номенклатурник розказував у довірчїй розмові, що і його запросили на той суд. Там Антін тримався дуже гідно і, схоже, смерті не боявся. А його останнє слово пролунало

полум'яно патріотичне. Що аж самий прокуратор мало знітився, да й не одразу спромігся на слово своє. Звісно, присудили Антонові вишку. Повідомлення про це було від імені ТАРСу надруковано на першій сторінці всесоюзної газети «Правда». Ще й потверджено, що вирок виконано. Аяк. Щоб усі зеки читали да научалися. І я те повідомлення читав, на власні очі бачив.

Проте ім'я Антонове не одразу згасло, в небуття пішло. Уже у новітні часи мені знакомий дисидент, який у 70-х роках минулого століття в уральських і мордовських таборах відбував свій термін, розказував, що ім'я і чин сього вирізнюваного достойника не раз згадувалося серед в'язнів. А коли я признався, що це наш земляк із сусіднього хутора, то дисидент сей аж подивувався. Що така убога низинна земля а зродила такого високого достойника. «А чо' ви дивуєтесь. Оньо за вісім кілометрів навпрошки од нашого хутора ізродився іще один достойник – Отаман «Поліської Січі» Тарас Бульба-Боровець», – сказав, промовив я.

А якось зовсім недавно я випадком позустрів одного чоловіка із тієї сторони. «А скажіть, ласкавий пане, чи на родинному Антоновому хуторі хоча якийсь знак, ну, дерево чи кущ, позостався?», – поспитався я. «А нічогісінько. Голе місце. Й не скажеш, що тут колись життя процвітало», – відповів добродій. І подумаю я. Що й вітер замітає наші сліди.

Гай-гай, усе те буде, станеться крізь роки а роки потому. Поки що ми із Матір'ю дорогою сиво в'їждженою і втопаною у літнім доросліючим ранкові рухаємося, прошкуємо до лісу. Уже й Березину проминули. Як сказали Мати. Ліворуч сіножатка зелена постелилась. Вільхи над сіножаткою густі прохолодою війнули. За вільхами півень розгонисто заспівав. Аж я здригнувся. «Мамо, – питаюся. – А тут тоже люди живуть?». «Живуть, синку, – кажуть Мати – сьой хутір зветься Мокре». «Ох, як далеко, а люди тоже живуть. У мене вже ноги заболіли», – зізнаюся. «То сядьмо одпочинемо», – пропонують Мати. Сидимо край дороги. Одпочиваємо. Милуюсь сіножаткою і вільхами. Дому згадую. Але як далеко. Уже далеко потому, через десятиліття а десятиліття дійде до мене, що далекість од нашого хутора до Мокрого завважували й інші люде. Сусід Іван Ковшовий, як недужий був, розказував мені про відомого хутірського злодія. Се був такий злодій, що аби-но щось заглянув, наглянув, то тее од рук його вже не сховається. Коштовна

се річ, а чи дрібна. Сей злодій викрадену прачку для прання аж із Мокрого на своїх плечах ніс, пер. Далечінь яка для такої нелегкої ноші. Дивувався недужий Іван.

Віддалеки синій ліс показався. І усе побільшувався, увись іздіймався, виростав, як ми до нього наближалися. Спереду ось сосонки маленькі, осичинки, берізки, кущі із лісу нас зустрічать вийшли, вигулькнули, схоже. Мати сказали, що це мале деревне воїнство узліссям називається.

Як узлісся ми переходили, то зворушення сильне ізійшло, нагорнулося на моє мале серце. Оньо уже й сосни золоторясні на горбку нас вітають. А поряд і дуби свої шатра зеленолисті розкинули. Поряд осичини невисокі дрібним листячком тремтять, наче послушниці перед панством високим.

Прошкуємо далі. Усе сосни високі одна проз одну виструнчилися. Де упритул майже, а де і поодаль одна від одної. Унизу – кущики і деревця малі. Наче діти лісу. Аяк. Якщо люди дітей мають, то чому б і лісові дітей не мати. Де згірки, а де видолинки. У видолинках мохи постелились, а ніби килимки хтось порозстеляв. Листате рябринасто, на кущ схоже оньо цілим гуртом поміж соснами зелено, коричнево де-де показалося, засвітилося. То папороть, роз'яснюють Мати. Про усе Матір розпитую, а вони пояснюють, тихо посміхаючись. Дивно так мені. Що я у справжньому лісі. Десь стежка покажеться, да й сховається за деревами. І хоч верховіття дерев небо затуляє, а ясно у лісі. Це потому вичитаю я, що цю ясність у лісі хтось поіменує особливим лісовим світлом.

Я зіставляю побачене у лісовім оточенні із видивами у нічному сні, і схожість завважую багато в чому. Казковий лісовий храм. І жодної живої людської душі, окрім нас. Тільки у павзах зітхає таємнича душа лісу. Чимало лісових звивин подолали, а на чорничні кущі так і не натрапляємо. Аж ось перед нами поміж соснами зазеленіли височенькі кущі із голубенькими плодами, на чорниці схожими. Це буяхи. Пояснюють Мати. Починаємо їх збирати. Поки що буде. Да так захопились, що скоро півкоробки уже наповнилиось.

У затінку під кущем сідаємо відпочити. Мати хустинку із полуднем розв'язують. Обідаємо. По обіді з'являється спрага. А води нема. Та ось ув однім видолинку мале озерце зблиснуло серед моху. Мати кажуть, якщо вода на моху настояна, то чиста. Припадаємо до неї. Вода тепла, і не така, як із нашої Річки.

Як уже коробка і корзинка ущерть голубенькими буяхами наповнились, а жовтіюче стомлене Сонце крізь оземки уже дерев скісні промені свою потугу уповільнили, ми і рушили поміж деревами крізь лісові хащі додому. Коли ми на дорогу із лісу вийшли, то Сонце за крайнеба ховалося. А я дивувався. Як же наші Мати безпомильно у лісових заростях прямування у нашу сторону визначили.

Коли ми вийшли на дорогу додому, то уже Сонце за обрій сховалося, поклавши на крайнебі золоті ризи. Сутінки гуртувалися десь на сході тепер у нашій стороні і поволі насувалися прямісінько на нас.

Я пожалівся Матері, що геть знесилоюсь іти від спраги. Так пити води мені хотілось. І Мати заспокоювали, втішали мене: «Ось ще трошки дороги, і ми зайдемо до сестри дядини Пестини».

Справді. Скоро ми завернули ліворуч на стежку, яка і привела нас до зеленого двору. Сестра дядини Пестини якраз витягнула із криниці відро води. Після немалого подивування, що ми зайшли у їхній двір, подала квартиру, і ми напилися води. І це для мене була найсмачніша вода. Поки Мати говорили із сестрою дядини Пестини, то темінь непомітно уступала у двір. Із яблуні на мене дивилися зелено білі яблука, які із загусаючим вечорінням ховалися поміж листям.

Довгу дорогу додому долали уже потемки. Вода погамувала спрагу, але не розвіяла втому. Іти мені ставало щораз важче. Але щораз наймилішою бачилася кохана сторона і дома.

Навесні, коли із полів сходили білі сніги, а гілля на деревах у садку увиразнено потемніло, віконне шкло у хаті сиво зволожувалося, пітніло. І я малював, виводив на ньому літери. А хто навчив мене їх писати – не в силі тепер пригадати. Тоді я уже умів і читати. Дивне, загадкове це було для мене переживання. Що от слово, яке вимовляє людина, можна позначити, намалювати літерами. На спітнілому шклі то воно розсмоктується потьоками, щезає, а от на папері намальоване застається назавжди. Хіба не дивно. Простір проковтнув мовлене людиною слово, а на папері воно може сяяти вічно.

Одного дня, коли я малював на спітнілому вікні літери, у наш двір приїхав машиною отой високий районний чиновник Гринько, що потому на диво виявиться доброзичливцем і порятує нашого старшого брата Миколу од загибелі. Він і запитав мене:

– А що ти робиш:

– Букви пишу... – знічено відповів я.

Гринько приглянувся:

– А й справді... Але чому не на папері?

– Бо паперу нема... – ізнов знічено відказав я.

По котромусь часові, а уже світ за вікном зеленим закучерявлювався, до нас на хутір ізнов навідався Гринько. І привіз мені паперу й олівців. І я уже писав олівцями на білому папері. Й сам до себе подивовувався, що складені одна до одної букви затримують зронені людиною слова, які тут же і згасають, розвіюються у повітрі.

Ще іншого разу я стояв у дворі, як іздалеку з гуркотом прямувала дорогою зі світа голубенька машина. Вона зостановилася коло нашої клуні. Із машини вийшов Гринько і одразу до мене підступивсь:

– Що, хочеш на машині проїхати?

– Так... – знічено відказав я.

Уже він до водія:

– Провези його до дороги і назад!

Так я уперше їхав на машині. І це також було предивне переживання.

Коли я пішов у найближче сусіднє село до школи, то уже умів добре писати і читати. І сільчанські ровесники а й старшуни немало подивовувалися, як це я на глухому хуторі да уже доскочив самотужки премудрості науки. Так почалося моє нове життя.

Але перед тим, як переступити поріг школи, я іще кілька літ був приставлений пасти гуси на Болітці. І це було заняття не сказати б, що веселе, але часто марудне. Я ніби наодинці. Нас тільки двоє. Я і гуси. Може, гуси і розуміють моє слово. Та я їхньої мови розшифрувати не можу. Одне гелготання. Так врозумляюче свої довгі шиї до мене видовжують, гелгочуть. А я ж такий непонятливий. Нічого второпать не можу.

У тім пасінні гусей на Болітці визрівала моя самота. Інколи, згорнувшись калачиком, я засинав. Мене тихенько розбуджували Мати, легенько журили:

– А нехай би ти, Гандрійку, співав, щоб не заснути...

Гуси виходили із ячменю чи вівса із грубими волами, задоволено, умиротворено тихо погелгуючи. А баба-галамага.

Я був приглянувся одному гусакові. І він не відставав од мене назирці. Якщо я на Болітці перебував, то гусак цей од гурту у

пасінні одходив і коло мене пасся. Траплялося, розказували, навіть і таке. Коли я дрімостою опереможений засинав на Болітці, згорнувшись калачиком, а гуси поспіхом гуртом прошкували обшморгувати овес чи ячмінь, то гусак сей не одходив од мене. Пасся тільки доокола мене, тамуючи у собі уявну смакоту. Коли ж я заганяв гусей у двір до гусячого хлівчика, то гусак оддалявся од гурту і хвостиком теліпався за мною іззаду. Усі хатні немало цьому подивовувалися.

Зовсім недавно дійшло до мене. Що один сучасний польський письменник у своїй книзі описує ось такий випадок. У котромусь тамтешньому селі жив хлопчик, за яким невідступно слідувала свиня. Куди він, то і вона за ним. Він до магазину, і свиня за хлопчиком до магазину іде. Коли село розстрілювали, то хлопчик східцями попростував униз до льоху, а свиня зосталася стояти навидноті. І її розстріляли. А хлопчик зостався жити далі.

І подумаю я тепер. Що схожі подібні ситуації і миттєвості із'являються, пульсують у світі цілком незалежно. А ніби повторюються. У житті і мистецтві.

Коли я уже пас товар у своїм дорослінні на Наталії, то сподобив мене наш круторогий баран. Я всідався на нього верхи, тримався руками за його круті роги. Він возив мене, і це подобалося йому. Бувало, як я сидів чи лежав на пасовиську, а баран напасеться, то й підходить до мене. І я всідався верхи на його кожушисту спину. Баран мовчав, але я знав, що це подобається йому.

Та у тім літі недовго тривала наша з бараном постушкова ідилія. Одного передосіннього дня Батько відвезли підводою мого улюбленця у містечко на базу, щоби заспокоїти більшовицьку повинність на здачу м'яса. Того дня я гірко плавав, сповна осягаючи, що не тільки люди не вертаються, а і кожне живе сотворіння не вертається. Слід їх тільки мріє.

На Наталії я іще пас брата Миколи круторогі воли. Ці великі істоти завжди мали вигляд супокійний, і повагом ішли разом з іншою худобою, коли її займали холопські стрибки і гнали до Федосьової клуні. Я тут же зопалу через Річку гнався до братової хати. Брат Микола спокійно одразу укладав у торбинку викуп: літру самогонки, великий кришан сала і цілий буханець хліба. До Федосьової клуні ми тихо поволеньки ішли уже упарі. Позаяк такі випадки ставалися, траплялися частенько, то інколи брат ішов забирати, викупляти худобу тільки сам.

На Грудку я іще пас нашого гнідого коня, як Батько мені на те дозвіл давали. І хоча наш кінь був дуже норовливий, все одно я кілька разів забирався на його круп, тримався за гриву, і кінь гнався чвалом аж до Правої дороги і назад. Але одного разу, коли я підступався спереду до коня, гнідий укусив мене за лоба. Більше на коневі верхи я ніколи не їздив. А тоді мені було десять років.

Ув очу моїм крізь далину часто зринає да й стоїть одна драматична картина. Це уже усі хуторяни знали, що наш старший брат Микола он як любив худобу і коней. І коли до колгоспу забрали у нього молодого жеребця, то слізю широсердо заплакав Микола. І через день пішов на ферму проситися коннохом, щоби якомога довше із жеребом перебувати і доглядати його. Начальство надумало об'їздити жеребця. Але ніхто із зухвальців не міг осідлати норовливого жеребця. Й тоді покликали, приставили до цієї справи також заповзятливого конолюба знаного на цілу округу іще польського кавалериста Матвійка. І він погодився. Й осідлав жеребця. І увівся на його крупі. І стрілою помчав, поніс Матвійка жеребець дорогою аж на Климову гору. І усі присутні на події ізлякалися. Матвійко уже не керував жеребцем. А жеребець носився некеровано дорогою від ферми на Климову гору, а від Климової гори ізнов на ферму. Я тоді стояв над Річкою й через сіножатку спостерігав тую картину.

Усе забулося. Яким чином урятувався тоді Матвійко. А от як жеребець із верхівцем стрімко летить на Климову гору, – тая картина і по сей день стоїть ув очу моїм.

Іще один кінь запам'ятався мені. Повстанський. І також гнідий. Коли я ув осінній сиво моросявості повертався зі школи, то на сіножатці у Границі пасся кінь. А на ньому верхівець сидів. Здогадуватись можна, що милувався, як кінь пасеться. Ідилія. І я зостановився, чуттями осягаючи осінню ідилію. І раптом бабахнуло. Пролунав постріл. Із кущів вільшинових з-над Річки вибігло двоє. І я чимдужч зопалу погнався стежкою додому. А мене наздоганяло кінське іржання і віддалений тупіт копит.

Уже далеко потому, у моїм дорослінні увіходило до моєї куцої свідомості, що ж сталося. Більшовики у моменті отім застрелили повстанського старшину Йосипа. Дружина старшини і син-підліток переховувались. Під ту пору вони перебували у Палажчиній хаті. Син виглянув у вікно. Під вікном стояв кінь. І сказав у раптовім зворушенні син:

– Уже батька нема.

Кінь печально схилив голову.

Цей повстанський кінь часто увиживався, бачився мені. Але завжди, коли хлопці і дівчата збиралися у літнім вечорі за нашим садком на Річкою і співали крадьки од більшовиків отаку пісню:

...вбитий стрілець лежить.

Над ним коник його зажурився.

«Ой, коню, мій коню, не стій надо мною.

Біжи, коню мій, скажи неньці рідній,

Що я лежу у степу забитий».

Я стояв у дворі непомічено, вслухався у пісню, і сльози скапували із віч моїх. Так жалько ставало мені того позоставленого забитого вояка, що ніхто за ним не заплаче, і тільки кінь у тузі схилювався, да чорний крук над ним закряче.

Співали тоді крадьки од більшовиків у нас на хуторі й інших повстанських пісень: «Я сьогодні від вас від'їжджаю боронити ріднесенький...», «Сонце сходить і заходить, А в тюрме моєї темно, День і ночку вартовие Стережуть моє окно...». Лунала і бадьористо заклична «Хай прапор наш жовто-синій замаєє по Україні?». Але над усе зворушувала мене ота про забитого стрільця. А через думання переходило. Це ж більшовики забили його. І у моїй куцїй свідомості формувався тоді відворотний образ більшовика-убивці і насильника, носія усіякового зла. Коли більшовицька акція непередбачувано із'являлася на хуторі, то ніби темна хмара сонце заступала. Трави поникали, листя на деревах здригалося і тремтіло не від вітру, а од віяння духу злого. І кожне живе дихання уклякало. При однім тільки згуку «Більшовики!» Хотинячина худоба – сиво мурої масті корова і такої ж масті телиця – тельма гналися понад Річкою на Наталію і зупинялися захекано у вільшинових кущах аж за третім болотом. Кінь, котрий де пасся, схарапуджено форкав. Мишка, яка із нірки у дворі вийшла на світ ясний подивиться, миттєво у свою нірку і забігала. Люди ховалися, хто куди міг і коли тривожна вістка заставала.

Акція уже за нашим садком тупотіла, як наш Микола із хати виткнувся, да й у куцї над Річкою сховався. Мати у дворі стоять, більшовиків заманюють, а Микола із-за кущів визирає. Потому Мати питаються у нього:

– А чо' ти, синку, тоді із кущів виглядав?

– Бо дуже кортіло забачити, які ті більшовики на масть... – скаже наш Микола.

Небагато і часу мине, як віч-на-віч позустрінетесь наш Микола із більшовиками, і лице в лице розглядуватиме їхню масть. Коли передосіннього вечора схоплять його у Микитиних на вишках і люто катуватимуть на сіножатці по той бік Річки. А по сей бік Річки Мати руки заломлюватимуть у голосінні.

Якось один більшовик мало не застрелив і нашу Матір. Саме жита квітували. Наш Саша іще неповнолітній був забраний на фронт. І надійшла звістка, що уже поранений. Чужим почерком написана. Мати горювали невимовно.

Уранці вони піч розтоплювали. Аж то двері сінешні рипнули, і в хату більшовик із рушницею заходить. Да й з нальоту без привітання:

– Я хочу жрать!..

У Матері із горювання раптово вихопилося:

– А я іще не ходила с..ть, а ти уже хочеш жрать...

Тут як оскаженіє сей більшовик, вивів Матір нашу у двір. Да й скомандував їти «уперед». Отако. Мати ідуть дорогою у світ межі житами аж до Мещишиної межі. А там і каже більшовик: «Счас застрелю». Аж тут від межі сама Мещиха виходить. Ізвідки і взялася. Як рятівниця. Поварувався ніби зухвалець при свідках свій суд учинять. Тільки й буркнув: «Да ладно. Ступай домой». Да й пішов, віддалився Стінкою до шляху.

Сказав хтось тоді, а я почув. Що один чекіст на хуторі Сороківці у хату крізь широкі двері до удовиці завів свого приземкуватого коня. Удовиця тая якраз млинці пекла, то чекіст сей тими млинцями свого коня годував. Може, прихोцько названий і не бив удовицю, але зневажав, принижував її до основ.

Багато чого зі звірства більшовиків долинало до могого слуху. Й осідало воно на моє мале серце.

Ізгадую. Як ми із Матір'ю зі Старини із села у літнім вечорінні додому ішли, поверталися. Я мало притомився, і Мати узяли мене на свої плечі да й несли. Несуть мене Мати, а я важко зідхаю. Мати і питаються:

– А чо' ти, Гандрійку, так тяжко зідхаєш?

– Ах, лучче би сто більшовиків пропало, аби наш Саша додому вернувся...

Коли наш старший брат Саша був поранений на фронті, то Мати наші нерозрадно горювали. І те їхнє горювання на моє мале серце спадало, передавалося. Потому наші Мати при нагоді усім

хатнім і доброзичливцям переповідали мою відповідь. І тихенько поблажливо тоді зболено посміхалися.

Так у слові тім на хутір наш принесенім усе зло світу зійшлося. Це уже далеко потому американський президент Рейган назве більшовицьке утворення «імперією зла».

Над усе лякало хуторян наших те, що більшовики були цілковитими безбожниками, да ще й воювали з Богом. І владу таку іменовали безбожною. Подивовувало й те, що, заперечуючи існування Бога, безбожники люто із Ним воювали.

Уже пізніше хутірський сусід Іван Ковшовий переповідав мені подію, що відбувалася у той повоєнний час у Хотині.

Як зібрали усе село на сход. І виступав перед людьми один безбожник, в одне стверджуючи, що Бога нема, і що людина походить од мавпи.

– Чи є у кого запитання? – сказав укінці ораторь.

Один сивий дідок піднявся да й питається:

– Добре. А од кого ж малпа пішла?

Ораторь шкребе потилицю у мудрованні. А врешті і випалив:

– А чорт его знаєт...

Це іще потому скаже дядько Михаїл-євангелист:

– Якщо ви кажете, що Бога нема, то чому ви із ним боретеся?

Із перших моїх усвідомлених днів увійшло у мою сутність благісне відчуття і переживання свята. Яка би хмара темна не застеляла світ, а коли святочний день наставав, то усе доокола празниково ясніло. Перед тим чисто виметена і прибрана хата. Ік святу і готувалося, варилося щось смачнішого і пожиточного. І лиця хатніх і усіх людей випростувались, заспокоювались од турбот і ясніли. Хтось приходив у хату на посиденьки. І у синій хатній тиші зроджувалася і текла тиха мова про світ і життя. Я причаювався на печі і розглядував ясне празникове убрання на кожній людині.

У святочні літні дні я розглядував із двору барвистий цвітучий світ. Тихий празниковий доокіл торжествував. Ясне Сонечко сяяло, вітало зі святом кожну квіточку і найменшу билинку, кожне живе дихання. Здавалося, що навіть мурашки, які перебігали стежку у дворі, і ті день свята відчували. Сумовитий настрої уплітався, снувався у святковий день тільки тоді, коли долинала звістка, що когось забито зблизька чи у віддаленні. А катували й убивали у ті перші повоєнні роки у нас часто. Повстанців і тих, у кого вони переховувались.

Усі люде шанували свято. Не визнавали наших свят тільки більшовики. Вони у високе рокове свято нагально заставляли наших селян-гречкосіїв сповняти яку-то повинність. Наприклад. Іще жнива не скінчилися, а обмолот уже почався. І перший хліб – державі. Як і було великими червоними літерами понаписувано на білих стінах сільських будинків. Тоді кожного дня іще засвіта із битого шляху у наше Надріччя долинав клекіт возів. Із усіх дооколишніх сіл і хуторів люде везли мішки із свіжонамолоченим зерном. У дні високих свят не клекотіли тільки вози. Тоді на хуторі невідь ізвідки із'являлася акція. І примусом заставляли селян везти збіжжя, у кого тільки яке знаходили.

Пам'ятаю. Як у такий святковий день навриписто пристав, причепився до нашого Батька якийсь Губанов. Батько кажуть, що уже всю поставку здали, а що зосталося – то на насіння, чим же й сіяти. Губанов до Батька грізно:

– Кому сказал. Налаживай и вези еще три метра (три центнери. – *А. К.*) дополнительно!..

І Батько упокорені принукою запрягали коня і знехотя вирушали в дорогу.

Більшовики сповняли свої свята, про які раніше мало хто знав у нашому краї. Це перше травня, день конституції, великий жовтень та інше. Було таке. Якось навесні, либонь, чи не на перше травня на хутір неочікувано нагрянула більшовицька акція. Люди, звісно, до праці узялись, хто на вгороді зі заступами і копаницями порались, хто іще в хаті на верстаті своє ткання завершував, хто гній вивезений у полі розтрушував. Що кому наспіло. Аж то як накинуться більшовики на наших гречкосіїв: «Ах, таку вашу да розтаку, как вы посмели на наш празник работать». Да й нумо зняряддя праці трощить – вила, копаниці, заступи... У хаті ткацькі верстати ламали. Що під чию руку потрапило. І таке було. Й тес доводилось переживать.

Лютий 1948 року зійшов над нашим хутором лютими морозами. Утікаючи від наступу тріскучого морозу, я підтюпцем поспішав зі школи із села додому. Хата зустріла запахуючою сивою парою. У хаті коло печі поралися жінки. Хатні і родичі. М'ясиво варилося і смажилось. Готувалися до весілля. Старша сестра Софія виходила заміж. Весілля планувалося за вбогістю маленьке, але все ж весілля. Не встиг у теплі обігрітись, як раптом сінешні двері рип, і в хату ввалюється акція. Либонь, аж учитирьох. Чекісти. Куди дінешся. За стіл їх садовлять. Що смачнішого да жирнішого перед

ними виставляють. Їдять, аж плямкання розгонисте по хаті розноситься. А дядина Настя і питається: «Ізвідки родом будете?».

– Брянския мы... – один голову на хату од миски зводитьь.

Дядина Настя ізнов:

– Певно, за домою скучаєте? Бо де мати родила, там земля мила.

– А нет. Моя земля там, где харашо... – відповідає все той же брянський.

Ураз ізродилася да й станула над моєю куцою головою думка. Як же це можна не тужити за тією землею, де мати тебе народила.

У день весілля на краю двора при морозі білім, приклавши до плеча скрипку, Сергій Сисой вигравав веселі мелодії. Погляд його важний незрушно був спрямований удалеч білого світу. Стара діва Параска Нужденна задьористо вибивала у бубон.

Тепер, на схилі віку, я люблю прогулюватись Пейзажною алеєю. А навпроти дитячої музичної школи на лавочці відпочиваю. І на стіні вичитую намальовані й написані загадки.

Прилягла панянка
На моє плече.
Од її співанки
Аж сльоза тече.

І тоді я згадую Сергія Сисоя. Як він у нас на весіллі до плеча скрипку щільно прикладав.

Іще стоїть картина. Як сестра Софія у весільнім убранні переступила сінешний поріг у двір, подала руку Батькові. А сама плаче. «Та же весілля», – думав тоді я. А чого вона плаче. Потому на саях ув іскристім снігові сестра від'їхала із отчого двору і дому назавжди.

Те убоге весілля проте тривало у нашій хаті аж до пізньої ночі. Я був заснув на своїм звичнім місці – на полику за грубою. Але хтось дужчий посунав мене посеред ночі. І я переніс свій сон на землю під поликом. Уже знаючи із загадки, що наймиліше на світі – це сон. А уранці незіпхнутий кашель здушив мене усущіль, хоча й поклали мене на теплу піч. Через день Батько саньми однокінно привезли із села фельдшерку Ольгу. Вона визнала у мене двохсторонне запалення легенів. Ще й сказала Батькові – Матері. Якщо тиждень перебуду, то іще житиму. Отак зостався я жити аж по сей день.

Се звісно, що найдошкульнішою причепою був більшовик для дорослих. Але і нас малих вони не жалували.

Ізгадується. Якось уліті за потребою послали мене до нашого старшого брата Миколи. Вертаюся я стежкою додому, аж зирк: до нашої хати акція простує, більшовики до садка наближаються. Ураз змитикував я, да й поворот ізробив, стежкою назад до братової хати хутенько почимчикував. Братові Миколі сповістити, що акція на хуторі заявилася. Довго удруге й не затримався там. Ізнов стежкою додому простую. Аж то дивлюсь. Більшовики із нашого двору виходять і навстріч мені стежкою ідуть. Діватись нікуди. Обминаю їх. А вони затримують мене:

– Чо' то ти був назад вернувся. Сповістить, що ми ідемо. Кажі.

Зо страху знітився я. Мову одібрало. Мовчу. Вони ізнов допитуються. А укінці відпустили, наказавши грізно:

– Щоби так більше не робив...

І таке іще зо мною сталося. Посеред лютої білої зими. Уранці сизі ласиці густо замурували вікна у хаті. Я стояв, зішулившись од холоду, над столом і читав молитви із маленької синенької книжечки «Короткий православний молитовник». Мати у печі вогонь розклали. Сирі дрова неупокорено сичали.

Раптом надворі задьористо затупотіло, і в хату у клубкові сивої пари увійшов, увігнався, ввалився маленький вергльавий чекіст Телюк, який кулею обірвав не одне велике життя. Обмацавши, обнишпоривши маленькими круглими чорними очицями усі закутки хати, він і до мене підступивсь:

– Але, со цитаєш?..

Да й рвучко вихопив із моїх рук молитовника. І ураз опинився коло печі. Да й укинув синю книжечку у піч. Спалахнуло сине полум'я. Ми із Матір'ю опечалено стояли коло печі. І навіть не завважили, як Телюк, позоставивши одчинені хатні і сінешні двері, розчинився у білім світовім просторі, – цей маленький всюдисущий клубочок зла.

Передо мною зараз на столі лежить синенька книжечка «Короткий православний молитовник». І вона нагадує мені ту давню спалену. Тільки ця 1990 року видання, а тая, здається, була 1936 року видання.

Кажуть, із пісні слова не викинути. Були, зустрічалися і серед приїжджих у наш край більшовиків такі, котрі силувано чинили зло, а то й при нагоді уникали чинити зло. Не кажучи вже про

приїжджих учителів, які навчали нас малих грамоти, чи фельдшерку Ольгу, що помагала нам при недугах. Або згадати того високого чиновника Гринька, якого шанували Батько і Мати за його людське ставлення до наших краян.

Батько не раз ізгадували. Як вони на Дуброві, колишнім панським полі, нивку жита косили. А та нивка не була замельдована, і поставку на неї не накладали. Косять Батько жито, аж зирк. Машиною Гринько їде. Ізлякалися Батько. Що ось зараз і цю нивку замельдують. Зупинилась машина. Вийшов із неї Гринько. Привітався із Батьком:

– А як, Іване, коситься?.. А дай-но я загінку пройду...

Пройшов загінку. Попрощався, усівся в машину да й поїхав собі. Якби ні в чім і не бувало. А добре знав, що нивка тая незамельдована.

Або ж отой Квашин, що по хуторах із акцією ходив, а потому головою сільради його визначили. У Михалочкових хлів зовсім розвалювався. І надумали, підготувалися за одну ніч нового хліва звести. А тоді що найменшої прибудовки на хуторі не дозволялось зводити. Хтось одразу і доніс. Наїхала висока комісія. І Квашин серед них. Що й робить. Намислили нового хліва розкидать. І тут слово узяв Квашин:

– Да хозяин инвалид первой мировой. У него хлев телушку привалил... Помилуйте...

І помилювали. Дерев'яний хлів на Михалочковому дворі і дотепер стоїть.

Коли уже увільнили Квашина із сільського голови, то якось при випадковій стрічі спитався він мене:

– А вот скажи мне, што обо мне у вас люди говорят.

І я сказав йому правду:

– Миколо Яковичу, нічого поганого не говорять. Кажуть, ви нікому зла не зробили...

– Да, – виправдувально тихо промовив Квашин. – Я всю жизнь думал, как человеку зла не сделать...

І це також треба подумати. Щоби приставленому до системи зла уникати чинити зло.

Наш старший брат Микола не раз із поблажливою посмішкою переповідав оту свою пригодоньку. Як посеред одного дня у старому хлівчику розставив він самогонного апарата. Тоді у нас горілку із житнього борошна усе гнали. Житньовку. Підкидає брат

дровця під котел, первачку очікуючи. Аж то зирк. Мале віконечко хтось своїм лицем ізнадвору затулив. Міліціонер Крошкін дільничний. Ще й рукою помахус. Ізлякався брат Микола. Увіходить Крошкін у хлівчик. Вітається приязненько да й каже:

– А я тебе, Миколаю, рукою заспокоював, щоб ти не ізлякався, мене забачивши.

І вже, на колодочці увівшись:

– А нехай би ти, Миколаю, сього апарата уночі розставляв. Бо крізь стріху димок пробивається. Котресь погане забачить, то й донесе...

І таке бувало. То як же з пісні слово викидять.

* * *

У тих перших моїх днях світ поглянув і дивився на мене ясними прозорими очима. Лагідним Сонцем, голубленням теплого вітру, різнокольоровим барвним квітуванням сіножаток і полів, потаємничою музикою води на переміллі у Річці.

Звичайно, і з природи інколи сходили на мене жахи і перестрашіння. Найперше це зимові колючі холоди. Або літні сиво вишумлюючі дощі і грози, які завжди заставляли мене зненацька у полі чи на пасовиську. Ось у літній розімлілій ясності з полунічної сторони показалася темна хмара, що, наближаючись, скоро заступила сонце. Тривогою до мого слуху долинули далекі громи. Через мить вони поближчали. Густо сиве небо раз у раз смугували ясні зміюваті блискавки, ізроджуючи над моєю головою потужні гримоти. Здригалосся моє маліле серце. І здригався цілий світ. Не спустила хмарка на луги мережані подолки, а сива непроглядувана злива зійшла, линула на землю. Могутній вітер оньо нагинає шатристу грушудичку коло Сліпої Марини, а за хвилину уже і ближчою грушею розмаює, немов іграшкою. Стою під кущем, і зіщулилось серце моє. І корови голови свої од пасіння попіднімали і стоять у зливі зіщулені закам'яніло.

Але проносилися небом зухвалі нажахуючі хмари, зникали за обрієм, виглядало ізнов урочисте вмите сонце, голубіло випрозорене небо, трава бадьорилася зелено, і увесь умитий світ променився радістю післядошового оновлення і проростання. Із тої моєї ранньої пори увійшла у моє осягання дивина відроджуваного світу після бурі. І тихе замилування ним.

І бриніли у моїй малій сутності тоді дуже потаємні спостереження, замилювання і захоплення, які я приховував од стороннього людського ока.

У високім яснім сонці, коли увесь товар, наситившись від вранішнього пасіння, умиротворено відпочивав у хліві, я тихцем самотою, а наче потаємно крадьки віддалявся, простував дорогою у світ аж до межі. Да й розглядував густу зелену шовковисту траву на межі. Ніхто її не спасував і не косив. Бо вона нічия, як нічия і сама межа. Дивно так. По один бік межі – наше поле, по другий бік межі – Данилків гектар. А із жита на мене запрошувально привітно дивилися сині волошки. І я на них дивився. Слово просилося. Але ж різна у нас мова. Як несподіванку, інколи, зрідка око моє завважувало сьайнисту яскраво червону квітку куколю. А з високості ізнов бриніло іще слухом моїм не почуте: «Он зірвався один яскравий згук, упав межі жита і процвів червоним куколем».

Любив я іще усамітнюватись на сіножатці коло Річки серед прибережних вільх. Сиджу собі да й розглядаю гладеньке водне плесо. Ось Сонце ясного кружка на воді крізь шатристу зелень осяяло, висвітлило. І незагайно на сонячну теплінь черінь риби ізобразився. І малі пліточки, і більші продовгуваті шуки, і рябринясті червоно окунці. Кожний вітає сонячну ясність і теплінь й у воді. А поряд мене у траві рухається, струменить інше життя. Мурахи, більші і менші жучки, оньо зелений коник-стрибунець прилетів да й усівся поряд зо мною. Маленьке червонясте сонечко, Божа корівка показалася серед трави, як вістунання світового спокою і благодаті. У кожного своє життя. Думка через мою куцу голову перейде.

Це далеко потому вчитаю я. Як один французький спостережливець і дослідник цілими днями пролежував біля смітника, спостерігаючи за життям цих найменших сотворінь на Землі. І це були найповнозначніші і найщасливіші миті у житті дослідника.

Як тремку несподіванку, відкривав я на сіножатці, а потому і на стернях джмелячі кубельця. І до того спонукав мене старший брат. Він змайстрував кілька невеличких вуликів. Така собі маленька хатка. І дашок ізнімається й накладається, а унизу – маленька дірочка – льоток. До такого я сам ніколи не додумався б. Бо від літ дитячих і до старості глибшої цілковито не здатний, не уроджений до жодного ремесла.

Вислідивши, завваживши джмелине кубельце, я біжки спрямовувався до старшого брата. І незагайно удвох із маленьким

вуликом ми прошкували до місця знахідки. Брат закривав віхтем трави льоток, а дашка з вулика знімав, і вправно з вощиною і з джмелями умощував кубельце у скриньочку. На городі, де усе цвіло, квітувало, вулика встановлювали на грядці. Джмелі звикали до нового місця серед запашного квітування. Находили льоток і вправно ним користувалися. Коли о полуденній порі майже всі джмелі розліталися за трудами своїми, брат відкривав дашка у вулику, і ми соломинками випивали із дірочок у вошині запахуший мед. «А вони собі іще принесуть. Їхня робота така,» – заспокоював брат. Отакими тоді ми були великими порушниками спокою у джмелинім існуванні.

І взагалі цей наш старший брат був моїм великим благодійником. Він змайстрував мені такі гарні санчата. Бо старший брат був майстер на всі руки, а я удався із родива цілковито безпомічний до усіякового майстрування. У ясні снігові дні зимові я часто, інколи потайки, із санчатами віддалявся на Піщану гору коло Дубини, щоби спізнати несказанну запоморочливу радість швидкого лету із височини униз. Це далеко потому дійде до мого усвідомлення, як же це і боляче буває із висоти донизу опускатись.

Одного літнього дня мене набили однолітки, і старший брат заступився за мене перед кривдниками. І у сяєві родинного заступництва розвіювався, ущухав мій біль, а на серці ясніло. І взагалі у малолітстві своїм посеред роздвоєного світу я спізнавав заспокоююче ясні переживання від тепла родинного вогнища, що допоки усі укупочці, упевнююче відчуття захищености стінами Батьківської хати. Це далеко потому розійдуться наші шляшки-дороги. І скажуть зболено паралізовані Мати:

– Ах, якби я була молодою умерла, то, може, ви усі купочки трималися...

А я тепер подумаю. Як оньо Сироти у селі, що усі трійко укупі віку доживають непереможені у жорстокім світі.

Отаким постанув і увіходив у мій позір і серце сей дивний світ. Сей світ, як маків цвіт. Вродливий привітний день, ясне життєдайне, животворяще Сонце і густа нажахуюча темінь ночі. Від прихилля отчого дому розцвітало моє серце, а від більшовицьких нападів на хутір здригалася і у смуток оберталася ціла сутність моя. Усе здавалося мені, що більшовики не оно переслідують кожне живе дихання, а і запосагаються зрушити світову гармонію, поруйнувати знаки світової краси. І як щемно хотілося мені тоді затримати, уберегти у

серці у своїм барвне розвидняння і процвітанні кожного перейденого дня. І це була моя таїна, у якій я розкошував на самоті і яку я приховував од людей, од стороннього ока. Зупинені миттєвості сяяння світової краси. Її усе переслідувала мене тривога, щоби цей невидимий скарб не відібрали. Не вийняли із моєї душі більшовики.

* * *

Але і ті часи скоро скінчилися. Настало урем'я люте, іще лютіше. Хуторян наших почали силоміць заганяти в колгосп. Акція піша і кінна зімпетовано налітала на хутір спозаранку, як правило, а й за усякої пори і погоди. Чоловіків, котрі не встигли сховатися, хапали з нальоту і провадили у сільраду чи й не постерунок. Там їм руки виламували, щоби заяву подавали. Як оньо дядько Михайл розказував: «Посадовив мене Воропаєв за столом перед папером і ручкою, а самий улігся на тапчані. Я сиджу безмовно, безрушно, а він зирить на мене, як на мишу котяра. Потому устає, підходить до мене, утикає ручку межі пальці «Підписуй!». Я пальці розщепівав, ручка випала. А Воропаєв як вгамселить кулачищем мені у потилицю. Вгамселить удруге, втретє... «Ой-ой – йой-йой!..», тільки і кричу я на всю витяжку...».

І Батько наші не раз спогадували. Як утікали вони разом із Мироновим Хведором зимового морозяного ранку крізь сніги на Наталію. А верхівець конем за ними гнався. І тільки як постріл пролунав, утікачі зупинилися. Наблизився верхівець, зійшов із сідла. Да як відважить Хведорові запотилічника, то й упав знепритомнілий Хведір. Із черепної фронтвої рани червона кривця на білий сніг поллялася. До Батька підступивсь: «Ну, пушай он молодой бежит... А куди ти, старік, бежіш? Да од калхоза ти нікуда не убежіш...». Да і Батькові запотилічника відважив. То й зашаталися наші Батько.

Старший брат Микола, який уже мав свою осібну господарку, і Батько подавали заяву у нашій хаті похмурого передзимового дня на Михайла 1949 року. За неписьменного брата підписався я. І коли Долженков – агітатор опережено укладав шелестячі папери у чорну шкурятяну планшетку, то дрож сколихнула цілу сутність мою. Що ніби із душі моєї вийняли неоціненний скарб – таїну про цей світ – і назавжди упакували в чорну шкурятяну планшетку.

Коли крізь хатні і сінешні двері Долженков упірнув у хутірський простір, то старший брат Микола, посміхаючись, подивився на мене:

– Ти підписався, то тепер і здавай усе до колгоспу...

Я у плач. Така суцільна обікраденість геть знесилила оголеного мене. Уже усі хатні заспокоювали, що то був жарт. Скоро усохли сльози мої. Але я мало не поривався кинутись із хати бігти і наздоганяти Долженкова, щоби вихопити із його рук чорну шкура-тяну планшетку. Та, на жаль, вирішальні моменти од нас утікають і рідко коли повертаються видозмінені у новім часі.

Це далеко потому у Томаса Манна вчитаю я. Як у цілковито інтелігентській оправі підступався за підписом лукавий до Адріяна Леверкюна. І як не вагався знічено той, а не зміг викрунутись.

А ось тепер на днях у час війни я отримав звідомлення, що за теплої воду, яку приватно постачає один олігарх над олігархами, за уже оплачену підвищеною платою в одній позиції я маю сплачувати подвійно. І куди не звертався телефонічно я, то намарне. Зо мною погоджувалися, потверджували, що я маю рацію, але виправити вони безсилі. Дійшов аж до відомства самого олігарха. А там відповідь була однозначна:

– На цю тему ми взагалі з вами можемо не говорити. Прийдіть до нас і підпишіть угоду...

Я:

– Це неодмінно до вас треба йти чи до хати за підписом приходитимете?

– Може, коли і по хатах ходитимемо, а поки тільки до нас підпис приносять...

Хтось скаже на мене: «Жаднючий. Може, олігарх збіднів на один мільярд доларів у заграничних вкладах, і його треба підтримать». А до мене ураз оті два випадки – життєвий і мистецький – наблизяться. І подумаю я. Ті ж хоч самі фігурально до душі підступалися, а цей вимагає, щоби я самий до нього свою душу приносив. І угоду з ним укладав.

* * *

«Яка то буде житка у колгоспі, і чи виживемо?». Сей запитальний знак незіпхнутою журбою зависнув над головою кожного хуторянина. Мені ж одне із думки не йшло – чи не щезне, не зникне а назавсім цей дивний і прекрасний світ, чи так само сходитиме і заходитиме Сонце і чи не померкне барвне квітування Землі.

Настала перша колгоспна весна. Іще ніби так само сходило і заходило Сонце. А ось лице Землі стало змінюватись. Розпочалась

суцільна безкрая оранка. У полі з'явилися і сталльні коні. Оперемагаючий хутірську тишу металевий погук закликав нас на розглядини. І ми чимдужч поспішали їх розглядувати. За одним махом попереорювали усі межі. Хтось то і повість потому напише «Переорані межі». А я ніколи більше не тішитимусь, не милуватимусь густо зеленою шовковистою травицею, що на нашій межі зростала. У споминах тільки привидиться. Де біла гречка око милувала і зеленее жито квітувало, там кок-сагиз висіяли. А люде сміялися: «Кальоші уродять». І Купину, де тільки пасли, також розорали. Там чумизу висіяли. Незвичне для нас. Ніби й волоття, але не просо. Хто восени на своїм іще полі жито висіяв, то навесні воно уже не його було. Сіятимуть, але не жатимуть. Як і сказано було. А як колос наливатись да дозрівати став, то увечері котрі люде крадьки ішли на колишне своє колоски зривать. Одного разу і я не втримався. Тільки-но звечоріло, то крадьки у жито уступив да й похапцем колоски у торбинку зриваю. Аж то глядь. На стежці бавваніє, іде хтось, зупинився. Забачив мене, і пішов собі далі. А мене цілого, аж до п'ят острах перейняв.

Ах, ці колоски! Позоставлені на стернях у час жнива вони покличуть мене. І стануть моєю стихією у поступі за виживання на білому світі. Мати пошили чималу полотняну торбу. Тільки зажену надень товар у хлів, то за торбину і подавсь на свіжу стерню, щоби першим застать не забаченими ці колоски. Бо й інші хутірські хлопчачи із торбинками ходили по стернях. Як ті лелеки у червоних чобітках. Лелеки жаби й інші побіляземні сотворіння визбиравали. А ми босі – колоски. Хоча діло се було ніби напівзаборонене. Якось бригадир сказав нашій Матері: «А ваш Гандрій то із стерні і не сходить. Усі колоски повизбирає. Усе мало йому». А одного жаркого полудня сей бригадир конем із гарапником гнавсь за нами. Хлопчачи урозтіч. Я упав у розору. Кінь зупинився коло мене. Мій позір перетнувсь із філігранно сплетеним ремінним гарапником. Ув грізнім очу бригадировім заструменіла поблажливість. Я закрив лице торбинкою із колосками. Але кінські копита відстугоніли далеко.

Іще на сонці на осонні під клунею просушені ці колоски на твердому сивим глеєм змащеному току я прачем обмолочував, на вітрі зерно перевіював, а Мати ще й у решеті його кружеляючи, пересіювали. Уже чисте зерно зсипали у велику бочку, яка у колишні добрі часи по край виповнювалась збіжжям, а тепер ледве дно укривалось. Холоднющої зими, повертаючись від села зі школи, я

заходив у визначений день до хати Марти Хотинки. А там у сінях уже крутили жорна упрілі старший брат і сестра. Я помагав їм. І це був труд не лехкий. Важелезного каменя об другий камінь безперестанку крутити. Але й радісно було дивитись, як маленькою бляшаною напівцівочкою у мисочку біле борошно сиплеться. Удома в діжці Мати його заміщували. І як сходило тісто, то Мати своїми руками формували круглі паляниці і білою, якби празниковою лопатою усаджували легенько їх почергово у добре натоплену й чисто виметену од попелу піч. Час від часу заслінку відкривали, дивилися, як засмагало тісто, щоби хліб не перегорів, але щоби і недопеченого не виймати. Це мистецтво випікання хліба. І це завжди бриніло, як радість, як свято для кожного з нас.

Хліб випікали один раз на тиждень. Старший брат кожного дня розрізував тільки одну паляницю на рівні скибочки. Щоби усім вистачило до наступного випікання хліба. Свою півскибочку я брав у торбинці із книжкою до школи.

І це був найсмачніший хліб на світі. Як настала весна, то зерно у бочці й по усіх закутках у коморі вичерпалося, і ми перебивалися без хліба аж до нових виповнених колосків.

Це далеко потому я вчитаю, що у совєцькій системі ГУЛАГу серед зеків і незвична категорія вирізнялася – колосочники. Це ті, котрі термін відбування у концтаборах одержували за збирання колосків. І ураз спогадую, як і я колись колоски збирав.

Уже наступної колгоспної зими понад Річкою повірізували, повирубували всі до ‘дної вільхи і верби. Геть оголеною незвично зблиснула навесні у мій позір Річка. І жаль перейде через серце мос. Що ніколи вже не сидітиму я, елеґійно усамітнившись, над берегом Річки у затінку верби і вільхи. І не спостерігатиму причасний за життям водного плеса. Це далеко потому вчитаю я «Куди тече ця річка», й одразу у позір наблизиться і наша Річка. У вербах, вільхах і без них, а іще пізніше поет (Леонід Кисельов) напише:

И я пытался проследить,
Куда бежит ручей,
Но закружил меня в полях
Он хитростью своей.

І, не оно наша Річка засріблиться в уяві моїй, а й ті річки, що по степах да по пустелях пов’юнилися. Коли ж позустріну, забачу я дерева над гоголівським Пслом, то і тоді наша Річка передо мною заясніє.

Сльози скапували із віч моїх од поруйнування незмінних поетичних знаків рідного дооколу. Але усесильний час згладжує усіякову біль і вистоює звикання. Сказав же хтось: а як би незвично трудно спочатку видавалося нам, до всього маємо звикати. Мовляв, і французи не одразу звикнули до Ейфелевої башти.

У яснім Сонці земля й доокіл призвичаювалися до нанесених ран. А хутір залишався і такий наймилішим у моєму серці. Пригадую свою високу густу тугу за хутірським простором серед осінніх сивих мурів великого міста. У тремкім зворушенні одного морозяного січневого вечора я із чемойданом у руках крізь глибокий сніг простував на жовто бліде лямпове світло Батьківської хати. А мої позустрічні ровесники у веселім прозорі дзвінкім гурті ішли на Хотинщину до дівчат на вечорниці. Потому не раз серед сивих мурів великого міста у споміні з'являвся той момент. І мені невтримно кортіло разом із ровесниками іти у веселім гурті на Хотинщину до дівчат на вечорниці. Що я мало не полишив навчання і не повернувся у хутірський простір. І коли осінньої пори потому я сидів на лавочці у Владивостоку, й передо мною розгортався великий Тихий океан, то раптом за хвилями на крайнебі привидівся, забачився мені куц каліни на Мецишиній грядці за нашою сіножаткою. А через думання моє перебігло потаємно. Не доведи, Господи, мені й комусь іншому помирать так далеко від коханої рідної сторони.

* * *

І як незворотно неухильно рухався, стікав час, так усе неухильно закивовувались агресивні більшовицькі напади на наш хутір.

Навесні 1967 року грізна новина посіяла тривогу в душах усіх хуторян. Випрямлятимуть Річку. А невдовзі на видноколі за Талимоновою хатою показалася чорна нажахуюча доокіл потвора. Екскаватор. З предкавіка текла Річка, і не струменітиме уже у своїх берегах. Тільки канава мілка випросталась поміж високими насипаними берегами. Пошезнули не оно усі раки, а і котра більша рибина. Мілкими стали і криниці прирічкових колись хуторян. Усі сіножатки доокола переорали й висіяли пшеницю. Але одна метлиця уродила. Замість шовкової колись трави тільки осока да будяки погнались, що худоба й коні їх обминали десятою дорогою. «Рудявину вивернули. Тут добра трава, може, за сто років виросте», – сказав хтось. «А й за двісті років худоба тут не пастиметься», – заперечив інший.

Не одна біда ходить, а укупочці. Кажуть. Не одна й напасть нападає. Пішла тоді мода на культурні пасовиська. І одразу спохопились цументовані стовпи закопувать да дроти натягать. Півхутора у культурнім пасовиську опинилось. І наше обійстя також. І то була напасть вельми немала. Щойно усядемо з Батьком за столом снідати, як мимовільний позір за вікно вихоплює повторювано дражливу картину. Табунець колгоспних нетелів тупцюється на городі. Яке тут уже снідання. Біжиш, тельма несешся виганять нетелів із городу. А який там уже город. Уся культура витоптана. На те воно і культурне пасовисько. Потому і людська худоба по дворі розгулювала й мало рогами вікон не сягала.

Але і те ще не все. Навесні 1975 року чи й не з самісінького центра був спущений, ізійшов грізний наказ. Викорчувати усі хутірські сади. Й виконавці незагайно узялися за діло. Загарцювали екскаватори зімпетовано. А крізь прозорий весняний простір вітер сумну новину розносить. Як одна школярка на дальнім хуторі у садку мала улюблену яблуню. Й коли наближався до садка екскаватор, вона вилізла на вершечок яблуні, сподіваючись, що собою порятує свою улюбленицю. Але намарне. Її і остерігав екскаваторник: «Ізлізь із дерева. Бо я кавалер ордена, і зобов'язаний виконувати наказа». Упала дівчинка разом із яблунею. Ані жива, ані мертва.

Ізнову, цвіт яблуні. Яблуневоцвітно. Кажуть, її ще рятували у Київському інституті травматології. І таке бувало. Не викинеш же слова із пісні. Навіть із пісні сумної.

Незвично оголено засвітилися, заясніли одна проти одної і у світовий простір хутірські хати. Усім хуторам було нанесено велику назагойну рану. А все одно земля там залишалась мені милою, іще милішою. Бо хіба для материного серця не стає милішою її поранена дитина. Й у відлученні од коханої рідної сторони об однім тільки думка моя ішла. Як би скоріше ізнов забачити наш хутір.

* * *

А проте жодна дотеперішня більшовицька акція не мала на наших хуторян такої могутньої гіпноотично травмуючої дії, як викорчовування садків. Бо й справді. Що варт оголена поліська хата без садка. У кожне живе дихання, а надто у дихання молодше, увійшов, утиснувся напористо важкий зтяжний розмисел. Що перетривання на хуторі – це уже не житка. Й котрі молодші да вдатніші іще на зрух, ті до дії приступили незагайно. Котрі на

Посьолку, котрі у селі, а котрі і в Містечку плани під забудову узяли. Надали їм, яко зселенцям із хутора. Котрі ж і у світ широкий подалися. Оньо Хведір Блискучий укупив хату у Машці, а Митро Гапчин – аж у Кам'яній Горі, із низин на пагірковість зіп'явся.

Це котрі уже старіші да недужі, як Батько наші чи Семен Лапка, то тим уже зрушуватись із місця було ніколи й нікуди. Вони zostалися приреченцями зносити нові наступні напади. Як от викошування навесні зеленого жита й переорювання городів. Як зайшла, уступила у двір Семена Лапки бригада активистів із косами зеленеє жито викошувать, то й поспиталися:

– Де хазяїн?

– А я тепер не хазяїн. Я був хазяїн, коли жито сів. А ви тепер хазяї, – відказав гострий на язик Семен Лапка.

Околотошний, дільничний Брикун мовив понуро:

– Бо то узяли б плана, то й клопоту не мали б...

Семен незагайо у відповідь:

– А я уже взяв плана...

– Де? – Брикун.

– Оньо... – указав пальцем Семен на цвинтарні дуби у сусідньому селі. – Там уже мій план...

Та іще рівно тридцять років доживався той план, коли й помістили там під дубами дев'яностолітнього Семена Лапку із нашого хутора.

* * *

Як тільки порожніла котра хата, то довго затримуватись на хуторі їй не дозволяли. Півроку, і не довше. Якщо хазяїн чи насліддя не зносили, то приїжджала бригада і зносила. Одразу ж колишне обійстя і переорювали. «Де стояла хата, там колос ростиме». Кинув хтось гасло. Голова колгоспу. Як оньо на Матвійковім хатницьку. Восени жито висіяли, а навесні і заколосилось, заповіло відтак. А й не скажеш, що тут колись хата стояла, і у ній чоловік жив, який над усе на світі поважав і любив коней.

Рідкими стали хати на наших хуторах. Оголені, напівоголені ік землі поприпадали. Вони будили співчуття у кожного заблукалого у нашім краї мандрівця. Подовшали стежки поміж хатами. Затим і ці стежки попереорювали, як ніби зайву ознаку минулого у новітнім часі. Щоби й стежка на город не співала.

Хмари безпросвітні гуртувалися і над нашими Надріччям. Одне сирітство ізійшло на наш закуток, коли на Головостені 1971 року відійшли наші Мати. А ще безприхильніше заструменіло сирітство у домі, коли у час буяння високих трав 1980 року в безперервній молитві упокоїлися Батько. Господарка спала на мою безпорадність. І помочі сторонньої нема. Утримувати Батьковий спадок було не легко. Але на цьому клаптику родимої землі простав і засіб для мого проіснування. Принаймні улітку. Коли грядка зазеленіє, і заясніє у дозріванні плід городньої культури. Й озивалася, промовляла до мене тоді висока радість.

А от стріха на хаті і клуні дивилася на мене розгублено безпомічно докірливо. Й будила обов'язок у моїй безпорадно нерозторопній натурі. Кликала до дії. У час рясних дощів зі стелі капало і посеред хати збиралась, витворювалася калюжа. Хутірська удовиця Зоська ізгадувалася. Як вона із одного кутка хати в інший своє ліжко у час дощу переставляла, де рідше зі стелі капало. Це далеко потому почую і вчитаю я, що видатний кінорежисер Сергій Параджанов над ліжком у тбіліським домі в останні роки свого життя парасольку у час дощу встановлював.

Та що говорити. Коли дах над головою дірваний, і в час дощу вода за шию капає, то це біда. І біда велика. Як у скорім часі я став осягати цю істину, то одного пожнивного дня зрушився з місця да й помандрував на дальні хутори. Мо' там у кого околоту напитаю. І напивав, і укупив. Один добродій і привіз мені його до двору. Самий і кулики пов'язав. А от стріху полатати – хист для мене недосяжний. Знайти ушивальника – це було іще трудніше, аніж на хуторах дальніх околоту напитати. Та світ не без добрих людей. Упросив Панасика Неділишного а іще Петра Галагуза. Вони й залатали стріху і гребеня поновили. І то за помірну плату. Й коли засвітилася, сяйнула до світа білою соломою стріха, то сказав Семен Лапка:

– Ніхто не бачить, що у тебе в хаті є, але що стріха білою латкою засвітилася, усі побачили...

Але те, що побачать і що скажуть про стріху люди, щонайменше обходило мене. Та яка то була коханота дивитись у вікно, як сивий дощ суцільно заснував світ, а зі стелі на долівку не капає. Незрівнянно блаженне відчуття захищеності. Або ж у час дощу усістися у клуні на засторончині і слухати шельпотіння крапель. Ізгадувалось. Як у дитинстві я любив залазити на вишки.

Лежати на сіні під самісінькою стріхою і слухати, як над головою краплі дощу своїм безперервним шельпотінням творять дивну музику.

Що й казати. Із кожним многотрудним роком самотнього хутірського життя і латка землі, і клуня, і хата ставали для мене усе дорожчими і милішими.

Кожної весни після міського гамору мене заворожувала споююче хутірська тиша. Це тремке переживання. Докоला бринить музика безгоміння. А струменіння свята у високі дні Великодня чи Трійці, коли кожна травинка, кожна квіточка в супокій проростання славлять Творця. А саме відчуття хати, простору, що од світу великого стінами відгороджений. Тут ти народився. І тут стоїть Батькова-Материна молитва. Нігде у світі не був мені таким милим сон, як у Батьковій хаті. Блаженна мить вертання до Батьківських порогів.

Із ранньої весни і до пізньої осені основні мої зусилля і труди були спрямовані і покладались на город. Але повсякчас упродовж тридцятилітнього самотнього перебування на хуторі проблемним запитальним знаком зависнула над моєю головою стріха на хаті і стріха на клуні. З немалими клопотами а вдавалося мені її підтримувати. Де соломою латка зашивалась, де рубероїдом, а де й перекривалась сивим шифером. А заслін потокам води сякий-такий виставлявся.

Дрова то мені зрошував дивом уцілілий вільшиновий гайок над Річкою. А ще й за Батька ціле десятиліття ми дров не купляли. Пізньої осені, як лист побагровілий із дерев уже осиплеться, я сокирою вицюкував котрі грубіші ольшинини, самий пилкою перерізав на кавалки і стягував їх до двору. На старенькому іще польському козлику поперечною пилкою сам різав на телеші. Інколи випадковець, який двора переходив, помагав. Хоча таке траплялося рідко. Зоставалось порубати – і дрова готові. Над усе я любив рубати дрова. Якось почув я чи вичитав, що і Олександр Солженіцин любив дрова рубати. Од такого заняття у нього ніби голова свіжішала, а думки випростувались.

Осінній пеньок навесні дружно обростав молоденькими ольшинками. Це мене Батько навчили, що ольшину зрубувати треба тільки восени. І дрова твердіші, і пеньок навесні пагінням закучерявлюється. Навесні ж дерево м'яке, і пеньок може ізсохнутись.

Котрі ольшинини прямиші, гінкіші я зоставляв їх на жертки і кілки. Й за кілька років обгородив плотом садка і города. Яке моє

городіння – неглемезде. Але серце тішилось. Що своїми руками, без жодної сторонньої помочі, витворено. Аяк. Чи не найвищу радість будить у нашім естві те, що зроблено власними зусиллями і руками. Я завжди чудувався плотом, коли крізь відчинене вікно із хати осягав світовий простір.

Серед звірини дрібної то настирно мені дошкуляли миші і щурі. Інколи у надвечір'ї двора перебігала руденька добродійка – ласочка. А великим другом на цілі десятиліття стане для мене їжак. Коли я роздобував у когось молока, то і йому наливав у мисочку, він поволеньки чеберяв до мисочки, випивав молочко, і зовсім не боявся і не варувався мене. А коли я вертався з дороги, то на стежці до хати мене часто зустрічав їжак. Я присідав біля нього, і ми тихо розмовляли у хутірськiм просторі. Чи то був один і той самий їжак, а чи насліддя його, я і тепер не можу сказати. Але дружні знаки його зоставалися незмінно однаковими.

У садку і в гайку над канавою гніздувалося, виспівуючи, різне птаство. Але найприхильнішими до мене були ластівки. Свої домівки, філігранно споруджені, вони розташовували і коло балька під стріхою, і у сінях, і у клуні. Я любив спостерігати, як батькомати укладають харч у пороззявлювані ротики малюків. Усім безпомильно за чергою. І нікому вибірково. Аяк. Усі діти однакі. І ми ж птахи, а не люди.

Коли ластівки усідалися у дворі на в'язовому гіллі, то я підступався до них близенько. Вони розглядували мене, а я їх розглядував. Ми розмовляли. Я запитував їх про дива, що їх вони забачили у далеких світах. І ластівки лагідньким щебетом і прихильним поглядом мені переповідали. Схоже, що птахи розуміли мою мову, а я їхньої – ні.

Й коли я віддалявся із хутора у світ, то ластівки проводжали мене аж до шляху. Кружеляли над моєю головою, мало не лица мойого черкаючись. А коли зі світа я вертався, із автобуса на шляху сходяв, то інколи ластівки мене уже і зустрічали. Зрадніло кружеляли над моєю головою, супроводжуючи тремку мить повертання до Батьківських порогів. А у моїй куцій голові запитальне ізроджувалося. Як же це сі маленькі ніжні сотворіння дізналися про час мого повернення на хутір. Але що ми знаємо про цей дивний світ і його насельників.

Часто уранці, коли я порався коло плити, а хатні і сінешні двері відчинені, дві ластівки залітали у хату, усідалися на жертотці

угорі біля груби і видивлялися мене зблизька. А мені через думку переходило, що це Батькові-Материні душі навідалися до свого безталанного синочка.

* * *

Усесильно незупинний час між тим рухався, спливав. Народжувалися, старілися і умирали люди. З лиця Землі зникали одні поетичні знаки і спалахували, яскравіли інші. Усе рідшали хати на хуторах. Але наша, Богом бережена, допоки стояла.

У світі вистоювалися, назрівали і звершувалися великі світові зрухи. Але то нам тільки видається інколи, що їх ми можемо уникнути, що не дістануть вони нас, коли сховаємося у вузькій шпаринці, у глухій надрічковій котрімсь закутку. Планетарний зрух сягає, торкається а найменшої цятки земної поверхні. І вдаряє в таку місцину часто найпотужніше.

Усе почалося згори. А що би хто там не говорив про низинні чинники. З вершин і низин. Коли відійшли, упокоїлись усі підтоптанці й недоріки, а віжки у молодшого опинилися, то відразу і запульсувало, загарцювало. Спершу інтенсифікація, зати́м прискорення, що у повну ніби перебудову обернулось. А поряд з ними і гласність прошкувала. Довірливі й легковірні серця од несподіваної дивини торжествували. Бо де ж це бачено. Щоби ті, котрі свої кроваві діла під карою смерті приховували, да раптом самі себе напоказ виставляли. Щось тут не те. Куца думка сумнів ізроджувала. Коли ж суверенітет проголошували, то багато хто і в танок пішов, а як ніби повну незалежність проголосили, то майже усі веселились, а котрих і на руках д'горі підносили. А проте у мою куцу голову ізнов сумніви навіювалися. І клясичне спогадувалося. Що не та свобода, яку дарують, а та свобода, яка в боротьбі здобувається.

І недалеко до істини стояло те навіювання. Бо біля віжок, коло управи, біля корита опинилися, zostалися ті ж партійці, що і раніше баль правили. Гасла тільки діаметрально помінялися. Як колись твердий наголос упевнював, що благо кожного зосібна сховане, міститься тільки у колективній власності, так тепер твердо зазвучало, що порятувати нас може тільки приватна власність. Оньо, мовляв, за границею, ув Гамериці приватні підприємства подають велику віддачу. Одразу і папірці (ваучери) кожному видали. У газетах малюнки із'явилися. Панок при капелюсі і краватці, із тростинкою у руці. Стоїть на сходах гарного палацу. І напис «А ти уклав свій ваучер?».

І це випромінювало, будило дію. Бо котрому ж мужикові панком не хочеться стати. І люди чимдужч спрямувалися укласти свої ваучери. Хто в завод, хто у фабрику, а хто і в порт річковий. І т. д. Котрі ж воліли ліпше синицю у жмені тримати, аніж на журавля в небі сподіватись, – ті за безцінь папірці свої спродували. Декотрі зухвалі зневірці, одержавши ваучер, тут же привселюдно і шматували його. І таке бувало, траплялося. А по селах то одна надія розпросторювалася. Що одповідньо тепер нагодує нас тільки фермер. Пощо нам рабовласницькі колгоспи. Дивись на заграницю!

У час гласності якось в одній газеті я був вичитав, що у Східній Німеччині (соціалістичній) кожний третій громадянин був донощиком. Тобто з органами співпрацював. А одна жінка то навіть крізь усе своє свідоме життя на благовірного свого чоловіка – письменника доносила. Да й подумав я. Що у нас то, мабуть, кожний другий потаємним донощиком виступав. А жінок окреслених то й не злічити, напевне.

Уже потому один мій знакомець у довірчій розмові сказав, зізнався, що у нашій краї усі водії автобусів були завербовані органами.

– А про що ж вони і могли доносити? – мимовільно прохопилося зацікавлення моє.

– Як то про що? – співрозговець подивовано. – Мало про що люди у автобусі говорять. – От водій усе те підслуховував да й доносив. А за те до нього ніхто уже не чіплявся, що копійки у власну кишеню покладав. Але не тільки водії, а й бібліотекарі, а й поштарі, усі, до кого люди сходилися, завербовані були...

– Виходить, що і тепер вони свою службу несуть? – ізнов зродилося зацікавлення моє.

– Мабуть... – тільки й посміхнувся співрозговець.

А думка моя уже й побігла. Он як воно на цім світі згори донизу пов'язане, переплетене. Ах, це ж котрі нагорі сидять, заграницею мандрували, приватні маєтки багачів розглядували, а в самих і слина потекла: «А чому б і не ми...».

Звісно, у чіих руках дуже скоро фабрики й заводи опинилися. А на нашого брата, гречкосія, мало не голод спав. Якщо хлібину вкупиш, то усе інше уже недосяжне. Втішайся розрадою. Іде первісне накопичення капіталу. Й коли сая акція відбудеться, то багаті з бідними поділяться. Але якщо вам хтось скаже, що грабіжник межу має, – не вірте. Роки й десятиліття минуть, а насит його безмірний, не

мірянйй. Це ж не сусідський Миколка-пастух. Перед ним наші Мати були повну миску вареників із сиром поставили. Із'їв Миколка чемненько усі вареники, а Мати й питаються «Що, Миколко, наївся?». Миколка і каже: «Якби іще два вареники, то вже було б усе». Ці ж просто міри відчувати не здатні. Похіть їхня агресивна. Агресорові межі нема. «За край світа зазирає, Чи нема країни, Щоб загарбать і з собою Взять у домовину...» (Тарас Шевченко).

Стривай-но, стривай-но! Став розмишлять я. Чи ж не снується природа цього явища із днів перейдених. І аж потому вчитаю я зі «Споминів» гетьмана Павла Скоропадського:

«Я бачив, що соціалістичні ідеї чужі народній масі, що їх держиться тільки купка одірваної від народу інтелігенції. Я ясно собі усвідомлював, що соціалістичні експерименти привели б неминуче до більшовизму, до знищення духовної і матеріальної культури, повернули б наш чудовий край на висохшу пустиню, на якій з часом усівся б знову капіталізм. Але який!.. Не той кволий, мягкотілий, що животів у нас досі, а всемогучий всесвітній золотий телець, в ногах якого буде повзати наш же нещасний, соціалістичними провідниками обдурений «революційний народ...» (писано у березні – травні 1919 року в Лозанні).

А іще у сучасного автора я також вчитав, що і ніби і Троцький щось подібне писав чи тільки говорив, пророкував що за поспільною націоналізацією може і приватизація розігратись. Да ще і яка.

* * *

Коли першої «незалежницької» весни я прибув, прилетів, як птах перелітний, у коханий свій край, у зворушенні серця ступив на рідну землю, то зінакшено поглянуло, подивилось запечалено наше Надріччя. Доступ до двору було перекрито. Знаменита Дорога у світ переорана. Вона проіснувала тут від 20-х років. Крізь думку одразу перейшло. Щільно на розі садка уже закопаний пограничний стовп. На ньому зображений серп і молот. І напис «СССР». Плотика, яким я города обгородив, не зачеплено. Це допоки.

Навпрошки через садок зінтриговано поспішаю до двору. Сінешні двері відчинені навстіж, хатні також. Вікно з вибитою шибкою теліпається. У хаті – рейвах! Усі ужиткові речі – сокира, пилка, коса, молоток, кварта, відро, миски, банячки і т. ін. – зникли. Виметені з хати. Пограбовано до нитки. Й голку і нитку забрано. Зникли книги і мої записи.

Що почуває у такі моменти людина. Означення цьому душевному станові – розгубленість. Думки гарцюють розхристано, хаотично. Зупиняюсь в осяганні нової реальності. Виношу з хати кульгавого давнього ослінчика. Сідаю на ньому посеред двору. Похмурі квітневі небеса надо мною струменять. Зухвалий рішенець наперед думки раптом втиснувся, вискочив. Позоставити все, і ніколи більше нога моя тут не ступить.

«Кар-кар!!!» – лагідне донеслося, долинуло до слуху мого із верхівки берези, що її я посадив 1954 року. Там крізь літа незмінно вороняче гніздо. На мене глянули очі сивої ворони, повні співчуття і любови. «То ти нас покидаєш?» – розшифрував я мову птахи. І думка моя раптово поворот робить, до дії кличе. Бо думка без дії часто мертвою буває. Я зрушуюсь із насидженого місця, беру у руку свою убогу торбинку і прошкую через Дуброву до села. У дорозі думка моя зативовано ув одне б'ється. Де ж його розшукати, знайти доброзичливця – майстра, щоби полагодив двері і вікна.

Але то був тільки початок. Скоро до мого слуху чутка прилине, донесеться, що подібні акції учинено у родинних гніздах багатьох міченців колишньої ніби системи. А одного професора то і параліч розбив, бо із батьківської хати щез рукопис його багатолітньої праці.

А як. Родинне гніздо – це дуже вразливе місце для чутливої душі. Це потому повідає мені один високоповажний політкаторжанин, як він багатолітній термін в уральських таборах відбував. А в той час зять їхній, що у них в приймах перебував, узяв сокиру і пригрозив теці своїй: «Якщо ти не підеш зараз із хати, так голова твоя пріч і одлетить». Позоставила старенька рідну хату, до якої стільки труду доклала, узяла свого вбогого клумака і пішла спотикатись по сусідських чужих кутках. Її вигнання тривало аж-но дванадцять літ, до самісінької смерті. Отако. Син по уральських таборах строк відбуває, а мати по чужих кутках спотикається.

Ще постане ув очу моїм картинка із документального фільму. Як старець один, що перебував у гулагівських концтаборах майже сорок років, добувся до свого родинного осідку. А там і знака найменшого од нього не зосталося. Чинovníк якийсь, місцевий номенклятурник свої хороми на місці тім вибудував. І сів стомлений старець при дорозі одпочить. А в осягання моє так і полинуло, заструменіло: «Ой, горе тій чайці-небозі, що вивела часняток при битій дорозі». Пісенька, яку часто повторював наш Микола Гоголь.

Фермер був маленький на зріст, але норавливий. Про його заслуги перед колишнім режимом можемо тільки здогадуватись. Усім і кожному зосібна він подав твердого знака, що віднині і навіки Надріччя належить тільки йому. Ті ж, хто укупляв цю землю за Польщі і насліддя їхнє, вже наче не існують. Поза законом тепера вони.

Спершу узявся за самотню восьмидесятилітню сусідку Параску. З усіх боків хати проходу їй не давав. Ще й пальцем перед носом ік землі тицяв: «Твоя, бабцю, земелька отамо. А тепера доокола усе навіки моє. Дідивщина уже моя буде. Понятно?! У мене документ і печатка є». Тільки й плакалась нерозрадно перед кожним стрічним згорьована Параска: «Ох, яке вже не було, то такого іще не було ні за поляка, ні за німця, ні за тих советов, ні за советів других. Да ми як укупляли цю землю за Польщі, то посліднього піджака Маркового продали. А воно прийшло да ще й пальцем ік землі тицяє перед носом... Ох, де правда. Не було правди і нема...». Да й заллється старечими сльозима. І скаже тоді наша Ганя у селі спочутливо: «Ах, як тій Парасці тяжко. Ми то тільки чуємо, що має диявол на Землю зійти, а у неї він уже перед носом ходить».

І хоч на словах сей фермер войовничо заперечував колишній режим, а насправді продовжував змінювати, руйнувати благодатний ландшафт нашого Надріччя. На місці уже колись переораної сіножаті він викопав чимале озерце, а рудявину вивіз і порозсипав по всьому полю, зіпсувавши родючий ґрунт. Загорнув низинного рова й повикопував нові рови по пагірковості. Аяк. Нова мітла по-новому мете.

Мене ж штурмували із двох фронтів. Дорогу до хати я визначив проз садок в об'їзд фермерового наділу. Але фермер і цю дорогу трактором засипав. Насипле височеньку гурбу, а я її два дні розсипаю заступом, вирівнюю дорогу. Ще й каже з насміхом:

– А нащо вам дорога?

– Як то нащо. Хіба може стояти хата без дороги і стежки до неї, – кажу. – Може, Господь сподобить і упокоїтись у Батьковій хаті, то кудю вивезуть...

Але мої докази пролунали слабкі. Фермер щороку кілька разів засипав трактором дорогу, а я її заступом вирівнював.

Далі. Якось одного похмурого, але тихого осіннього ранку я прокинувся, прочинив окно да й видивляюсь світовий простір. А позір мій здогади будить. Щось ізникло з дооколу. Ах, плотика мого

улюбленого нема. Хутчіш надвір виходжу. Бачу. За клунєю фермер уже закінчує розбирати мою огорожу. До нього:

– А нащо ви розкидаєте?

Він:

– А плотик тут не треба...

І кілки й жертки позабирав. Що ти скажеш. У нього техніка: трактори, машини різні... Він кредитів набрав, за які потому коробочкою сірників розрахувався. Як гроші на мільйони пішли. Я ж безоружний.

Замір фермера прояснився мені наступного дня, коли він трактором переорював свій наділ і города мого трохи прихопив. Межею плотик слугував. Тепер межі не існує. І я замислився. Але чогось іншого придумати моя куца голова не змогла. І я знову став заготовляти кілки, за гроші роздобув чимале покотьюло дроту. Й почав городити нового плота по новій уже лінії. Що фермер прихопив, те йому зоставалося. Але наступного року новий хазяїн Надріччя ізнов розкидав мого плотика, забирав дроти і кілки, й одразу приорював смужку города. Отако. Він розкидає, а я городжу. За роки й десятиліття наш город помітно повужчав. Але щось іще і зоставалося. Я уже не міг, не здужав плота городити, тільки одні кілки забивав. Він і кілки виривав. Коли ж я і кілки неспроможний був забивати, то ямки тільки викопував, а фермер їх трактором з плугами загортав і відтяпував мого города далі. Якось я тільки став на межі, а зять фермера трактором їде прямісінько на мене, ще й сміється, як старець зараз утікати буде. я ж просто закам'янів. Десь за півметра раптово трактор зупинився. Дихання його я уже чую. Й лице передо мною водія не усміхнене.

Й таке було. Що яким то трибом дійшли мої плачі до вищого начальства. Хтось сказав. І приїхала комісія. На нашому городі стояв і фермер із великою течкою під правою рукою. Ця велика папка увиразнювала його маленький зріст. А жінка-землемір сказала: «За порушення межі – кримінальна відповідальність». За поданням фермера комісія визнала, що не він, фермер нашого города приорав собі, а я, многогрішний, у його наділи вдерся, найнявши трактора. А що тут скажеш. Нема мови.

Одразу й ізгадалося. Як місячного ранньоосіннього вечора приїхали забирати кобилу до дядька Михаїла-євангелиста. З нальоту молодий голова і став матюжить старця Михаїла на всю витяжку. І тоді узяв за руку Михаїл бригадира да й каже: «Чуєш, що він

говорить?». «А чую, – відповідає бригадир. – Добре чую. Що ти нашого голову матюжиш».

А що тут скажеш. І Михайл відійшов у садок да й при яснім місяці почав співать псалми. А нападники, зімпетовано захлинаючись, виводили з двору кобилу.

Скоро комісія і покинула, позоставила хутір. Я через Посьолок пішки спрямувався до села. А коли переходив проз фермерову хату, то зять фермера із двору тицьнув на мене пальцем: «Завтра підеш до міста і сядеш! Сядеш!!!».

Я іду вулицею далі, позаду мене згасає погук фермерового зятя, а в очу моім із пам'яті картинка зринає уявно. Як у лютому місяці 1964 року на редколегії у редакції газети «Советская Бухара» цензор чихвостив працівника редакції, а колишнього політзека Мішку Хайкіна за те, що він оприлюднює у своїх статтях засекречені цифри. Хайкін моментально схоплювався з місця і зактивовано вступав у бій, у войовничу суперечку.

– А ви сядьте, сядьте... – тихо заспокоююче мовив цензор.

– А ви мене не лякайте. Я уже сидів. Але декому тут, бачу, треба б посидіти! – наступально вигукував Мішка Хайкін.

Скоро й рідні хутірські хати позаду zostалися. Поля по обидва боки шляху у запустінні печально на мене дивляться. Понад високе розлоге будячиння угору здіймаються зелені сосонки, білі берізки, кушастий верболіз. Під тими сосонками у полі люди уже маслоки збирають. Он десь там за Неділищами у Розі наш прапрадід Мина у час реформи 1861 року одержав наділ – 24 десятини. Так Батько розказували. Але Батькові з того наділу тільки вузька нивка дісталася. І ту вони позоставили меншим братам, укупивши Закуток у Надріччі. Усією родиною понад ціле десятиліття важкими трудами відбували ту землю.

У русі о тім думка моя тече. Що у 1861 році усі ті поля іще родючими були, засівалися. А тепер суцільний вужашник витворивсь. Густою стіною стоять лозняки й чагарники. Щоби цю землю до обробітку обернути, то уже треба чимало труду докласти. І запитальне снується над моєю головою. Чому ж фермер вчасно не засівав ці поля, а упродовж років а років навриписто борюкається зо мною за маленьку смужку Батькового городу. Ах, тут інша ціль у нього манячить. «Ціль ця да яр ця». Щоби і найменшого знака од Батькового спадку у Надріччі не зосталося. Наміри його нам не невідомі.

І раптом у русі до села зійшло на моє серце зворушення. І як поклик до дії. Допоки сил моїх вистачить зберегти бодай найменшу часточку первісного Батькового осідку од суцільної поруйнації. Ніби у тім знаковім місці міститься центр Всесвіту. І там зійшлися світові істини. Один у полі воїн. Для когось дражніння, а для мене сповнення обов'язку перед Батьком – Матір'ю і Землею. Як спокута своїх гріхів перед ними. Як несіння власного хреста, що для кожного є особний. І у тім, що хоч мала смужка Батькового городу допоки збереглася, уціліла, заясніли для мене значні смисли і доцільність. І власний труд покладений для цього у поєдинкові із фермером забачився не марним.

Коли починалася у нас остання війна, то сказав хтось: «Найперше треба перекрити кордони». Але і владний голос із радіо прозвучав: «Відкритий кордон – це в наших інтересах. Бо по той бік кордону живуть родичі наших громадян». Уже у селі один ревний заробітчанин також сказав, промовив: «Як перекриють кордон, то куди ми на заробітки поїдемо. Москва нас годує».

Я ж заперечив ревнивцю: «Якщо хочеш зберегти свою, Богом даровану землю, то кордон має бути перекритий од посягальника». І переповів, як я упродовж майже двадцяти літ борювався з фермером, установлюючи межу. А все одно клаптик Батькового городу іще зостався.

Але іще дошкульнішим були напади із фронту другого. «Бійці невидимого фронту» щороку, а бо інколи і двічі на рік, розбивали нужденну Батькову хату, яка, зіщулившись посеред хутірського простору, безпомічно благала співчуття в доколу. Та, як кажуть, Москва сльозам не вірить. Одного банячка, квартиру, миску і ложку, мале відерце я переховував у клуні в старій потерусі. Усе, що в хаті зосталось, вимітали чисто. Зривали клямку від дверей сінешніх і від дверей хатніх. Інколи нічого не забирали, бо й забирають уже не було чого, але просто розбивали хату. Деколи і клуню. Звісно, пережити подію було болісно. Але я терпеливо кожного разу ішов до села шукати майстра і матер'ялу. Із плином часу це покладало відбиток і на моє здоров'я. Хтось був запитав мене, чи не боюся я ночувати посеред голого простору. Зізнаюсь, що жодної із сотень самотніх ночей на хуторі страх не сходив на мене. Але думка не раз о тім ішла. Якщо мене поб'ють чи силоміць витурять із Батьківського осідку, то де вони знайдуть таку терплячу модель для вдоволення своєї знуцальницької похоті. Гай-гай, схоже, що зі старінням віку знуцальницька похоть розбує.

Недавно вичитав я в одного високоповажного достойника таке зізнання. Коли він відбував термін ув'язнення в уральських концтаборах, то перевели його узимку столяром в майстерню. І це було йому набагато лекше, аніж на тріскучому тридцятиградусному морозі гарувати. Але він о тім мовчав і в листах своїх до родини не згадував. Ану ж дізнаються, що йому на новому місці лекше, то неодмінно ізнов на тріскучий мороз виведуть.

І через думку мою тоді перейшло. А я ж то про свої гіркі переживання розповсюджувався. Ще й публічно благов нападників змилосердитися над нужденною Батьковою хатою. Так моє сердечне зізнання, напевне ж, заохочувало, розбуювало знущальницьку похоть.

Але як багато і благісних переживань перейшло через моє серце в родинному осідку. Бо де іще в світі можна побачити таке незрівнянне диво, як у хутірській тиші народжується і процвітає літній ранок. А в сонячній полуденній розімлілості чути музику безгоміння. А над садком і над ольшиновим гайком стоїть мила для слуху елегійна пташина симфонія. А заколихував мене, на тихий сон благословляючи, соловейко за вікном на вишні. Як тільки я засинав, він одразу й умовкав, стримував свою пісню, щоб мене не розбудити.

У надвечір'ї я завжди вітався зі своїм великим другом-їжаком, який чинно, чеберяючи двора переходив. Від цієї стрічі ціла сутність моя випростовувалась у заспокоєнні. А іще над усе я любив за садком проваджати Сонце. Дивився і завважував, як воно, обережененько оминаючи дальні хати і дерева, що не день, то сідало усе праворуч в полунічну сторону. Аж но за Талимоною хатою зостановилося. Був тоді високий день. Да й почало так само рухатись у зворотньому прямуванні до Михалочкової хати. І на цю картину покладався легенький смуток. Що літо краснеє скоро і мине.

У час вечоріння я часто стояв за клунею і дивився, як зі сходу від Борка насувалися темні тіни. Інколи угорі перелітав чорний лелека. Я стояв посеред двору. І увижалися, бачилися мені, сходилися до мене тіни предків.

Й у тім осяганні з кожним роком наш Закуток ставав мені милішим.

* * *

Але усе на цім світі переходить. І настає час. Я позоставив хутір. І бриніли у високості слова Святителя. Де судилося тобі замешкати, не полишай того місця з легкістю. Недуги обсіли мене, безпомічнішим став я на зрух. Аяк. Написано ж. Пожалій вітця свого, коли оскудіє силою і розумом. І око не так бачить, і вухо не так чує. Та хто пожаліє.

Тільки через три роки дозволено, нагода випала навідатись мені на Хутір. У дворі зустріло мене одне запустіння. Густі вишняки затуляли вікна хати і сягали стріхи. З трудом пробираюсь до сінешніх дверей. У хаті заснувався густий морок. Струменіла глибоко вистояна самота. Сині тіни по кутках берегли спомини про колись перейдене тут життя. У хаті стояла Батькова-Материна молитва. Я присів на кульгавому ослінчику. Хвиля співчуття пробудилася із мого серця і огортала, голубила нужденну покинуту Батькову хату. Стареча сльоза скапувала з моїх повік і загусала на долівці.

Я вийшов з хати, позоставивши відчиненими хатні і сінешні двері. Крізь вишнякові зарості ступаю через двір. Ізгадується, як у дитинстві перед кожним святом я замітав цього сиво гладенького двора.

Усідаюсь за клуню на моріжку. Стріха клуні світиться ребрами. Геть з'їхалась. Якби і була змога, то порятувати її уже неможливо. Як жалько. Адже такої клуні уже ніколи нігде не буде на світі. Й ізнов ізгадується. Як на вишках цієї клуні під кулями солом'яними весняну нічку перебував наш старший брат Микола, що від більшовиків переховувався, а зверху на кулях ночували, спали совецькі вояки. І якою тривожно довгою була та ніч не оно для Миколи, а й для усєї родини. А ще я любив забиратись на вишки, вщерть заповнені запахущим сіном, під самий гребінь. Ось крізь стріху долинули, почувися перші несмілі далекі громи. Вони наближались усе сміливіше й упевненіше. Сягисто ударили перші краплі дощу. Закапотіло. Яка то несказанна розкіш, коли над головою капотить, а ти лежиш на запахущим сіні сухім від дощу захищений. Дивна, незрівнянна музика дощу.

Я перевертаюсь, лягаю горілиць. Видивляюсь небо. Яке воно голубе і бездонне. Це коли котрийсь із мандрівців, що заграницями побував, у розмові розхвалює, які там готелі лискучі да блискучі, то я завжди запитую:

– А небо, яке там небо? Воно таке саме, як і в нас, чи інакше?..

І раптом картинка із моїх пастушкових літ повстала, наблизилась. Як я любив тоді завважувати, дивитись, коли від обрію на стежці чи дорозі з'явиться маленькою цяткою людина, мандрівець. Ось я пасу товар на Наталії, а хотинською дорогою, Стінкою прошкує подорожній. Наближається. Зрівнюється зі мною, і вітається. Зять Ковалишин, ветеринарний лікар із міста. Дивно так. Що із пастухом вітається першим. Полуденна спека спадає. Від папірні із села лунає гудок. З відстані літ та картинка бачиться мені як виразне нагадування про елегію у природі, про час, який дуже скоро відійде у небуття, у забуття. Це був 1952-ий рік. Коли машини у нашій краї рухалися хіба що напоказ. А кожний мандрівець на стежці чи дорозі завважувався, як з'ява непроминальна. Це далеко потому на схилі віку у самотній недужості своїй іще скажуть наші Батько:

– Коли забачу людину, яка до хати іде, то здається, що Бог самий іде...

Видивляюся в сині небеса, а сили, заспокоєння у мою сутність від землі увіходять. Над мою головою, як і колись, перелітає у прямуюванні до Борка чорний лелека. Уявляю. Якщо і а геть зовсім буде поруйнований наш Закуток, змінить своє лице, то все одно це місце зостанеться у моїй пам'яті незмінно наймилішим у світі. І осягання зійшло на мене. Що цю незмінність випромінює, творить не тільки клаптик рідної землі, а і небеса над ним.

БРАТИ

Повість-мандрівка

Як часто висока дивина, яскрава вирізняюваність, жива легенда сусідують майже поряд невидимо. А ми о тім і не здогадуємось. Аж поки випадок а чи людина котрась не підкажуть.

У затишнім закутку дровітні у благісім настрої я часник перебирав, сортував. Головочка більша – до більшої, меншенька – до меншенької. Бо хіба ж то не благість висока – тішитись плодами земними, у яких, окрім світла сонячного, і краплинка твогого труда промениться.

Аж то слуху могого старіючого несмілий віддалений глухувато порип хвіртки діткнувся. Хтось іде до мене. Через думання перейшло. І хіба ж не думка супроводжує кожний наш крок.

Я насиджене місце zostавляю (насиджене місце певний час іще зберігає тепло людської присутності) і просту до хатинки. А посеред двору у слабкім осіннім призахіднім сонці стояв стрункий із дорожною темною сумкою чоловік. І поки я розпізнавав його, чоловік уже встиг завважити мою неозначеність і обізвався прихильно: «Я – Володя Філінський...».

– Ах, вибачте, – кажу знічено. – Не упізнав одразу...

Вік цього Володимира Філінського до п'ятдесяти літ наближається, а на вигляд – бравий юнак. Тому, може, що кожного дня дотримується способу життя. Не вживає алкоголю і м'ясива не їсть.

Предки Володимира, як він сам мені переповідав, примандрували у надслучанське село Адамівку аж і самої Франції. Але як у ту Францію вони потрапили, то теє загубилося у сивизні злежаного часу. Сам же Володимир має верхню освіту, закінчив університет і мав направлення у місто поблизу Києва. Та коли занедужала самотня мати, то повернувся ув Адамівку недужу доглядати. І матір доглядав прихильно любляче і господарка (корова, бичечок чи теличка щороку, город, кури і т. ін.) на ньому трималися. Бо ж без господарки як на селі прожити. Да ще з паралізованою матір'ю. Мені се добре відомо.

А коли кілька років тому відійшли у вічність мати, то смуток великий ізійшов, поклався на серце Володимирове. Але господарку не занехаяв. І город завжди доглянутий, і корова у доброму догляді

перебуває й дотепер. П'ять сільських родин, що в них і малі діти молоко смакують, Володимир постійно забезпечує молочною продукцією власного виробництва. Ще й красеня биця щороку на здачу вигодовує. Що його і здавати на м'ясо жалько. Аяк. Людська душа із сутністю живності зріднюється. Се почуття було добре відоме і Батькові нашому, а й мені трошки.

Господарка забирає у Володимира майже увесь час. Але у часовім безперервнім плинові він знаходить, викроює проміжки, шпаринку, щоби відвідати знедолених нещасників у досяжнім ближнім дооколі. Так неочікувано несподівано був заявився Володимир до мене на хутір, вичитавши перед тим інформацію про мене в газеті. А потому відвідував мене іще й ще. Коли заставав мене удома, а коли і не заставав. І молоко приносив. Це ж не із сусідства уже, а із далечини прозорішої.

Після першої нашої стрічі завважив я, дійшло до мене, що Володимир і співрозмовця потребує, котрий би і вислухав його. Аяк. Думки, що снуються у самотині, невтримним словом проростають, яке повсякчас струменить енергією у простір до чийогось слуху вихопитись. Так іще недавно навпростець крокував маршово, якби вояк австрійської армії, до мене на хутір Стасько Старининський, щоби виговоритись. Ах, чи ж завжди ми шануємо цю властивість ізродженого в самотині слова.

Як одне слово випурхне, заясніє, промениться у просторі хати, так уже й друге у сей простір проситься. Володимира на сидінні утримуючи, хоча й рука мимовільно за торбу дорожню хапається. Й усамперед о тім, як щодалі важчає самотній людині утримувати чинну господарку. І як нелегко перебувати у сучасному світі людині серед людей.

Крізь віконну шибку призахідне осіннє сонце («світить та не гріє») червонясто нагадує про неухильно безперервний плин часу. Володимир мимоволі завважує теє, послушно закидає дорожню торбу на праве плече, спрямовується до дверей, але не вимовлене слово зупиняє його. Він повертається до насидженого місця, мовлячи на ходу:

– Ах, мало не забув я вам згадати про двох братів, які мешкають на хуторі Надія поблизу знаменитого Хоралуга. Одному вісімдесят вісім років, другому – вісімдесят чотири. І вони іще випасають дев'ятнадцять овечок. Старший Микола за несприйняття радвледи відбув у совєцьких концтаборах аж тридцять один рік два місяці і двадцять п'ять днів...

Й ізнов усівшись на насидженому місці, завжди побажаний гість похапцем починає переповідати. Як котрийсь чоловік ув Адамівці випадком нагадав Володимирові, що на хуторі під Харалугом мешкає іще його стринешний брат Микола Якович Курчик, який у совєцьких концтаборах безперервно перебував 31 рік, ще й 2 місяці і 25 днів.

І одразу невтримність запульсувала, загорілася у серці Володимировім – відвідати тую вирізнювану людину. А котрогось похмурого дня минулої пізньої осені і вирушив у дорогу. Де маршруткою, а де і пішки добрався благополучно. Не зчувся, як у змістовних споминах про пережите хазяїна хати кілька годин, як мить одна, промайнуло. Пізньоосінні сиві сутінки хату заступили. Тоді тільки у свідомість стукнуло: додому пора!

– А куди ж ви у таку темінь?! Уже й маршрутки не ходять, – стривожено хазяї. – У нас переночуйте...

– Та ж у мене худоба не запорана – відповідь була.

– То як ітимете, – до хат на світло не заходьте, – зичливу пораду покладає на дорогу Микола Курчик, великий бувалець у бувальцях. – Час тепера, самі знаєте, який...

Володимир і не випускав із пам'яті тую зичливу настанову – усе поодаль од мигтливих світляків тримався. Але не зчувся, скоро завважив, що заблукав. Не те, щоби блуд водив його, але просто збився з дороги. На лісовій стежці опинився. Уявіть собі заблукалу людину пізньоосінньої темені серед ліса. Десь гілка випадком хрусне – й одразу насторогою в серці оддає. Зищулена сутність людська якби сама із темені непроглядуваної усі жахи світові накликає.

Аж то раптом на стежці навстріч щось біле заманячіло. Наш мандрівець зупинився. Чи не привиділось. Таки ні. Але якби людська подоба у білому одінні стежкою рухається. Він одразу убік завернув. Але погук його спрямування завважив: «Володю, іди сюди!». Чи ти не ба. Й ім'я моє знає. Він хутчіш у хаші лісу заглиблюється. Але погук стає настійнішим: «Володю! Кому кажу: іди сюди!». Уявна пастка розхристаній думці визначеності надає: «А що вже буде. Хіба я не Володимир Філінський». На стежку ізнов повернув і хвацько прямує навстріч увиразнюваній ясніше людські подобі у білому. Наблизились. Жінка. Упритул нахиляє своє лице, лице в лице, і каже упізнавано: «Ти не Володя!».

– Ні, я Володя Філінський із Адамівки, – мандрівець випростується сміливо.

Вона:

– Оньо бачиш, хата крізь дерева світиться. Там Володя мій п'є...

По павзі:

– А де тая Адамівка? Соснівку я знаю, а про Адамівку не чула... Бери мене із собою в Адамівку... – сміється.

– А куди я тебе візьму... – мандрівець. – У мене худоба не запорана.

Розминаються.

Як уже на дорогу вибився, то іще проїжджали декотрі машини. Але ні одна із них не зупинилася.

Додому добувся далеко за північ. Мандрівка тривала рівно шість годин.

– Кілометрів двадцять я тоді подолав... – спогадує Володимир.

– Да там усі двадцять п'ять будуть... – наче висновую і я.

А думка моя уже твердий намір гуртує – неодмінно побувати на хуторі Надія у Миколи Яковича Курчика. Й ніби угадуючи моє устремління, погляд Володимира перетинається із силуетом моєї чорної палиці, що причаїлася у синіючій сутенінні хатнього закутка. І слово його зринається застережливе:

– Але самі ви до Курчикова хутора хоч із того хоч із другого боку не добудетеся...

Ай, пощо палиці питаться – сам добре уявляю. Да пощо думать і гадать, поводитира шукать, як оньо мені хліба при нужді із крамниці інколи нема кому принести, так щільно я, не сказати б, од світа, але од людського кагла одрізаний. Та коли-не-коли у трудну мить і мені зі своєї ласки Господь посланника навстріч веде.

Так і сього разу сталося. Мимовільно через думання перейшло, заясніло це ім'я. Ростислав Слободенюк. Добрий український поет. Це ж він кілька років тому із Рівного своїм авто до мене іще на Хутір приїжджав, щоби Хутір наш забачити.

Із міста я одразу і зателефонував йому. Чи не зміг би пан мене до Миколи Курчика підвезти, коли вже йому час вільний заясніє.

– А з великою радістю! – відповів Ростислав Слободенюк.

І найближчий день визначив. Щоби до холодів не відкладати.

Се так супроти людини виключно усе на кожному кроці кожного дня змінюється. Колись потяг зі столиці на нашій станції по п'ятій ранку зупинявся. Зо світанням мандруй собі далі – кому

куди яка доріженька постелеться. Тепер же по третій зостановивсь. До світання середосіннього іще довгенько марудитись. А все одно як із вагона зійшов, на земну твердь ступив, то щемне відчуття огорнуло. Якби уже і вдома. І так завжди. Ізнов Мар'я наша хутірська спогадалася. Як вона на старості літ у сусіднє село до дочки доживать віку пішла од безпомічності. Як сказала вона. Що коли у селі своєму з автобуса на пляцу зійде, то здається кожного разу їй, що якби уже ізнов удома вона на Хуторі. Так щемно за своєю коханою стороною і домою тужила, сумувала.

Отак і я. Кожного разу упродовж десятиліть, коли із підніжок вагона ступаю на земну твердь, то відчуття рідимої землі огортає мене усучіль несказанно щемно.

Увіходжу до вокзальної зали. Притуляюсь до єдиного вільного місця для сидіння у закутку. Заміряюсь подрімати сидячи, але дримота не огортає мене. Се так марудно, коли переб'ється нічний сон. Спогад про колишне біжить. Де тії дубовії лавки, на яких і прилягти можна було. Як тут усе невпізнанно змінилось. Зміни у предметнім дооколі найпромовистіше нагадують, який ти уже старий. Зайвий наче на цім світі. Це також нелегка ноша – свою зайвину у змінюванім світі завважувать, відчувать.

Не сидиться мені у згромадженні людського очікування світтанку. Я виходжу на перон. Густа сиво моросяна непроглядуваність. Жодної живої душі. А все одно Володимир Сосюра із пам'яті наближається. Ми на перон. А на пероні люди. Біля вагона ми співаєм «Чумака». Се ж кожному відомо, що більшовики «Чумака» не співали.

Аж то навстріч мені струнка постава ушвидчено прямує. А при наближенні лице лагідною усмішкою зацвітає. Ростислав Слободенюк. Приїхав стрічать мене.

– Ах, голубе сизий, чого ж ви собі нічку задля мене змарнували. Я ж казав, щоби уже у яснім ранку за мною приїхали...

– А нічого... – прихильна усмішка лагідно цвіте. – Це синова машина. Всюдихід. Вона і по бездоріжжю нас повезе...

Із таємничого моросявого міського безгоміння мурів розгонисте світло вихоплює і постеляє перед зором ясні вулиці. Якби і он яке диво.

Машина безпомильно розпізнає, вихоплює із сивої моросявості свій дім і зупиняється. Хіба першина для неї тут зупинятись.

На кухні не то пізня вечеря, не то сніданок. Гутірка тиха. Поряд у кімнаті хатні відпочивають. Затим пан Ростислав і мені зручне місце для відпочинку облаштовує. Але який то сон на світанні, коли блаженні години для нічного сну у тривозі перейшли, проминули.

Дозрілий ранок виставляв перед молодим днем і нові клопоти. У Ростислава – вони свої, і в мене нагальні походеньки по місту із'явилися, станули. А машина тим часом одпочивала у передчутті нової дороги.

У дорогу зібралися, вирушили у призахідному сонці. Спершу до Малої Клецької, де спадщинна батьківська хата Ростислава. Ах, як я люблю оцю дорогу через Соснове і додому. Такі лагідні пейзажі малює завжди червоне призахідне сонце. Позір мимовільно завважує виразну рельєфність сторони. Як Волинь гармонійно, сказати б, пастельно у Полісся переходить. У зблисках останніх променів сонця на узвишковості Великі Межирича оньо розташувалися. Колись містечко і райцентр. Уцілілі давні мури виразно виказують, що тут був осідок єврейського купецтва. У моїм осяганні із дитячих літ звучала ця манлива назва, як центр знаменитого базару. Бо не 'ден наш хуторянин спрямовував свої стопи затемна, аби іще застати на Великомежирицькім ринку да й укупити, що кому треба. А якщо чогось і в Межиричах нема, то того уже нігде у світі нема. Якби ж то так. Це ж оно нема у світі України, і другого Дніпра нема. Та про це дізнаюся я, осягатиму пізніше.

Із далечини часу картинка, подія наблизилась. Як у жнива 1950 року наш брат Саша із Польщі з совєцької армії додому на хутір повернувся. Майже сімнадцятилітнім ранньої весни 1944 року він був забраний на війну. Був поранений на фронті у місті Бреслау. Але після одужання іще п'ять років одбував службу у Польщі.

Коли у лагіднім пожнивнім вечорінні я пригнав із Наталії свій товар, то посеред двору стояв віз, а на ньому у запахущому сіні сидів наш Саша, коло воза стояв, зіпершись на драбину, Гриць Жидок. О чім то значущім і високім говорили вони. Але чути було тільки гучний Грицьовий голос, що увесь двір заповонив і за краї двору вихоплювався. Розсіювався і вмовкав у темнім піднебеснім просторі. Дококола снувалася світова хутірська елегія. А на моє серце зійшло знічення. Мені й кортіло підступитись до старшого брата. І якби він був самий у дворі, то, може, я і підступився б. Але при людях не насмілювався. Се я, найменший у родині, до усіх своїх

старших почував таку несмілість. Хоча одного Батька і Матері одної діти.

А ізнов ранньоосіннього вечоріння, коли темінь доокола і у піднебеснім просторі загусала, ушвидчено і сягнistiше тривога наша вихоплювалася із хати і стояла у світовім просторі. А де ж це Саша наш. Як удосвіта пішов у Великі Межиричі на базар, то й тепера нема. Аж то кроки за вікном почувися. Нетерпеливе очікування хатніх усіх в одне наслуховування обернулося. На порозі станув наш Саша. Усі хатні зітхнули влекшено.

– Ух, аж ноги підбив за дорогу. – Саша втомлено усівся на ослоні.

– А тож ні, – це Батько. – Двадцять п'ять верств туди, а двадцять п'ять додому. Мо' коротше, а мо' й довше...

У лагіднім тихім світлі гасової лампи через Батькове лице переходить задума. Якби осяганням своїм вони міряють далину дороги до Великих Межирич.

А ми усі уже розглядаємо новенькі хромові чоботи на рипах, що їх укупив собі на Межирицькім базарі наш Саша. Яка ж чудесна обнова. Що перед нею і утома од дороги дальньої розвіюється.

Ах, за імлюю перейденого часу сховалося усе. Давно нема брата Саші. І хутора нема. У рухові навстріч осінньому вечорінню позір мій похапливо розглядує кривулькуваті згіркові вулички. Десь тут покладені да й zostалися сліди нашого брата Саші. Бо ж у просторі, який ми переходимо, невидимо застаються навіки наші сліди.

Світова утома тихо нечутно огортає містечко. А моя уява з минулого малює, що отак само у вечорінні світова утома огортала усі античні міста і містечка тисячі а тисячі літ тому.

У ви долинок, у долину із'їхали. Якби уже зовсім одмінний ландшафт. Справжня поліська сторона розгортається, постелилася. Ах, які милі й незамінні моєму серцю оці низинні пейзажі. Коли вертаюсь зі світа, і сутність моя опиняється в обіймах коханої рідної сторони, то у заспокоювання блаженне потає серце моє.

Онью ліворуч синьо темніє ліс, либонь, під Невирковим. Одразу ізгадалося недавно вичитане. Чи не у цім се лісі розігрувалася трагедія. Діялось тее у 1951-му чи й 1952-му роках. Як енкаведисти відстрілювали трьох повстанців. Серед них була й жінка. Вона іще рятувала пораненого повстанця. Але відтак і вона загинула. Як виявилось, за ознаками з'ясували, ця жінка редагувала літературний журнал у запіллі.

Гай-гай, да я же виразно пам'ятаю і 1951-ий і 1952-ий роки. Як учитель виводив нас на майдан коло церкви. Ми у шерензі марширували й пісеньку співали:

По долинам и по взорьям
Шла дивизия вперед,
Штобы с боем взять Приморье –
Белой армии оплот.

І місяць ясний стояв над нами.

А у кущі моєї голові і гадка не засновувалася, що десь майже поряд розігруються іще й отакі трагедії.

До Малої Клецької під'їжджаємо уже у цілковитій темні. Якщо є Мала Клецька, то і має бути Клецька Велика. Але милозвучно, як пісня, із раннього дитинства бриніло це слово – просто Клецька. Бо серед хуторян наших уславилися горщики, що їх ізладнювали майстри із Клецької. І це слово «Клецька» у нас було у всіх на слуху. Й Мати наші не визнавали ніяких інших горщиків та гладішок, окрім полив'яних клецьких. Що і од червоного-червоного жару у печі ті горщики не тріскалися. Як я любив стояти супроти печі й милуватися сими горщиками біля червоного жару. А коли щось там (борщ чи каша) у кипіння увіходило, то горщики й пісню співали. Схожу на пісню нашої Річки на перемілі. Але одмінну.

Я іще тішився рідкими миттєвостями, коли вогонь червоними язиками лизав челюсті. Це потому уже я читатиму Михайла Коцюбинського, і осяння дивне зійде на мене. Та же і я таке бачив.

І коли я смакував якоюсь стравою, то не оно вміст їжі заспокоював моє зголодніння. Із'являлися й інші нез'ясовані блаженні відчуття, викликані присутністю гарненького горщика. А коли я дивився після літньої спеки на сивий дощ за вікном, то і пісенька бриніла:

Іди, іди дощику.
Зварю тобі борщику.
В полив'янім горщику.

Це ж про горщик із Клецької співається. Тихо потаємно усміхався я у серці у своїм. А уява малювала портрети тих чудодійних майстрів такого дивного виробу. Забачити б їх.

Особливе наповнення дарувала, приносила мені не тільки їжа, зварена у полив'янім горщику, але і страва, покладена у такий горщик.

Ізгадую. Як я пас уранці товар на свіжій колючій стерні і збирав колоски. У яснім голубім піднебессі вистоювався дозрілий ранок, дивним благісним спокоем оповиваючи доокіл. Мати принесли мені снідання. Вареники з вишнями у полив'янім горщику. Я то знав, що вони зварені у баняку, а все одно відчуття наповнювали мою сутність усе ті ж дивнії.

Ми сиділи під полукіпком. Два малих снопики назбираних колосків лежали поряд, виразно засвідчуючи мою працю. Мати умиротворено тихою посмішкою дивилися, спостерігали, як я смакую варениками з вишнями. Так прихильно лагідно, але ширше, сміливіше осміхаючись, подивляться потому на мене іще баба Лександра, коли я уперше самий прийду до них ранньої весни у село на Старину. Баба уріжуть мені скибочку чорного житнього хліба, із малої пляшечки зіллють на неї льняної олії, потрусять трошки сіллю. Такої смакоти я рідко коли звідував за своє не коротке уже життя. Я сидітиму на ослоні біля маленького невмитого віконця. Баба Лександра, зіпершись рукою на край стола, перехиливши голову, прихильно лагідно видивлятимуть мене. Стареча несилувана посмішка малої дитини. Що заповідалась уже на перейденість. Як усе на цім світі переходить. Відбиток у пам'яті, пам'ять тільки зостається.

А поки що ми із Матір'ю сидимо під полукіпком. Моє зголодніння заспокоєне. Незбирані колоски прихильно дивляться із обіцяючою надією, що і на подальше моє перетривання у цім світі подаватимуть завжди рятунок.

Мати пильнують за коровою і телицею, за вівцями і круторогим баранчиком серед них із ними на сивому килимкові стерні. А мій позір зачеплюється за доладно складені полукіпки. І щось (а не знати що) невидимо діткнулося у моменті мого серця і тихо розійшлося у моім малім естві нез'ясовним легеньким смутком. Ах, це далеко потому розшифруватиму я цей момент переживання. Коли Богдан Пастушок переповідатиме мені. Що казав батько його Антін. Коли подивиться він, бувало, на першу нажатую копу, то плаче, ридас серце його. Що літо краснее минає, і десь за небосхилом тим гуртуються холодні повіви.

Вже у новітні часи я вчитаю в одні публікації, що Антін Пастушок загинув молодим, як одважливий повстанець. Але Богдан мені о тім ніколи і не згадував.

Горщики із Клецької увесь час і на підвіконні у нашій хаті стояли. У них за всякої пори зеленіли, а декотрі і розцвітали ясно червоно (червона ясність на цілу хату) квіти. Вазони.

Я спав у хаті на полику за грубкою. Однієї сріберної ночі ясного місяця, походжаючи тихо у високості неба, упав, поклався і на моє лице. І я прокинувся. Изпросоння позір мій упав на підвіконня. На мене глянули пузаті химерні сотворіння. Що воно таке? Чоловічки не чоловічки, але щось незвичне, що із ним о полунічній порі ліпше би і не стрічатись. Я до стіни повертаюся, але думка ураз переймає мене, що ось химерні постави уже зрушились із місця, і вже стоять за моєю спиною. І я обертаюся лицем на кімнату. Химерні сотворіння стоять собі на підвіконні незрушно. Їй потужно випромінюють на мене не то нажахання, але скоріше відчуття неспокою, що насправду ліпше з ними було б не стрічатись. У кімнаті поряд майже сплять іще хатні, похрюпують котрі розгонисто. Я заміряюся погукати їх на поміч, але скутий голос мій не пробивається. Ану ж химерії почують мій голос перше, ніж хтось пробудиться, і умить кинуться на мене. А поки що, може, вони мене і не бачать, не розпізнають.

Сон відступивсь од мене.

Отак у неспокої, у тривозі минала ніч, яка видалась тоді цілою вічністю.

Світанок нечутно поволі заходив у хату. У якимсь моменті на мене приязно виразно, лукавенько усміхаючись, поглянули із підвіконня милі горщики і квіточки з них. І я, влекшено випростуючись, усміхаюся до них.

Про нічну пригоду я потому соромився розказувати хатнім і ровесникам своїм.

Це уже у дорослітті дійде до мене очевидна неспростовна істина, що тільки денне світло є основою життя і має потужність розганяти усі жахи і привиди ночі. Їй затим подумав я. Зійде на мене як осяяння, що тільки світло істини утверджує у достойнім перетриванні кожну сутність.

У сивій низько піднебесній похмурості стояв пізноосінній день. Шпаркий вітер розгонисто обтрушував зжухле поникле бадилля, позоставлене де-де.

Я ішов у сусіднє село із хутора самий. Бо того дня ніхто із хутірських школярів до школи не пішов. Може, і я не пішов би. Але наблизилась, станула моя черга нести учительці обід. Того першого року по війні у нас учительки усі були приїжджі, зі східних

теренів найжджі, як казали наші хуторяни. Вони притьмом голодували, і ми підтримували їх у тім тяжкім переживанні. А учителі навчали нас грамоти. Але іще тисячі а тисячі зголоджених людей зі сходу і з Росії переходили тоді наш край. І країни наші, як могли, рятували сих нещасників, бранців лихої долі, на тяжкі муки рокованих. Їх у нас усіх називали калуженцями. «З куля ви? – А ми калужскія».

Написалось, переписалось, та й у думку б'ється. Що ось сьогодні московські пірати у Криму українських вояків у морі заблокували, і хліба їм не дозволяють передати. А се ж онуки, правнуки, напевне, тих, що їх наші хуторяни од голоду порятували. Прости їх, Господи, бо не відають, що творять.

Обід для вчительки я ніс у сивій полотняній торбинці. Той самий горщик пшоняної каші, пляшка молока і житньої півпаланиці. Ноша не важка, а ще полунічний вітер поривами розгонистими підштовхував мене у спину.

Уже ось і Границю перейшов. Границею у нас називали межу між двома адміністративними поселеннями. По сей бік – поле Моквинське, а по той бік – уже поле Друхівське. Межа як межа, але звучання «Границя» надавало їй високості.

Ось уже битим шляшком простую. Вітер полунічний уже у лівий бік, у ліве вухо задуває мені. Але я в хоробрості перебуваю. По обидва боки шляшок глибоченькі рови обступили, підперли. Раптом із правого рову вийшли троє – два чоловіки і одна жінка. Несподіванка чи й очікувана. Чого не сподівався.

– Куди ідеш? – питають.

– До школи..., – кажу тихо покірно.

– А що несеш?

– Обід учительці...

– Віддай сюди!

Забирають торбинку, мені оторопілому залишаючи сльози.

– Не рюмсай, не ридай... – та й зійшли ураз у рів.

Легко сказати ізбоку, але сльози мене не слухаються.

Скоренько і подають мені торбинку, а у ній – порожній горщик і порожня пляшка. Торбинка полегшала, але чомусь нести її стало важче.

Ціле село переходжу, а сльози усе зрошують мою стежку. Аж тільки перед школою мої сльози іззовні ізсохлися, а углибині котрі загусли. Стратили силу на світ показатися.

Урок уже почався, і коли я перед нашою учителькою станув, то сльози невтримно ізнов бризнули.

– А не плач. Їм також треба... – учителька покладає свою праву руку на мою куцу голову.

– Я узавтра принесу. Мати зрихтують... – зі схлипування пробиваються мої кволі слова.

– А не треба. Узавтра інші принесуть... – заспокоююче учителька.

Це була дуже добра і розсудлива та наша перша учителька.

Ізгадую. Як за школою на майдані коло церкви за теплої погоди ми із нею співали пісеньки. Першою мала звучать ота пісенька:

З піснею про Сталіна

Починаєм день.

Кращих ми не знаємо

На землі пісень.

Але лице учительки заснував наче якийсь смуток. Скоренько й пісеньку ми завершували, як щось перехідне, примусове.

Затим підступались ми до пісеньки «А ми просо сіяли...». Лице учительки випростувалось, ясніло. Вона і показувала нам, як треба просо сіяти, і ми ручками розмахували, відтак притоптували, коли дозріле просо витоптували.

Як гілка верби, прижилася у поліському селі тая учителька, зроджениця землі полтавської.

Минуть, спливуть десятиліття а десятиліття. Яюсь на автобусній станції стріну я знакому людину із того сусіднього села да й запитаю про нашу першу учительку.

– А нема вже. Умерла. Але що образливо. Та же все село – її учні. А за труною ішло лише кілька душ... – із сумом повідає моя знакомиця.

І подумаю я. Ах, чи ж не один добрий чин у цім світі розсіюють вітри забуття.

Сі мої, а такі яскраво виразні, картинки давно перейденого повстають, пробиваються, зринають зі стіп злежаности уже старіючої пом'яти, коли доокола, довкруг уже снується суцільна темінь. Де ліс, де поле, де хати зі своїми садками – усе в одну непроглядуваність сполучилось. Смужку тільки дороги авто сміливо вияснює.

– Ось уже і Мала Клецька... – напівобертається до мене Ростислав із лагідним голосом. Чути, а й видно, як на його лице сходить, покладається тихе осяяння.

По павзі Ростислав ніби уточнює, ко мні лице не обертаючи, а одну лиш дорогу пильнуючи:

– Наша хата скраю. Одним боком до другої хати, якби до села тулиться, а другим боком ув одкритім просторі розкошує. Якби уже хутір...

Через хвилини авто радо зупиняється, не сказати б, що втомлено.

Порожня хата засяла од несподіванки, що люди у ній із'явилися. Аяк. Кожна хата авжеж має душу. І душа хати невимовно тужить за присутністю у ній і людської душі. Зі стін глянули портрети – свідки перейденого часу. Відлетіла мить, а карточка тримає у своїм зображенні цю мить.

Але вільгістю позоставленості війнуло.

– А ми зараз грубку розтопимо... – Ростислав лагідно відчиняє дверцята грубки, які промовляють до нього і до хати прихильним металевим голосом. Хата наповнюється пахощами осінніх яблук. А в моїй свідомості спогадується, бринить поетичне. «Ода грубі» Ростислава Слободенюка.

Всім тепло до душі. Але руба
Ставить холод питання віками.
Тонка штука, скажу я вам, – груба,
А не просто лиш камінь на камінь.

Зі світів повертаю до хати.
В домі тиша... Во ім'я Отця.
Окрім мене, – живих небагато:
Хіба пам'ять да груба оця.

Розпалю – й відпускає потроху
Після хвищ, заметілей і злив,
Мов вина хто ще з княжого льоху
Повен глек мені щедро налив.

І на серці ще осінь не пізня.
Від сухої лучини скреса.
Виривається з комина пісня
Чи молитва у небеса.

В чорнім мурі жаріє яскраво
Все несутнє й суетнє – зола.
Знов для мене натхненну відправу
Служить груба на святі тепла.

Вечір давню печаль заколише
І тривогу мою ненову.
Не загадую. Згадую лише.
Грію боки і душу.

Живу.

І хоча осіння ніч довга, не ніченька-чарівниченька, а промайнула вона нечутно, у блаженнім спокійнім сні. Й холод не переймав. У перевертанні серед ночі думка моя зтемна складає подяку грубі, яка вочевидь заслуговує на величальну оду. І зрівнювання перебігає. Що наша хутірська груба то не такою була. Після тривалого застигання хати узимку навіть уліті я протоплював кілька разів день через день, щоби можна було уже переночувати.

Пробуджуємося, у збадьоріння входимо, коли уже світанок упевнено заступає хату. Єство моє одпочиле, ціла сутність – розпогоджена, звільнена од метушливих міських нашарувань, які і крізь цілу попередню дорожню ніч не розсіювалися однак цілковито.

І від чого то така полегкість. Запитальне проклонулось. Але тихий розмисел ураз і заспокоює його. Ах, це означене місце має таку дивовижну дію на наші світовідчуття і на наш настрій. Античний культ місця.

Й поза хатою на подвір'ї дококола струменять, променяється густо вистояні пахощі осінніх яблук. Яблука червоні, яблука дозрілі... Так і сяє, світиться у моїм очу.

Одпочила у нічній тиші машина радо рушає із двору, покладаючи на людське серце відчуття дороги. Та що варт машина без людини. Але як часто у сучасному світі в свою утробу сучасна машина покладає, уміщає і людську душу. Розмисел засновується у моїй куцїй голові.

Долаємо невеликий струмок, дзюркотливість якого угадується, світиться, відбивається в очу.

– Навесні ця річечка розливається широко і стає справжньою шумливою річкою, – роз'яснює Ростислав.

Уперше забачені пейзажі виринають із глибини простору і з глибини перейдених часів, біжать навстріч і крізь віконце акварельно покладаються у мій позір. А враження таке із'являється, висновується, зостається, ніби усе це я уже бачив, і перебувало воно у моїй сутності віддавна, з предкавіка. Ізвідки ж отаке? Ах, це прочитання кілька років тому поетичної книжки Ростислава Слободенюка «Полотно».

Ще буває: забута вітчизна
Доторкнеться до серця на мить,
Де древлянським князям на білизну
Льон вимінює в неба блакить.

Нагадає у трепеті й тузі
За літами далеко... давно,
Мов стежки на барвистому лузі,
Полотно... Полотно... Полотно.

Відспівали ті ранки квітчасті,
Віддзвеніли, а в долі людській
Зостались рушниками на щастя
Чи сорочкою на упокій.

– За Виславу ключі відлетіли,
І билник відбував на межі.
Не злічу одяганок на тіло –
Та одна з них лишень до душі.

Що висотує радість з нізвідки
І крім того, що личить, – свята.
Бо вона з насінини до нитки
Ласку маминих рук пам'ята.

Осяяння ісходить на мене. І роздуми тихі осінні посеред міченого місця течуть. Про дивовижну властивість високої справжньої поезії, що у ній переживає наше серце небачені раніше світи, явища і почуття, як щось зримо осяжне і відкрите. Від землі, із глибини перейденого народного буття народжуються, повстають поети. Але і поезія їхня покладає на цю землю яскраві незмінні ознаки. Серед осінніх поліських пейзажів («Пливуть осінні тихі

небеса») у мою душу входять дивні переживання. Моя сутність прилучається нечутно до тих невидимих уже подій, явищ і переживань, які покладені на цю землю в різні епохи від княжих часів й іще звіддавніше. Знаки од них тільки у піднебеснім просторі zostалися.

Велику Клецьку переїжджаємо. Як мені розказували, у воєнне лихоліття се була якби окружна столиця повстанців. Тут навіть школа діяла, у якій проходили вишкіл повстанські старшини.

Онью ліс синіє (іще не до пенька вирубали у новітнім часі, якщо синяву береже), й долина постелилась ік лісу. Стривай-но, стривай-но, чи ж не по цій долині походжав унеділю вранці повстанський старшина Шугай. Як про теє наші сестри співали:

Унеділю вранці,
Ще сонце не сходить,
Шугай молоденький
По долині ходить.

А однієї неділі не співали сестри – плакали сестри. Вістка на наш хутір ізійшла, долинула. Шугая забито.

І це уже у новітні часи я прочитаю вірша Ростислава Слободенюка «Шугай. Остання зустріч».

Набої пораховано до кріса.
Один чи два... І значить – не кінець.
Останніх хлопців вибивали з лісу.
Останню пісню рвали із сердець.
Мир чи війна, а осінь напролом.
Запоночі у Федоровій хаті
Сидів Шугай, схилившись над столом.
Тремтіли руки матері старої,
Ласкаві й досі – він лиш не дитя,
– Для всіх,

Що добровільно склали зброю.

Я чула – гарантовано життя, –
А в сина очі чисті і одверті,
Немов з морозу в хату – з боротьби.
– Цей світ живий, допоки в ньому смерті
Боятимуться менше, ніж ганьби.
Цей світ живий, допоки в нім ганьба не личить
Серцям, любов'ю виповненим вщерть.
Хоч блазнів в ньому і життя калічить.

Де ліс буяв – руйновище тепер.
І я стою, як в друга на поминках,
Що за добробут начебто помер.

Ми з ним не раз
одним вкривались небом,
Вдивлялися ув обрії одні.
Та жалкувати ні за чим не треба –
Маленький жолудь шепотів мені.

Жалі – пусте. Про це вже знаю сам я.
Їх колива пекучого пригуб.
Ще жолудь є живучий, наче пам'ять,
В яку не вхожий жоден лісоруб.

Й у будучину, у надію спрямовується, переходить думання моє. І чуття незвідані огортають сутність мою. Яка дивовижна властивість поетичного слова. Яку дивовижну спроможність має воно вирівнювати, на тихі води спрямовувати людські почуття, настрої і думання. Не оден бранець лихої долі, не оден політв'язень системи ГУЛАГу засвідчував, що саме художнє слово рятувало його на межі поміж смертю а життям.

Уже й Харалуг наблизився, село переїжджаємо. Село як село, ув осінній печалі мріють хати зі своїми садками, що уже де-де галуззям чорним про білі дні зими вістують.

А все одно трепетом займається серце моє. Да невже ж це тєє мічене місце, де кувались знамениті харалузські мечі, що і у «Слово про Ігорів похід» увійшли. Да невже?! Привиділось із глибокої даліни пам'яті моєї. Оньо за тим пагорбом спочивають кості уславлених рудокопів, а он за тим згірком прах покоїться і ковалів незрівнянних, неперевершених у мистецтві кування і оздоблення знаменитих мечів. На перестрашіння а будь-якому найзухвалішому нападнику, що зі своїм мечем на наш край спокушається.

Знамените село ураз проминально і відлетіло, позаду зосталося. Простір наче трошки узвишковий постелився. Хлопчик один тільки уперед розгонисто простує. А ніби у саму будучину спрямувавсь. Дивно так. Одкритий простір і хлопчик.

Авто коло хлопчика і зупиняється.

– А де тут Микола Курчик живе? – запитуємо.

– Та оньдечки праворуч. Недалечко. Але ви туди не доїдете...

– Чому б то?

– А так. Ви туди не доїдете, – відповідь була неспростовною.

Авто зухвало хвацько розминається із хлопчиком. За долиною – далина. Але скоро і зупиняється раптово якби на роздоріжжю у задумі. І ми, коли роздоріжжя сягаємо, завжди зостановлюємося у розмислах. Котрий наш істинний путь.

Праворуч – рівчак, порослий кущами у поле спрямувався, потягнувся. Й дорога ґрунтова над рівчаком сиво виблискує. Над канавою електропровідні стовпи сиві чорні дрижачі дроти на собі од вітру тримають.

– Ото і є дорога до Курчика... – кажу.

– А якщо там углибині да переїзду нема, – сіє сумнів Ростислав.

– А має быть, – висновувально я. – Проводи до Курчика спрямовані. Це світлої пам'яті Василь Червоній поклопотався, щоби в оселі великого покутника, бранця лихої долі лямпочка Ілліча засяяла. Мені про те Володимир Філінський згадував. Їдьмо за проводами...

Рушаємо. І не помилилися. Рівчак у глибині простору вирівнює дорогу. І стовпи електропроводові ліворуч завертають. Оньо уже й садок розкішний показався. І хата із садка крізь гілля виглядає. Якби і промовляючи запрошувально: «Якщо із миром, то ласкаво просимо, панове!». А так кожда хутірська хата прихильно усіх подорожан, котрі із миром світ переходять, запрошує. Остерігається вона тільки нападників да вовків ув овечій шкурі.

А іще поодаль у просторі сиво зжухлого пастівника і табунець гурточком сиво мурих овечок даленіє. Такі великі породисті овечки. Віддалеки видно.

Навстріч авто несеться, біжить од садка суцільно чорний пес. Налаштований усуціль агресивно. А так кождий пес до машини агресію випромінює. Його ставлення зінакшується, коли людина із машини покажеться, засвітиться. Свій це чи неприятель.

Край садка доволі зрослий чоловік у сучаснім зеленім робочім убранні із палицею на осінньому вітрі стоїть. А тут і здогадуватись не треба. Ясніше ясного. Микола Якович Курчик. Вівчар. Овечь пасе. Двадцять п'ять особин. Дев'ятнадцять своїх із восьмидесятип'ятилітнім молодшим братом Євгеном Яковичем тримають, а іще шестеро людських на випас узяли.

Коли Ростислав із машини виходить, собака перестає гавкати і лащиться до нього. Це дуже, дуже мудрий пес. Своїх він одразу по духу упізнає.

Через думання моє переходить. Яка це промовисто знакова картина. Ось майже дев'яностолітній звитяжець, що крізь десятиліття а десятиліття перейшов усі 50 совєцьких концтаборів системи ГУЛАГу, стоїть коло батьківської хати і пасе овець.

На лиці позаставлені минулі переживання, а очі випромінюють доброзичливість. У ясній пам'яті снуються спогади. Ростислав із собакою Рексом овець завертають. Щоби, боронь Боже, на пероране не ступили, бо там якоїсь отрути насипали.

Я у машині сиджу, усе ще скутий пересторогою передчуття, що Рекс одразу і кинеться на мене, тільки-но в одкритім просторі із'явлюсь. Відки ж мені знати, що він до мене уже давно злагіднів. Звірята, виявляється, часто знають нашу душу і мову ліпше, аніж ми їхню.

Пан Микола Курчик ік дверцятм машини ісхилився.

– А може, у машину зайдіть, – пропоную для зручності. – Бо нога у мене одна фальчива.

– Та ні. Мені отако зручніше, – станула відповідь.

Отак і відбувалася, переходила наша бесіда, лице в лице із людиною – живою легендою. Майже дев'яностолітня пам'ять іще чіпко тримає виразні а найдрібніші деталі великого життя. З усього видно, що переповідати цю історію звитяжливцю не вперше. Не оден я такий зацікавленець станув перед ним.

Родовід Курчиків закорінений у надслучанське село Адамівку. Батько Курчик Яків Антонович 1897 року народження, помер 1984 року. Мати Курчик Софія Андріївна із дому Демчуків, 1900 року народження, померла 1977 року.

13 травня 1924 року в Адамівці і Микола народився. У його пам'яті зостався відбиток і того надслучанського села. І плесо тихоплинної річки, і луги за річкою, і зелені бори на обрії – усе те, картину тую проніс звитяжливець крізь ціле многотрудне життя далекими світами.

Іще у родині Курчиків із'явилися брат Євген, 1928 року народження, брат Володимир, 1933 року народження, помер 1985 року, сестра Софія, 1936 року народження.

Це уже у таїні пережитого, на позарослих стежках перейде-ного уляглося, щó саме, які мотиви спонукали Якова Антоновича Курчика позоставити назавжди гарне надслучанське село. Але 1933 року Курчики перебралися на хутір Надія за селом Харалуг, укупивши тут у німецького колоніста Фрідріха Відьде 7 десятин поля. Розкіш на той час працелюбній селянській родині неабияка.

І хоча завжди манлива зелена картинка із плесом Ріки і синіючим бором удалині під низькими поліськими небесами не зникала, стояла над очима, та скоро Миколка до нових пейзажів при звичаївся. Й незамінно милими станули вони також. Тут наче поле узвишкове, і голубі небеса угорі над головою повищали. Аяк. Це десь оньо уже Полісся у Волинь переходить. На вольній волі серед поля ізростав Миколка. І мрію у собі виколисував. Уже у Великих Межирічах навчався у школі.

Але тут раптом неочікувано, хоча люди о тім на посиденьках говорили, великі переміни над краєм пронеслися, прошуміли. Спершу совети, їх першими у нас нарекли, у край уступили, за тим і німці потугою могутньою по нашій землі пройшлися, прокотилася.

І перед моїм зором часто уявно малюється той літній день. Як ми із Батьком ішли стежкою крізь сіножатку понад Річкою до дядька Гандрія. Над Річкою вільхи високі зелені стояли. Це уже в еру колгоспну рівно через десять літ їх усучіль вирубають. Якби корова ізлизала, голе місце стало. І Річки не буде. Перекопають більшовики. А тоді над зелено-зеленою стороною сиво похмуре низько небо зависнуло. І була мить. Що птаство перестало п'яти у верховітті дерев. І пісня Річки на перемілілі стишилась. Тиша одна.

Це далеко потому прояснення зійде, покладеться у мою свідомість. Це саме у тім ото моменті у моє серце і поклатося художнє відчуття світу.

А потому ми стояли у садку коло дядькової хати. Отако. Праворуч – Батько, ліворуч – дядько Гандрій, і посередині між ними – я. Й дивилися, як дорогою недалечко (з півкілометра) їхали хвацько зухвало німецькі мотоцикли.

Давно нема дядька Гандрія, і Батька нашого нема, а хата і садок тії стоять і тепер.

Це далеко потому також прояснення ісходитиме у думання моє. Що ті німецькі мотоцикли не оно заглиблювались у наш низинний поліський край, а і їхали через серце дитини, у яке вже увійшло художнє відчуття світу.

І це також згодом у здогадах розмірковуватиму я. А де ж тієї миті перебував Отаман Поліської Січі Тарас Бульба-Боровець, і о чім ішли тоді його думки. Але де би не перебував він, а думки його, напевне, об одним ішли. Як захистити рідний край і серце дитини, на яке уже покладено художнє відчуття світу, щоби через нього не їхали чужі ворожі танки і мотоцикли.

А в моїй сутності заструменить усвідомлювання, що чужі ворожі танки і мотоцикли крізь ціле життя їдуть через моє серце.

Сей дух признавання і відстоювання власної душі і власної гідності на своїй Богом дарованій землі серед поліських пущ і нивок заструменів виразно іще за Польщі. Особливо серед молодих поколінь. Потаємно. А за нових окупаційних режимів молодь і за кіса узялася.

За велінням серця, за покликом громади і Отамана у ряди оборонців станули тисячі а тисячі молодих поліщуків. До них приєднався і Микола Курчик. Серед повстанців він вирізнявся відвагою, розсудливістю і винахідливістю. І сталося таке, що Миколу Курчика спрямували виконувати важливі доручення у Службі Безпеки.

– У нашій хаті й Отаман бував, переходив нашу хату, – спогадує ті далекі часи пан Микола і одразу уточнює: – Не оцю хату, а стару, колишню. Цю хату тато уже в 60-х роках збудували. А у садку є дерева і старі, й пізнішого насадження. Оньо ялина, а оньо і липа, які уже я посадив 1938 року...

Старе дерево із молодшим сусідує мирно, і садок творять...

– А Отаман, ну який він був... – запитання моє у хутірський простір вихоплюється.

– Бачите, ми на різних рівнях перебували, щоби так лехко можна давати йому характеристику... – станула відповідь.

Життя воїна на війні – це щохвилинне очікування несподіванки. Казали колись наші Батько, спогадуючи, як вони у 1916 році під Бродами на фронті на позиціях стояли:

– Да нема тяжче, як на позиціях стоять.

– А що, так смерті страшно було? – прокльовувалося ізроджувалося моє молоде запитальне.

– Да пощо твоя смерть. Тут і не знаєш, чого ждять. У такому заметушінні перебуває душа.

І в запіллї чи не те саме переживає воїн. Хіба знати, що очікує на тебе кожної миті під отим чи тим кущем, у тій чи іншій криївці, у тій оньо хаті чи клуні, на он тому чи іншому роздоріжжі.

Спогадує пан Микола Курчик.

Ішов уже 1945-ий рік. І вже інші окупанти порядкували в краї.

Після поранення генерала Ватутіна уся дооколишня сторона була густо нашпигована енкаведистськими військами.

Уже на весну займалося. Березень місяць 1945-го року заступив. І сталося. Неподалік Курчикової хати повстанська сотня переходила. І треба ж. Наткнулася вона на переважаючі озброєні загопи ворожі. Зав'язався лютий бій. Дестки повстанців полягли у тім посдинку. Багато і супротивників упало.

А це уже потому сталося. Але також у тім же місяці березні. Випадком перебував тоді Микола у батьковій хаті. Аж раптом двері рип. У хату енкаведисти заходять. Утікати уже ніколи й нікуди. Найперше – перевірка документів. Пронизливий позір зростлого молодика. Чому не на фронті? Як у вояка повстанської служби безпеки, у Миколи були певні на випадок документи. Він і показує посвідку про народження 1930 року. Іще малолітній. А що зросту високого, то таким удався. Перечитали кілька разів, іще з ніг до голови зміряли Миколу. Й ніби заспокоїлись. Збиралися уже з хати виходити. Аж то ізнов двері несподівано неочікувано рип. На порозі з'явився знакомий поляк Зигмунд:

– О, Миколо, а чого ти не на фронті?

Тут енкаведисти і заметушилися. Щоправда, Зигмунд якось не виказав, що Микола у повстанцях перебував.

Скоренько Миколу Курчика й попровадили до льоху у Великих Межиричах. І сюди, й туди вертіти стали. А найперше вік установлювати. Лікарів покликали. За зубами роки визначали. Один лікар Пелех знав Миколу, але вік визначив такий. 1927-го року народження. Так і записали. Але проте сталося так, що ніхто з округи не доніс чекістам про повстанську участь Миколи Курчика. Хоча й чимало було таких, котрі про теє знали. У спасіння душі, а чи у покутницькі випробування воно. А що ми знаємо про себе і про світ.

Поки отії усі визначення й процедури тривали, то і зелена весна розбуювати стала, і звідомлення над світом пролунало, що велика війна із Німеччиною скінчилася. Але Миколу Курчика все-таки мобілізували до совецької армії і відправили служити у самісінський Берлін.

Се переказати чи й можна, – уявити хіба. Стан української душі у вимушенім перебуванні у ворожому вояцтві. Але це тисячно, мільонно повторюваний випадок у нашій історії. Коли українські звитяжці, не маючи волі на власній, Богом дарованій землі, поклали свої голови у чужій стороні.

І коли впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі.

Василь Симоненко.

А і стан свого душевного сум'яття спогадай-но, коли тремко зацвітаючої «празької весни» мене запоягалися до війська мобілізувати, яко резервіста. Уже снувався, гуртувався узброєний напад на несмілий подих свободи. Гай-гай, бо ще ж недавно мене було покликано у відомство, що своїм абрєвіатурним звучанням наганяло жах на кожне живе дихання. І сказано було мені там, що ані на цьому світі, ані у світі тому уже не бачити вовік для мене, а й для насліддя мойого (якби таке воно було) аніякої житки.

І душа моя мордувалась у сум'ятті неказаннім. Як то мені і йти на мобілізацію після слів таких до означеного війська. Але минулося. Як часто перестрашіння, що несподівано раптом ісходять на нас, ураз і відходять, відступаються.

Оці рядки записуючи, із радіо почув. Що під час совєцької інтервенції в Афганістан у минулому столітті там шістдесят українських вояків пропало безвісти. Декотрих тільки у новім уже часі вдалося розшукати. Гай-гай, хіба таке всюдипроникне відомство а хочай на краю світа кожде живе дихання запеленгує, виявить. Що оден із наших вояків-приневольовачів уже змінив навіть віроповідання. Здогадуватись можна, що мусульманином став. Бо ж і обраниця його була із місцевих.

Але в запитальне думка моя спрямувалась, потекла. Чи тії наші українці опинились там, як полоняни. А чи це був свідомий вибір їхній перейти у супротивний табір, щоби не стояти на чужій землі окупантом. І які почуття огортали душу молодика перед вирішальним кроком. Що уже ніколи не забачить ні милих серцю краєвидів, ні рідних облич.

А душу Миколи Курчика у Берліні з кожним днем густіше огортав неспокій. Що ось скінчиться служба, демобілізується він, у свої краї повернеться, а там неодмінно хтось ізгадає, донесе про його повстанську участь.

Берлін тоді уже був поділений, розчленований на зони. Але до сумнозвісної «Берлінської стіни» у глибині неперейденого часу іще стелилися роки а роки. Сяя стіна тогді іще й за обрїєм не показувалась. А думка Миколи Курчика уже наміри одважно зухвалі засновувала. Не завжди ми і здогадуємося о тім, що точнісінько такі ж наміри засновуються рівночасно іще в чїїхось думках. Аж поки

випадок чи якісь гинші нез'ясовні для нас мотивації не спрямують, не приведуть ці наміри у перетинання.

Як і цього разу сталося. У похмурім кам'янім Берліні іздружився Микола Курчик із двома бранцями лихої долі, уродженцями сусідньої Тернопільщини. І у довірчій потаємній розмові зізнались одностайне вони один одному. Що наміри їхні в одне снуються. Перетнути сторожу і увійти в американську зону. Да й попросити там політичного притулку. Поклик свободи могутній. Він спонукає людську сутність до одважливості й винахідливості.

Випадок ізвів наших одважливців із однією німкенею, яка працювала в їдальні. Вона добре знала усі берлінські виходи й переходи. У довірчій розмові німкеня й підказала хлопцям найбезпечніший перехід. Вони ним і скористалися.

І от 1 січня 1948 року троє совецьких вояків опинилися ув американській зоні. Сміливість города бере. Як кажуть наші північно-східні сусіди. Але не тішся, серденько, передчасно. Бо від радості до печалі одна тільки мить.

А тим часом зникнення вояків уже завважили. Й американському командуванню було передано отаке звідомлення. Що троє совецьких вояків убили двох совецьких офіцерів і щезли. Просимо затримати.

Ув «американській свободі» наші бранці лихої долі перебували десь коло шести годин.

– Були б ми офіцерами, то нам би надали політичний притулок, – старечо спогадує про давнє незворотньо минуле Микола Курчик.

А надвечір, над похмурий берлінський вечір, чи яким він видався тоді, під'їхала машина від совецького командування. СМЕРШ, напевне.

І мені одразу спогадалося із переповідань. Як англійці перепроваджували через міст українців у руки більшовиків. То декотрі із них одважувались на самогубство і кидались під міст. У цьому випадку така ситуація виключалась. Бо у дворі уже стояло більшовицьке авто. Аяк. Але тепер, як і кожного разу раніше, зостановлюється думка моя. Коли у дію уступають угоди, то закони свободи тьмяніють. Хоча часто внутрішній поклик свободи безсилі зупинить і тортури, і куля.

– Ну, а яке відчуття ізійшло на Вашу душу, пане Миколо, коли вас у совецьку автомашину заштовхували?

– Спершу було якби заніміння. Затим просвітлене, ясне усвідомлення невідвортної очевидності. Що готуватись треба до катувань і смерті.

А так воно і сталося. Військовий трибунал визначив найвищу міру покарання. Камера смертників. Се багато уже написано про те, що переживає людина у тім очікуванні із секунди на секунду. Але у кожному випадку бриніли цілком одмінні переживання. Отаман «Поліської Січі» Тарас Бульба-Боровець на допиті у німецького слідчого, наприклад, жартував і випрошував смерті від розстрілу, від кулі себто, а не через повішення.

Здогадуватись тільки можна, що се були наймарудніші дні очікування у камері смертників. А хіба ж не для усіх нас ціле життя повне не одним тільки очікуванням отієї миті невідвортної. Але то одна річ – перебувати у просторі під небесами. І зовсім інша річ – у двадцятитрьохлітнім віці в камері смертників перебувати.

Та усе теє за пеленою невідомості для людської душі допоки сховане. Знаки Провидіння тільки у піднебеснім просторі зависнули, струменять.

Аж то котрогось дня тремке очікування ураз розсіялося. До Миколиного слуху звістування донеслося, не знати й звідки докотилося. Що смертний вирок йому замінено на двадцять п'ять років каторги.

І запахла, постелилася Миколі Курчику доріженька сумовитая через безмежні простори великої імперії у дальніі табори системи ГУЛАГу. Да хіба тільки 'дному йому. Тисячам і тисячам, міліонам і міліонам душ праведних і безневинних.

Спершу через казахстанські степи аж до Кінгурських таборів побіля Джезказгану. В степу безкраім за Уралом. Це уже потому буде Норильськ, далекий Магаданський край, Мордовські табори. Аж у 50-и таборах системи ГУЛАГу судилося перебувати Миколі Курчику.

Похмурі табірні дні улягалися у місяці й роки. І було їх у Курчиковій долі 31 рік 2 місяці і 25 днів. Що то за дні, прояснилося для мене п'ятдесят літ тому, коли до рук моїх потрапив журнал «Новый мир» із публікацією повісті О. Солженіцина «Один день Івана Денисовича». Це уже потому від колишніх політкаторжан начувався я і не таких іще бувальщин. А уже у новітні часи то і не такого я іще навичитував із публікацій.

Не раз доводилось чути. Що не дається людині переживань, страждань над міру. Тобто коли знесилюється а геть, падає людина,

то Господь і урятування на неї спрямовує. Це коли для ознаки мічене. Але ж тисячі і мільйони безіменно падали у таборах ГУЛАГу на безмежних просторах імперії. Котрі виживали, то у свідкуванні якби. У кожного своя доля.

Курчикові табірні дні можуть укластися у томи а томи переповідань. Але поклик свободи ніколи не полишав його. А іще відчуття власної людської гідності. Що ти на землі людина. І призначання до власної національної ідентичності. В умовах екстремальних до виживання, в умовах поспільної наруги над людиною він обстоював перед табірною адміністрацією і свого ближнього, кожного бранця лихої долі.

Микола Курчик був із нового призову великих мучнів. Із повстанських вояків. Перед тим же як воно велося у совєцьких концтаборах. Що окрім адміністрації, над бранцями лихої долі, різними там академіками да професорами, над колосочниками, тими, що колоски у полі збирали зголоджені, люто знущалися ще і блатнії, усіякії злодії у законі. І ті безмовно зносили ті знущання. Аяк. Усіляковий, а надто низький розумово криміналітет дуже хвацький познущатись над кожною ученістю. Цюю властивість маємо нагоду вивірювати уповні під сучасну пору. Ученіє – світ, а неученіє – тьма. Наші ж повстанці, які уже мали досвід спротиву ворогові, почали приструнчувати ці кримінальні елементи. І цей чин пробуджував у кожному знедоленім диханні почуття власної гідності. О тім і Олександр Солженіцин у своїх творах згадує.

На далекій холодній Півночі завжди активний Микола Курчик був одним із організаторів відомого Норильського повстання. Поклик свободи могутній. Кризь віки а віки у людським серці щоразу бринить одне й те ж: «Свобода або смерть!». До речі, серед організаторів того повстання був і Степан Семенюк, який нині мешкає у Польщі, і який кілька років тому уже перейшов через своє дев'яностоліття.

Дитинно старече лице. А пам'ять ясна. У жовто осіннім сонці, у повіях вітрів від Харалуга, біля родинного осідку край садка снуються спогади, видобуваються й увиразнюються картинки пережитого у дальніх світах.

Поряд із Миколою Курчиком важкі табірні переживання зносили видатні особистості двадцятого століття. Він перебував у тому таборі, де відбував покарання Сергій Корольов. Микола Курчик будував селище Матросове, у якому відбуватиме заслання поет Василь Стус. Як ніби учора се діялося, а не майже півстоліття тому. Ясніє картинка.

Як до їхнього табору під'їхала машина, щоби забрати кардинала Йосипа Сліпого. Ось 72-літній кардинал хрест на собі і над табором у молитві покладає, благословляючи сей табір і усіх союзників у нім. Перед тим, як посадовлять його у машину, щоби затим до Риму, до самого Папи Римського відправити. Може, не всі імена у пам'яті zostалися, але багато із них пан Микола і називає. Це Василь Романюк (затим Патріарх Української Православної Церкви Київського Патріархату Володимир), багатолітній політв'язень Михайло Сорока. Іван Гель, поет і літературознавець Михайло Осадчий, Святослав Караванський, Валентин Мороз, письменник Іван Губка, Юрій Шухевич, Левко Лук'яненко, Данило Шумук, Євген Сверстюк, провідник вояків УПА із Тернополя Омелян Польовий, Петро Дужий зі Львова. Люди різного віку і не одночасного призову до таборів ГУЛАГу. У своїх спогадах вони прихильно згадують Миколу Курчика.

Мені недавно Євген Сверстюк переповідав. Що коли 1973 року він у 66-у зону на Уралі прибув, то в'язні під ту пору якраз страйкували. По котрімсь часі Сверстюка викликав начальник КГБ Кронберг, латиш за походженням. На відміну од інших чекістів цей справляв враження врівноваженого інтелігента. Кронберг запитав Сверстюка: хто міг би бути організатором, «зачинщиком» страйку. «Відки ж мені знати, я новоприбулець», – була відповідь.

– А мені здається, – продовжував Кронберг, – що це може бути Микола Курчик. Бо за ним у минулому таке водилося. А якщо людина до чогось схильна, то ймовірність повторювання її вчинків велика.

У розмовах із колишніми в'язнями совєцьких концтаборів декотрі роз'яснювали мені, що люд там був різний. Одні безмовно, якби серце закам'яніло, зносили тяжкі переживання і знущання над собою, інші не витримували, заломлювалися, як отой, що голим станув на п'ятдесятиградуснім морозі да й змерз, а котрі і в екстремальних умовах обороняли, як могли, власну гідність і гідність своїх ближніх. До таких, розказують, Василь Стус належав.

Висновувати із пережитого можна, що і Микола Курчик таким був. Аяк. Цінності життя, як дар Божий, понад усе.

– А у яку провину, пане Миколо, Вам удруге смертну кару виставили? – запитую.

– Як сказати, там і провини нашої не було ніякої. Але сталося таке. Ми спостерігали, вислідили, що серед «блатних» завелися стукачі. І у розмові із главарями шайки, указали на них. Вони запитали нас: «А що з ними робити?». «Да робіть, що хочете», –

відказали ми. По котрімсь часі стукачі зникли. Почалося слідство. На нас указали. І визнали якби «зачинщиками» події.

По задумі якби висновувально каже пан Микола:

– Й отаке бувало...

О чім линуть, течуть думи в'язня в екстремальних табірних умовах виживання, коли на твоїх очах щомиті у засвіти відходять один за одним побратими, праведні, безневинні душі. А се як у кого. Хтось вірші подумки складає про красоти коханого рідного краю. Інший ізнов мрію леліє про будуче земне царство справедливості. Не одна се мрія. Чи не о тім у вірші «Нобелівська премія» і Борис Пастернак писав:

Но и так, почти у гроба,
Верю я, придет пора, –
Силу подлости и злобы
Одолеет дух добра.

Ах, якби ж то так. А то час іспливає, десятиліття минають, та агресія ж докола, схоже, помножується у геометричній прогресії.

– А о чім Ваша думка текла у таборі, – запитав був я колись ув одного бранця лихої долі.

І він незагайно відповів:

– Довбаю кайлом мерзлу землю у морозі лютім, довбаю, а все увижається мені. Як на волю вийду я да хліба досхочу наїмся...

Написалось да й подумалось от. Що по війні, коли колгоспів у нас іще не було, у класичнім вимірі у нас і голоду не було. Тисячі а тисячі іще зголоджених приходьків ми рятували. Але у Петрівку на кілька тижнів хліба у нас також не вистачало. До нового урожаю. То дуже хотілося хліба. А як уже із першого намолоту, да зі змеленого у жорнах борошна Мати хліба у печі на дубовім листі напечуть, да уріжуть тепленького нам по скибочці, – то це була смакота на все життя.

Тому то слово «хліб», а й сполучення «мати хліб», «піти на свій хліб» далеко осяжніші, аніж нам здається.

А й Батько наші казали, не раз повторювали у відносно комфортний іще час: «Колись щоби хліб їсти, то треба було трудитись да й добре трудитись. А тепера курочка яєчко ізнесла, – да й буханчик хліба уже можна укупить».

Такі невибагливі і геть незavidющі були наші Батько у житті. А коли умерли, і сухорлявий маленький чоловічок із сусіднього села крізь цілу ніч над ними «Псалтиря» читав, то в павзах між читанням про оцю Батькову властивість кожного разу ізгадував. Аяк. Похвальна людська властивість на всі часи.

Із радіо про нового Папу Римського Франциска передають. Який він невибагливий у житті повсякденнім. А усе про убогих та недужих думає. І до тих, хто з Аргентини на його інтронізацію до Риму намислив їхати, із проханням звернувся, щоби не їхали, а кошти, виділені на дорогу, роздали убогим.

Але стоять передо мною в уяві наші зверхники, які потоптом пройшовшись по знедолених, здерши із них послідню свитину, купляють годинники за сотні тисяч доларів, а ремінці до них – за десятки тисяч. Черевики ж на їхніх ногах – із крокодилачої шкіри. Верхня стадія безуму. Що розум їхній у безум перетворився.

Іще про хліб. Коли дві цілі зими поряд через важку недугу ніг я був прикутий до місця. Що і харчів принести мені не було кому. Не заслужив я. Щось я мав удома. Часник, цибуля, гречані крупи. Але по котромусь дні дуже закортіло хліба. А хочай би скибочку. І у серці у моїм складалась істинна ціна хлібові.

Гай-гай, це ж і як тепер простежити, о чім минули, текли Миколині думи у многотруднім табірнім перетриванні. Та, либонь, найчастіше увижалася йому батьківська хата на хуторі Надія. І садок біля хати. Котрі дерева батько посадив, а котрі і Миколка у підлітковому віці. Липу і ялину, наприклад, він посадив 1938 року. Чи ж ростуть сі його деревця, якими так невимовно тішився завжди, але особливо навесні, коли вони на очах у ріст пускалися. Й така думка не раз в одчаї навідувалася. Ось загине він у цій жорстокій катівні, а дерева ж зостануться, як свідки пам'яті про людину. А може, може, Господь милостивий і милосердний, й дочекаються ті дерева, щоби хоч єдиний раз іще їх забачити.

І диво сталося. Уже напередодні новітніх часів і настав момент звільнення.

Супроводжувати Миколу Курчика із табору додому приїхав рідний брат Євген. А перед тим у різні роки він уже відвідував у таборах свого брата-в'язня десять разів. Двічі відвідували його і мати Софія Андріївна.

Ах, це такий давній, предавній, із часів античних, від Овідія, а мо' іще й іще з часів передніших – переживання вигнанця, приневолено зігнаного зі свого коханого краю. Що ніби й кари тяжчої не буває. А з чим зрівняти тремкі почуття у дорозі тих, кому судилося після десятиліть а десятиліть поневірянь повернутися до Отчого дому.

Ось і батьківська хата. Аж не віриться. Од сильного зворушення. Але затим покладається на серце одна порожнеча і охля-

лість. Чи ж не так і завжди буває, коли давно очікувана мрія збувається. Та смуток цей глибинніший. Хіба може випростатись у спокої і радості людська сутність, коли рідний край її в окупаційній неволі перебуває. І матері уже нема.

І тут для Миколи ніби зона. Постійний нагляд і переслідування. Та все одно крок за кроком і збігали дні й літа. Ізнов ізгадалося. «Журяться, тужать сини України, що так марно минають літа».

Коли 1984 року помер батько Яків Антонович, то в родинній хаті затим zostалися тільки два брати – Микола і Євген. Євген Якович мав свою родину. І тепер дочка кличе його до себе у місто. Але пан Євген каже:

– А я брата самого в хаті не покину.

Життя на самотньому хуторі нелегке, але многотрудне. Зі свого перетривання на хуторі знаю.

До найближчої хати не рукою подати – аж два кілометри. Се добре, що коли світлої пам'яті пан Василь Червоній головою облдержадміністрації перебував, то за його сприяння на хутір Надія до хати Курчиків світло підвели.

І подумав я. Навіть якщо після людини зостається одне добре діло, то сяяння його на увесь світ.

Але це велика розрада для братів на хуторі – вівці. Хоча і клопоту улітку і взимку не мало, та присутність живого лагідного дихання на серце заспокоювання покладає. Хоча і серце уже немолоде. Вівці у дворі Курчиків іздавна ведуться. Це якби щось уже звичаєве родинне. Оньо у нашому селі оден чоловік так кролями захопився, що цілого двора, ще й половину города клітками обставив. Інша ж ізнов господиня он як птахів любить, що у неї завжди повен двір курей, качок, гусей, ще й гиндики поміж ними плутаються. Хто до чого поклик має.

– Ну, а ж звірина лісова нюхом овечий дух не завважає, до двору не навідується? – запитую.

– А чому ні... – одразу спохоплюється пан Євген. – Давненько сей трапунок стався. Либонь, іще за совецького режиму, коли вовки у нас шестеро овечок забрали.

Пасти і доглядати овець братам допомагає суцільно чорний пес Рекс. Усе відчуває і розуміє, якби доброзичлива людина, тільки німий язик.

Як уже за дерев'яним із дощок столом у закутку двору за обідом сиділи, то пес цей улігся під столом коло моїх ніг. І сутність

мою оповивала лагідна приязна теплінь. І подумав я. Що ж то за дар покладений на ці домашні сотворіння. Глибинно і тонко відчувати душу і долю людини.

Пан Євген сидить на лавці поряд зі мною. Дивуюся. Як проникливо лагідно звучить його звертання до усіх нас: «Браття!». І подумалось. Ах, якби ж у всіх наших душах бриніла повсякчас незмінна присутність поряд брата.

– А ви вибачте мені, що я отако за столом у робочому... – ніби знічено ізнов пан Євген.

– Та за віщо ж вибачатись. Бо ж то господарство і робота...

– А оньо тая липа і ялина, що я їх посадив у 1938 році, – спогдає пан Микола.

По павзі:

– Я ж цілісіньке життя у самоті, вважай, перебував, то мені на хуторі і ніби звично...

Крізь вже оголене де-де гілля старечий погляд мимовільно спрямовується углиб пасовиська:

– Але овечки вже доведеться збувати...

А через думання моє ураз перейшло, що це літа усупереч життєдіяльній сутності Миколиній уже промовляють.

Ополудні вітер вдух, ізложив свої крильця. Над краєм угорі в однастайній синяві зависнуло низьке небо. Сонце несміло позолотило дерева у садку, явивши світові виразно їхнє прощальне осіннє цвітіння.

Відходить людина – застаються дерева, як свідки її присутності у цім світі.

Осіння елегія струменіла у піднебеснім просторі. Я видивлявся низькі сині небосхили. А через сутність мою переходило відчуття і усвідомлювання значущості моменту. Це ж якісь вищі смисли у тім покладені і проглядаються, як знак незборимості народного духу. Це ж треба чоловікові пройти крізь горнило 50-и совєцьких концтаборів системи ГУЛАГу, щоби повернутися до отчого дому. І майже у дев'яностолітньому віці пийнувати за отарою овець на пасовиську. Одисея із глибини віків. Безперервний плин життя.

Ми прощалися. Ми від'їжджали. На хуторі Надія зоставалися Брати.

Із циклу «НОВЕЛИ НАШОГО ХУТОРА»

СОЛДАТСЬКІ СПОМИНИ

Не оно українські козаки на постої у Франції перебували, що співи їхні аж до самого Бетховена, кажуть, долинули, а і хуторяни наші, краяни наші у дальніх сторонах марширували, в чужинецьких арміях перебуваючи. Котрі і падали на чужому полі. А й чи приходили до них з України верби і тополі. Як правило, доброохотно, як о тім пропаганда рече, до чужих збройних угруповань наші краяни не ішли, не спрямовувалися. Справних молодиків просто забирали до призову. А при гострій потребі то і малолітніх хапали і несправних мобілізували.

Як тільки уступили у наш край «другі совети», то й схопили високорослого Стаська Мокрениного. А йому ж іще й сімнадцяти не сповнилося. Крізь десятиліття зі споду пам'яти моєї картина пробивається да й повстає ув очу моїм старіючим.

Я на спітнілім віконнім шклі літери вимальовую, тішачись ними, допоки й не засльозяться. За вікном – весна струмочками прошкує, у синім піднебессі елегію снуючи. Аж то сколихнулась, тріснула світова струна спокою – зрух у світовій гармонії відбувся. Навпроти нашого двору дівчина прошмигнула і станула, зупинилась. У хустці терновій, жовтім кожушку, а спідничка на ній полотняна. Кінь схарапуджено пронісся, і верхівець з коня зіскочив. Більшовик. Імпет у тихім розвеснінні уже гарцює. Верхівець зриває із дівчини і хустку, і кожушка, і спідницю. Юнаком високорослим обернулась дівчина. Стасько сусідський Мокренин.

Ударив у лице раз, а вдруге запотилчника могутнього відважив. Ізнов: «Вдарив революцьонер ...». І зашатався у Стаськових очах світ. І повели його...

Уже у теплім веснянім Юрії подалася Мокреня аж до міста обласного. Й розшукала свого синочка на збірному пункті. І дозволили їм забачитися. І вийшли вони за браму. Й у моменті отім кудись за браму в інший бік вартовий пішов. І чуття підказало Мокрені, що треба віддаляться. І вони тишком-нишком ступа в ступу рушили. І ніхто не наздоганяв їх.

За містом ішли уже стежками полем. А у гайку позустрічним Мокреня ізнов перевдягла Стаська у спідницю, удома в торбинку покладену. І ніби дві жінки тепер у веснянім просторі кудись мандрують поволеньки собі.

Крізь ніч побоялися йти, час такий непевний, і до одного хуторянина ночувать попросилися. Хуторянин сказав, що хіба у клуні ночуйте, бо в хату пустить він боїться...

А раненько, ще сонце не зійшло, у клуню уже вдерлися двоє озброєних. Одразу зірвали із Стаська спідницю, і повели їх у найближчу комендатуру. Схоже, хазяїн доніс. А уже самий комендант сказав: «Да ми вас обоїх счас растреляем...».

– Але ж я – мати..., – тільки й промовила Мокреня.

Комендант поклав на стіл нагана. Бувають винятки. Знов повтороване. Чи ж не про милість просила одна мати колись і Наполеона.

Мокреню відпустили додому, а Стаська неповнолітнього кинули на передові позиції, де він був поранений, але іще на п'ять років затримався на військовій службі у Польщі.

А оньо перед вступом військ у Чехословаччину приїхали мотоциклом з коляскою да й забрали від комбайна в полі Грицька Волохатого, а на пастівнику од телят колгоспних клишоногого Павлуся. А вони оба мали «вовчі білети», тобто звільнені були од військової повинності.

– Хто ж тепера моїх телят пастиме? – спитав ошелешений Павлусь.

– Да телята і без тебе напасуться... – був отвіт.

Потому Павлусь розповідав, не міг нарозповідатися про свою солдатську муштру. Як муштрували їх у шерегах, як мілітарних пісень учили заводить («Непобедимая ... в боях познавшая радость побед...»). А у кінці муштри і свою дозволяли виводити одностайно. «Розпрягайте, хлопці, коней...». Десь же за пагорбом понад музичною Влтавою у величнім нестримнім спрямуванні уже сунули гостроносі танки.

Так що не усі країни самоохотно одностайно на військову службу ішли, як о тім пропаганда рече. Ув армію царську, а хоч у цісарську, а хоч в польську, а й у будь-яку чужу. Але під спонукою рекрутчину відбували.

Як велося нашому молодикові у рекрутчині – о тім лиш пісня повідає, а хіба також і незрівнянний геній буковинського Кобзаря.

Та пощо далеко ходити. Оньо уже у відносно новітні часи які трагедії, сумні події на службі військовій розігрувалися. Що котрі наші хлопці муштри солдацькі не витримували. Оден наш хуторянин Максим, котрий військову повинність уже по війні у Німеччині відбував, у пасії не стримався да стрільбу свою у командира спрямував. Дак його на кілька років у психлікарню укинули. А як додому відпустили, то уже із нього малий толлок був. У світ широкий усе із доми поривався босий іти. Й коли однієї паводкової весни за річку спрямував, то більше його на хуторі і не бачили. А як води з лугів ізійшли, то аж до містечкового берега зчорнілий прах його прибився.

І уже потому прошкувала, донеслася до нашого хутора чутка. Що оден офіцер із сусіднього села був зупинився на чехословацькому кордоні, зірвав із пліч своїх зіркові погони і сказав: «Окупантом на чужу землю я не ступлю». Й опинився сей зухвалий одважливець аж у мордовських чи уральських концтаборах. А там за ним і слід загубився. Не перетнувся більше його погляд із вранішніми красвидами рідного села.

Ізнов ізгадалося. Як одного похмурого осіннього дня 1993 року, сива похмурість монотонно так і загусала доокола, на київському ринку позустрів я афганця. Не нашого вояка-афганця, а справдешнього смаглявого уродженця тієї дальньої сторони. І сказав я йому: «Вибачте, що і наші хлопці проти вас воювали». Він ламаною, але членороздільною мовою смиренно відказав: «А вони приневолені були воювать. Бо якби не послухались наказу – їх убили б». Відтак афганець віддалився, а затим приніс і подав мені великого золотистого кукурудзяного качана. Не знати і за віщо.

І у моменті із піднебесної похмурості зворушення тихе ізійшло да й поклатося на моє серце. А через думання перейшло. Яку ж міць життєтворчу має ідея всепрощення. Щоби випростувати, злагіднювати цей стомлений доокіл у світовій гармонії.

Гай-гай, густий туман непередбачуваності огортає кожну людину, щойно вона зрушилася з місця і од рідних порогів ступила у світ широкий. Але коли щастить їй повернутися до рідних порогів, то над її головою кружляють і численні спомини зі світа. А часто і знання чужинецьких мов засвічуються, зблискують.

Ще у юні мої літа долинула до мого слуху оповідка про те, як сільський Левко дослужився у польській армії до пльотунового, а як додому повернувся, то тільки по-польському пшекав.

А коли одного по-літньому ясного теплого весняного дня я зі школи у селі йшов додому, позустрівся у дорозі дуже старенький дідок (а в юні роки старші люди нам видавались он якими похило старенькими). Я привітався. А тоді усі люде позустрічні у нашім краї іще віталися.

– Драсте! – відказав дідок. І зупинився. Да й став зі мною о чіось неозначенім бесідувать.

Але усе по-московському. «Што» да «пошто». Немало мене подивувавши. Уже удома я спитався Батька:

– Тату! А що то за дідок у селі такий, що усе по-московському говорить.

Осміхнулися тихо лукавенько наші Батько:

– А-а... Так то ж Онисимко. Він сільський, 1878 року народження. Колись служив у царському війську. А як зі служби додому повернувся, то й не упізнав його за мовою московською. Усе «што» да «пошто» за кожним словом. Отак і звiкував із викривленим язиком.

Але пощо старий Онисимко, як оньо мій хутірський ровесник Степанко Мотрунин, коли із совецької непереможної армії додому повернувся, то язика свого усе на московський лад заломив. Отако. Як прокинувся вранці о зимовій стужі, то й до відра із водою, щоб умитись, потягнувся. А Мотруна із печі до нього:

– Степанку, не умивайся холодною, я теплої зігрію...

Дзенькнула кварта о порожнє відро, Степанковий голос з утроби збудивши:

– А ліш би тут, мамаша, холодна була...

Мотруна скоренько з печі злізла, да й подалася хутенько кризь свіжий нічний сніг до криниці воду набирать.

Отак, випендрюючись, ламав свого язика Степанко років зо два. За що його «москвичем» поіменували. Й іще років зо два іменували й опісля, коли він до своєї мови помалу повернувся.

А оньо у сусідньому селі й такий трапунок стався. Як Максим Сухоребрый, повернувшись також із совецької армії, рідної дома не упізнав.

– Шо ето такое. Гляжу: две берьози, одна льопа... А було ж две льопи і две берьози...

Тобто у його відсутність одна липа коло хати усохла, її і зрізали...

І те назвисько «Льопа» так припасувалося до Максимка, що він ізвікував із ним.

Ага. Народ скаже, як зав'яже.

А таке воно. Від чужинецьких навіювань збунтована душа наших краян часто несподівано а не такі іще словесні викрутаси ізроджує. Як було колись раптово нагрянула енкаведистська акція на наш хутір, і спитав грізний чекіст Пріськи Єрофеевої: «Где муж?!», то усмерть перелякана Пріська зопалу одказала:

– Ютром бил, а здеся нема...

Що по нашому простецькому отак розуміти треба. Уранці був, а тут нема.

Гай-гай, усе переходить. Але часто зі стіп злежаності пам'яти моєї повстають і ясніють солдатські спомини. Як вони слуху і зору могого діткнулися. І найперший, либонь, із них. Здається, се ішло перше яскраве літо по війні. За хатою нашою коло річки у темноті вечірній зеленій молодий гурт зібрався. Дівчата і хлопці. І я неподалік малий стою. І не страшно мені. Бо ляки темноти, що я їх тоді над усе боявся, од молодих голосів у глибінь темного простору повідскакували. Зринала пісня «Очерет мені був за колицку...». Раптом пісня увірвалася. Одне наслуховування і видивляння на сіножатку за річкою застигло. Рухома постава, ледь проглядувана, там також застигла. Невже чекіст. Зрушилось із місця і до кладки простує. Кладку переходить. До гурту наближається. А що буде, те й буде. Воно одне, а нас – гурт. Упритул сміливо з чемойданом наблизилось.

– Господи, так се ж наш Петро, – зрадніло дівочий голос тремку насторогу сколихнув і розсіяв.

– Я ще здалеку упізнав знакомі голоси. І аж побіг, щоби застать вас, щоби не розійшлися... – стануло коло гурту нове слово якби із далечини.

– То розкажуй, як воно на війні було...

– А як, – голос Петра зріднюється із хутірськими голосами. – Ось уявляєте, отамо пагорб, а ми отут у долині стоїмо. Із пагорба у долину прямисінько на нас танки гостроносі чорними хрестами посмуговані сунуть...

– Страшно... – стишене дівоче співчуття наслуховування одностайне сколихнуло. – Смерті страшно...

– А не те слово. Смерті там уже не страшно... – вивірено тверде заперечувальне Петрове.

Дивно так. Незбагненність переживання тої далекої перейде-ної миті із полів чужинецьких у нашім убогім низиннім закутку забриніла.

А потому і Батько наші часто мені оповідали про свою службу у царськiм війську. Навіть коли й недужі вже геть були, тії спомини солдатські їхні які виразні і яскраві стелилися. Як вони аж за Волгою у Бугульмі муштру відбували. І хліб там навдивовижу дешевий був, і усе білий, що нашому поліщуківі хіба у сні такеє привиджувалося. Насельниками тої сторони були усе татари і чуваші. Татари-мусульмани, а чуваші-християни. Двоє чувашів із солдатського гурту щонеділі один одному лоби гострими ножичками рівенько виголювали. А оден чуваш і сказав нашому Батькові:

– А ти, Ванюша, якщо поїв, то до церкви уже не йди. До церкви треба йти натщесерце. Коли ж поїв уже, то лучче до церкви і не йди...

І той завіт сповідували наші Батько крізь усе своє життя.

Із Бугульми нашого Батька перекинули на фронт під Броди, де розташувалися Гаї Ситенські й іще якісь Гаї. Галіція. Там вони стояли на позиціях.

– А що то таке, Тату, – на позиціях стояти? – запитував я.

– Стояти на позиціях – це пекло... – однозначно, без роз'яснювань відповідали Батько.

– Ну, це як смерть? – допитувався я.

– А куди твоя смерть. Це страшніше смерті, – заокруглювали Батько.

Зі стіни у рамці на мене дивилися молоді наші Батько у солдатських обладунках царського війська... Я завжди довго видивлявся той солдатський портрет. Й дивина не полишала мене, не розсіювалася. Да невже наші Батько могли бути вояком ізниклого царського війська.

А як. І старі літа не вивітрюють, не розсіюють із пам'яті солдатських споминів. Ізгадую. Як ясного тихого літа 1952 року, а світ іще од своєї первісності так разюче далеко не відступився, я на Наталії товар пас. І старий, майже вісімдесятилітній Гирчун, Мещишин батько, зо мною свою сиво муру корову і такої ж мурої масті телицю пас. Він сидів на біло витоптаній стежці і плів постоли із намоченого в'язового лика, а я його худобу від шкоди завертав. А коли і я усідався на стежці поряд, то старий Гирчун ізгадував, оповідав мені, пришамкуючи. Як він «на Капказі» у самому Тифлісі

у москалях служив да з каптенармусом грузинське вино пив. І мені так дивно-предивно було тії Гирчунові оповідки вислуховувать. Що ніби увесь пагірковий Кавказ постелявся на нашім убогім низиннім пасовиську.

Інколи наш спогадувальник і великий мастак розводитись про своє було молодецтво, хоробрість і бойові заслуги та подвиги. Як оно Гонопрій Злидень із Віщового кутка. Аби-но заявивсь, бувало, у гурті, дак тільки у нього й мови, що про свої розвідувальні подвиги. Як він «язика», отакенного німчуру із болота витягнув да й на своїх плечах пер.

Щоправда, не усі наші країни, котрі були укинуті у вир людського нищення, своїм звияжництвом полюбляли нахвалятися. Якось у наш двір на хуторі зайшов однорукий Петро Гачковий да й увівся у своїй незмінній до сезону пілотці на плотіку під цвітучою вишнею. А я й запитав його:

– Розкажіть-но, дядьку, як ви на німців наступали да побивали їх?

– Гм... Да хіба у такому гармидері розбереш, хто кого побиває. Але було таке. Якось після бою іду я понад гайком. А за кущами навстріч мені німець прошкує. Проглядується. Подивилися ми один на одного, да й розминулися... – зізнався спогадувально фронтовик.

Весняна молода цвітуха тиша проковтнула Петрові зізнання, легенько зітхнувши. А от Овсій Шершень зі своїми вояцькими споминами то мав клопіт. І клопіт не малий. Річ то в тім, що Овсій, яко повстанський господарчий, на десять літ був засланий туди, де Макар телят не пас, – аж на Колиму. А вже після повернення тихенько трудився собі у колгоспі теслею. Тихіше води, ніжче трави. Із Хутора без потреби у село на люди не віддалявся, на очі людям не показувався, щоби їхню зацікавленість своїм минулим не збуджувати.

Аж одного разу сталося. Родичі покликали Овсія у село на хрестини. За столом люди щільно одне проз одне повсідалися, на столах – щедрі наїдки та напої. А як випили, то і язика в кожного порозв'язувалися – теліпаються. А воно завжди так. Як за столи усідаються, то наче усі мовчуни одні. Коли ж питво в утробу увіллялось, да по жилах рознеслося, то де тії слова і беруться. О чім тільки річ не зайде. І солдатські спомини тут наввипередки так і біжать, снуються. Той про Жукова, другий про Сталіна, третій про Рокосовського, як того у польський мундир перевдягали.

І Овсій не стримався, да й про свої повстанські подвиги річ повів, усе про сотенного, да про курінного. Не осягаючи уже напевне, у який криївці він перебуває. А стіни тут слухали. Хрестини скінчилися, люди розійшлися. Але не все забулося. По котрімсь часі покликали Овсія в кагебе. Да й стали випитувать і допитувать, о чім він на хрестинах розводився. Поповодили тоді його за носа. Ще й погрожували відправити ізнову туди, де Макар телят не пас. Та ніби зглянулися, що який толоч із його старого і там буде.

Усе село тоді на ноги підняли. Усіх, хто на хрестинах був, на бадання в кагебе кликали, тягали, й кожному одне й те ж запитання у провину ставили: «А чому одразу не доніс». Овсій же до кінця днів своїх ні на які хрестини, ні на випроводини, ні на весілля не ходив, скільки його і не запрошували. А як помер, упокоївся, то сказав наш Саша: «Над сільрадою жалобне знамено вивісити треба, бо помер великий войовник Овсій Шершень».

Але пощо вояцькі спомини, як оньо незрівнянний на цілу округу солов'їний співун Опанас Огородник на однім весіллі був заспівав «Я сьогодні від вас од'їжджаю боронити ріднесенький край...», дак його уже третього дня у район покликали. Да як дали лупня, то Опанас одразу свій голос солов'їний стратив, а через півроку і помер.

Проте нігде правди діти, часто полюбляє наш краєнин похизуватись своєю хоробрістю да одвагою в чужинецьких службах і походах. Інколи й медальку чи гиншу знакову бляшку на празниковий ляпсардак почепить. А оньо старий Михалочко дак у своїм дев'яностолітті кожному хуторянину, і малому також, заслуженого Георгієвського Хреста показував.

А вже вірнішого да винахідливішого службіста, як наш хуторянин, то і в цілому світі не знайти.

Уже покійний наш добрий хутірський сусіда заслужений комбайнер Михаїл кілька разів переповідав мені історії зі своєї армійської служби, яку він відбував на Тульщині поблизу знаменитого музею письменника Льва Толстого. Як він однієї ночі вартував, стояв на варті коло їхньої частини. Усі вояки сплять, а він пильнує недремно, аби й миш крізь огорожу не затесалася. Доокола терен їхньої частини ще й дротом був обведений. І раптом дріт опівночі зашатався. Михаїл тієї ж миті і тривогу відбив. Посхоплювалися миттєво солдатики і командири їхні. В чім причина? Це ж не те, що

козу вела його дружина. Але усе з'ясувалося незагаймо просто. Породистий бицьо сивий чухався, чухмарився біля стовпа, до якого був прикріплений, умоцьований дрiт. Неподалiк вiйськової частини розташувалася колгоспна ферма, що iз неi метикуватий бицьо яким то чином вибрався на волю.

Михайлову пильнiсть завважило командування, i за вiрцеву службу йому визначили, надали десятиденну вiдпустку додому.

Я пам'ятаю, i через десятилiття стоiть ув очу моiм те молоде зелене лiто. Коли я закинчував дев'ятий клас, на хутiр несподiвано неочiкувано прибув Михайл. У советських строях, якби справжнiй бiльшовик. Да й став хорохориться своїми обладунками перед усiма нашими гречкосiями. А менi Михайл розповiдав, як їх возили у Ясну Полян, в Музей Толстого. Й дивина несказанна оповила мене усущiль. Що от i нашому хуторянину пощастило побувати у мiсцi тiм, де позоставленi слiди самого Льва Толстого.

Удруге прибув у вiдпустку Михайл бiлої, бiлої морозяної зими. Тiєї зими вiн iзнову стояв на вартi. Аж то чує, щось трiщить поблизу. Мiсячно. Нiкого не видно, а згуки розлягаються. I пильний вартовий пiдняв тривогу. Не одразу причину з'ясували. Рiч у тiм, що поблизу вiйськової частини у земну твердь заглибилося невелике озерце. Од морозу лiд на ньому стискувався i посилав у морозний доокiл цi своерiднi згуки.

За пильнiсть командування iзнов надало вiрцевому солдатовi десятиденну вiдпустку додому.

«А може, i менi вiдпустку визначать». Подумав товариш нашого Михайла. Коли однiєї темної ночi на вартi стояв. Да й собi пiдняв тривогу. «А щось темне до огорожi пiдступало», – пояснював. Але нiчого чогось такого нiгде не виявили. Тiльки оддалiк лежав давненько уже неживий собака. Й замісто вiдпустки додому, вiдправили вартового на штрафну вахту. За фальшиву тривогу.

Але вирiзнявано осiбно станули спомини нашого швагра Адама. Якось я ночував у них в селi, прошкувати на хутiр крiзь загуслу темiнь уже смiливостi бракувало. Не спалося на новому мiсцi. А нiч же, як море. I крiзь цiлу нiч переповiдав менi Адам свою Одiсею. Як 1938 року, а я iще не народився, вiн був покликаний до польської армiї.

Звiсно, служба, як служба у чужинецькому вiйську. Що накажуть, те виконуй, сповняй безвiдмовно. Муштра є муштра. Та ось наблизився вересень 1939 року, i у Польщу увiйшли нiмци да й

полонили нашого Адама. Двоє хуторян наших врятувалися втечею, і добулися додому, коли несміло тихий сніг біло засновував світ. Адам же опинився на хвилі невезіння. А може, то тільки здається, що хвиля невезіння, а насправді є лінія людського життя, що її визначено кожному перейти. Для ознаки і свідкування.

Німці відправили нашого Адама у Східну Прусію, де він у одного бауера цілих п'ять років доїв корови. А коли потрапив у руки совєцького командування, то замкнули його у велику клітку (табір), де таких, як Адам, уже зібралось ціла тисяча.

По котромусь дні перед сими бранцями лихої долі виступив полковник. І натхненно заклична річ його о тім розпросторювалася. Що у кожного із них на серце поклався великий гріх. Бо кожен з них помагав ворогові. Але іще є шанс. Цей великий гріх можна спокутувати або власним життям, або власною кров'ю.

– Так пойдьом добивать врага в его собственном логове! – заклично заокруглив свою річ полковник.

А хто скаже, що не підемо.

Написалось та й ізгадалось. Як у 70-х роках минулого століття прийшли забирати одного московського дисидента на ім'я Тарсис. А він упав навколішки перед іконою да й промовив:

– Я до конца буду честно нести свой крест й бороться с большевиками, сидя в их собственном логове...

Щоправда, незагайно, у скорім часі Тарсиса із його власного лігвиська і депортували аж в Італію. Може, тут ролю зіграла його виклична непоступливість. Справді, коли тікає од людини страх, то й біси тремтять. Бо ж сказано. Все на світі нагородиться, іно страх – ніколи.

Через тиждень повну тисячу цих бранців лихої долі кинули на передову позицію. Гарматне м'ясо. І майже усі полягли. Пораних зосталося тільки шістдесят. І серед них наш Адам. Спершу був госпіталь у Львові, затим – у російському городі Павловську.

Того цвітучого весняного дня, коли було визначено відправити Адама ізнов на фронт, надійшла звістка, що війна скінчилася на Заході. Але іще тривала війна на Сході. І Адама посилають у тую неосяжну далечінь аж на край світу. І то був важкий піший перехід через піски і пагорби Маньчжурії, що списати його вистачило б не на одну повість. Іще у дорозі долинула, донеслася до вояків звістка, що американці скинули на Японію атомну бомбу, й війна скінчилася і тут. Але іще два роки ніс Адам службу в Порт-Артурі.

До рідних країв добувся тільки через десять літ після розлуки із домою.

Отака Одісея. Але ніколи не хизувався Адам своїм подвижництвом. Його мова завжди текла тихо, як сповідь, як повість про пережите.

Уже після Адамової смерті сестра винесла із комода невелику дерев'яну коробку: «А переглянь-но, що там може бути».

Серед паперів і залізяччя, серед усього іншого мотлоху знайшов я там орден Червоної Зірки і особисту подяку Сталіна за перехід через Маньчжурію. Про це Адам ніколи не згадував і нікому тих відзнак не показував. На стіні його хати і таблички не встановлювали, як звичне, на взірць отого: «Здесь живет семья советского солдата, грудью защитившего страну». Але коли викликали Адама у військкомат, то завжди запитували: «А чо то в тебе стоїть помітка «штрафбатальйон».

До Адамових споминів наближаються хіба що рідкісні переповідання нашого хуторянина дядька Гарасима. Доля і переживання цієї людини і справді незвичні, вирізняювані. Народився дядько Гарасим наприкінці дев'ятнадцятого століття, але судилося йому брати участь чи не в усіх військових формуваннях жорстокого віку двадцятого.

Із армії царської він потрапив у військо своє українське. Затим іще служив кавалеристом у армії польській, ізвідки виніс на ціле життя любов до коней. До останніх днів своїх доглядав колгоспних коней лагідно, якби рідних дітей любляча мати доглядає.

Уже майже п'ятдесятилітнього дядька Гарасима синього, але сніжного дня 1945 року перестрінули енкаведисти, коли він простував стежиною до Михалочка на посиденьки. Да й незагадно мобілізували його. Щоправда, на фронт уже не посилали. Але у хаті Гарасимовій я малим довго видивлявся у рамці на стіні карточку підстаркуватого солдата у совєцьких строях. І усе упізнавав у ньому нашого хуторянина.

Про коней дядько Гарасим міг розповідати, тихо осміхаючись, до безкінечности. Але військові спомини рідко коли вихоплювалися крізь його вуста – так щільно зачиняв їх він у своїй душі.

Але вистоювався котрогось року молодий недільний ясний літній день. На хуторі за хатою біля річки стояли наші Батько, брат Саша, я і дядько Гарасим. Погляди усіх були спрямовані на яскраво

цвітучу сіножатку за річкою. Хутірська елегія бриніла тихо од стороннього ока. І спомини дядька Гарасима із давньої далечини снувалися вільно. Як поблизу Чернігова він службу ніс в уенерівській армії. «Ах, які ж там чемерки були на вояках яскраві, а китиці які голубі. І де воно таке гарне своє узялося. Аж дух перехоплювало. Котрогось ранку і таке сталося. Раптом сказали нам. Що від сьогодні ми уже під гетьманом Скоропадським...».

Крізь десятиліття стояла ув очу Гарасимовім сумна картина. Як після одного бою на залізничній колії лежав тяжко поранений вояк і благав: «Добий мене, братику!». А хто ж тебе доб'є.

По павзі ізнов захоплено: « Але які там чемерки були, які китиці голубі... І де воно таке гарне своє узялося... Раптом повстало...».

Затим усі мовчали. Мерехтлива хутірська тиша доросліючого літнього дня розсіювала таїну Гарасимових споминів.

Ізнов по тривалій павзі Гарасим:

– От чому сей світ улаштований так, що ця річка тече од Ковалихи, а не до Ковалихи...

Тиха лукавенька посмішка збігла на Сашине лице, і він сказав:

– Бо якби ся річка текла до Ковалихи, то не текла б від Ковалихи...

У мерехтливім піднебеснім просторі струменіла старіюча очевидність нашої незбутості.

2013 р.

ЗАРОБІТЧАНСЬКІ БУВАЛЬЩИНИ

І за колишнього совецького режиму багато наших краян спрямовувались в чужі краї на заробітки. Передовсім у літню пору. У східні області. На сезонні роботи. Казали «На скиртовку» або «На бураки!». Од посіву до збирання за ними треба було порядкувати. І то лягав на плечі і руки важкий труд. «Того літа я їздила на бураки в Полтаву, а сього літа у Харків поїду», – іще казали. Так ніби тії буряки посеред Полтави, а чи Харкова і проростали. Але розуміть треба, що був то якийсь глухий закутень означеної області.

А винагороджувався сей заробітчанський труд переважно натурою – пшеницею і цукром. Да й те добре. Такий сезонник цілу зиму розкошував, скося й ізвиш поглядаючи на усіх гинших гречко-сіїв. Не сказати б, що як Ленін на буржуїв дививсь. «А мни шо.

Целу зиму я певняк. Пшеници намелю, кабанца вгодую. Цукровки нажену. Первий сорт. Самий участковий про неї казав: «Крепка, як совецька власть».

Їх таких тоді сезонниками і називали.

Се уже у новітніх часах, у періоді великих поруйнацій до слововжитку і на офіційнім рівні увійшло да й розгулює поняття «заробітчани» і «заробітчанство». Ніби спала, упала желізна завіса, для багатьох одкрилися кордони, і наш люд товпами з місця зрушився да й розтокама ринув в усі кінці широкого світу, сягнувши і Гамерики, і Канади, і аж самої Аргентини. Що вже казати про Польщу чи Москву. Ізнов: «Єден в Польщу, другий – у Подольщу, третій – в самую Москву». Шляшки розійшлися.

Зоставалися роз'єднані родини. У виправдання своїх заробітчанських мандрів кожний одповідав однозначне: «Діток треба ж годувати». Якомусь ремеслу, передовсім будівельному, заробітчанин і навчався. Да ще й доляри привозив. За моїми спостереженнями, заробітчани змінюють сільські краєвиди. Замість традиційних вибілених ясно хат, що й віддалеки милували у заспокоюванні зір, із'явилися червоно похмурі двохповерхівки. На манір все заграничний. А замісто милих дерев'яних тинів та перетинків, що і в пісню колись увійшли, повстали такі ж похмурі червоно муровані да чорним залізом ковані загорожі.

Й іще. Коли якийсь безпомічний сільський нещасник звернеться до такого заробітчанина о помочі, то ліпше було б і не звертатись. Бо він або одразу відмовиться традиційно за браком часу, або ж зажадає за послугу плату для нещасника непомірну. Ще й розіб'є цю послугу на фази. Ну, наприклад, принести відро води. То один тариф, щоб нести порожне відро до криниці (відстань у метрах). Окремий тариф, щоби витягнуть із криниці повне відро. Ізнов осібно, щоби нести повне відро до хати. Іще тарифи, щоби двері у хату відчинять, щоби відро з водою поставить на твердь хатню. І усе теє у купочці обійдеться у чималеньку суму.

Як ведеться заробітчанам на чужині, ми не знаємо. Але здогадуватись можна, що також і там не мед. Добре там, де нас нема.

Декотрі повертаються додому скаліченими. А то і зовсім не повертаються. Онь, розказували, у містечко одні кісточки у мішку від чоловіка із Москви привезли. Усуціль був порубаний да посічений. Хто і за віщо?! Таїна. Бог відає. А у котрімсь карпатським чи закарпатським селі встановили, що за якісь лічені роки там загинуло

більше заробітчан, аніж забрали із цього села людей усі війни двадцятого століття.

А і у нашому селі, на ринку я бачив, вирізнило моє спостереження, щасливу подружню пару молоду, що вони узуттям торгували. І я у них кальоші собі укупив.

Аж то чутка рознеслася, що чоловік сей на заробітки у Москву подався. А через два тижні привезли ізвідти його неживого. Й тепера сама жінка на сільському ринку взуттям торгує. А з лица її і через роки густий смуток не сходить, не випростується, не вивітрюється.

Котрим же судилося живими у свій край повернутися, ті, окрім усього іншого, ще й бувальщини із чужини привезли. Да й при нагоді переповідають. І я випадком прилучився дещо із переповідженого почути. Да й на папір теє поклатося.

Щиросердне зізнання

По-різному складаються людські долі. Клясичне спогадуючи, певно потвердити можна. Що людськеє щастя у всіх ніби однаке, подібне, а от нещастя у кожнім випадку одмінне. А й непередбачуване і неочікуване майже завжди.

І ця жінка мала ніби щасливу родину. Двоє діток гарненьких уродилося – дівчинка і хлопчик. Але сталося раптово, майже в одночася. Опинилась молода жінка оно з дітками малими. Без житла і без роботи. А мала ж вона вищу музичну освіту і працювала викладачем у музичному училищі.

Ніби розпач. Як далі бути? Зактивована думка ушвидчено шукає нові шляхи із стискаючої замкнутості.

І шлях цієї жінки постелився у світ широкий. Аж у Португалію. Діти біля матері, коло бабусі своєї zostалися.

У Португалії робота на неї уже чекала. Доглядати самотню похилого віку жінку. Не сказати б, що дуже стареньку вже. Сімдесятилітню. І доглядницею була ся емігрантка за своїм фахом. Забезпечувала господині культурно-просвітницькі потреби та забаганки. Водила її до театру, в кіно, на концерти, грала на піаніно клясичні мелодії й таке інше. З усіх інших потреб були у господині іще доглядники. І кожний одержував за труди свої по одній тисячі євро місячно.

У Португалії наша заробітчанка перебувала рівно п'ять років. Удома у містечку вкупила трьохкімнатну квартиру за п'ятнадцять

тисяч доларів. І ще що то зосталося. Щоправда, у перший позір не впізнала мати своїх дітей, а дітки рідну матусю не впізнали. Але скоро усе звиклим стало.

Пані Марія, так звали цю заробітчанку, захоплено розповідала мені про природу далекої Португалії, про звичаї та побит португальців.

– А все-таки, все-таки, пані Маріє, – запитав я. – Туга за рідною стороною була висока?

Павза. Жінка замислилась. По павзі:

– Якщо зізнатися щиросердно, то тільки за матір'ю і дітьми туга була. За своєю стороною – ні!

– А чому? – мимовільно запитання моє навістріч спрямувалось.

– Скажу. Але ось вам приклад. Якось мене обступили там прості люди. Я підійшла до піаніно. І заграла їм клясичні мельодії. Й треба було бачити, якою увагою і повагою до мене запроменились їхні лица. Що я видобуваю з пам'яті такі прекрасні мельодії. А не кожний на таке здатний, спроможний. В Україні я зазнавала одну зневагу за своє покликання і свій фах.

Чомусь одразу композитор Рахманінов ізгадався. Як у час жахливих в історії людськості переворотів розказали йому, що у родовім його осідку із другого поверху піаніно скинули і з розгону вилами по нім бренькали. То як чкурнув опісля сей музика у світ широкий, то тільки його у рідній коханій стороні і бачили.

І подумав я. Станула передо мною трагедія тисяч а тисяч творчих особистостей, що у нашім коханім краї упродовж віків зазнавали не оно зневагу, а й жорстокі переслідування і люті катування. Яке ж нестерпно важке іго народитись у цім краї.

Автомати і довбешка

А оцей трапунок стався у Підмосков'ї. У якім саме місці означенім – невідомо. Але й не у тім річ. Річ у тім, що бригада молодиків із нашого сусіднього села зводила у Підмосков'ї палац одному багачеві.

Й коли той палац засвітився усіма своїми витребеньками, то багач пообіцяв хлопцям щедрій розрахунок. Іще й час і місце визначив, де їм укупочці зібратися. Під кущем калини на узліссі. Окрилені обіцянкою заробітчани дочасно зібралися у місці визначенім. У передчутті долярового шурхоту зеленого ждуть нетерпеливо. Уже й година окреслена промайнула, а хазяїна усе нема.

Тривога слабенька запульсувала й доокіл розляглася. Аж то раптом за кущами хвацько затупотіло, й перед молодиками четверо дебелих здорованів із'явилися, і автомати прямісінько в лице націлили. Що почуває людина, коли стрільбою у неї ціляться. Якби заніміння раптове, шок.

Але так тривало одну тільки мить. Несподівано і хвацько із-за куща калини вискакують іще страшніші з лица здоровані із великими дубовими довбешками. Да й починають гамселить з нальоту наших заробітчан по чім попало. Хлопці навтеки кинулися урозтіч. Котрі прудкіші, ті спаслися. А клишоногого Степана так віддубасили, що й ногу перебили. Й тепера він скалічену ногу волочить, як отой Дубчик, що йому колись у міліції ногу перебили.

Сельчани декотрі ще й кепкують над Степаном іноді: «А шо поедеш із нами, шлеку, на заробки у Москву». Степан тільки понуро віднікується: «А не спокушайте мене больш зо своїми заробками».

Щедрий обід

Як оповідають самі ж заробітчани, то їхня житка у віддаленні од коханого рідного краю і домівки а зовсім незавидна. Од праці відпочивають часто в необлаштованих халабудях і харчуються абияк. Один заробітчанин у розмові згадав про випадок, який осів у його пам'яті назавжди.

Обідали вони якось гуртом. А який там обід. Це ж не земство обідає. «Мівіну» розігріли, ще що там дешевеньке прикупили. Хочеться ж додому якомога більше грошенят, отих зелених папірців привезти, а не розтринькувати їх на смакоту. Обідають вони отак убого, скупенько, аж то хазяїн навинувся. Подивився да й каже:

«Так обедать, рібяткі, нізья...». Сів у машину, круть і поїхав. З півгодини, може, й не минуло, як хазяїн ізнов заявляється. Із машини отокенного здоровенного мішка целофанового виносить і подає нашим заробітчанами: «Вот как, рібяткі, надо обедать...». Чого там тільки не було. І ковбаси різні, і шинка, і оселедці, і консерви, й ікра різнозерниста. Й овоч усілякий заморський, що наш неборак аж завагався, з котрого ж боку до нього і підступиться. І круци, і кренделі запахущі... Що самий Іван Котляревський усього того не подужав би списать.

Ото був обід. На все життя запам'ятався. Але один-єдиний раз. Хазяїн ніколи більше до таких щедрот не удавався.

Грізна пересторога прокуратора

Якщо послухати наших заробітчан, то кому тільки не зводили вони хороми. І нардепам, і аптекарям, і міністрам, героям радянського союзу, і новим уже іроям... Колишній заробітчанин, а теперішній стопроцентовий алкаш Омелько, аби-но випив, то об одним у нього річ. Як він самому футболісту Шевченкові дачку серед ліса майстрував. І самий футболіст Шевченко йому руку подавав, ручкався із ним. Ще й правницю свою простягає: «За отсю руку мою тримався...». Скільки у тих споминах правди, а скільки заробітчанської фантазії – розрізнити тепер неможливо.

А от що одному прокураторові московському наші хлопці у Підмосков'ї палац зводили – то це більш вірогідно. Й коли засяяли сі хороми супроти небес, то скликав суворий прокуратор цілу бригаду навидноті. Й за труд їхній не розрахувавшись, а точніше, дулю із кишені показавши, отаку річ перед хлопцями тримав: «Так вот, рібяткі! Запамніте себе твѳордо! Єслі с моєй дачкой што-то случится, я вас найду не только в Україні, но в любой точке земного шаріка...».

І це прозвучало у мізках кожного, як грізна пересторога. Тут треба сказати, що наш заробітчанин також норовливий буває. І якщо хазяїн чимось не догодить йому, тобто не розрахується за його труд, або не сповна розрахується, то у пасію інколи входить. І вишукує засоби помсти. Крадьки пошкоджує твориво рук своїх. Кажуть, що декотрі будівничі і спалювали зведені ними споруди.

Щоби отакого не сталося, завбачливий московський прокуратор і прорік свою грізну пересторогу.

Такий простий генерал

А іще запам'яталася мені оповідь про одного дуже простого літнього генерала із Москви, якому наші заробітчани дачу зводили.

Сей генерал майже кожного дня з'являвся у голубому спортивному костюмі на терен своєї забудови. І поштиво вітався за руку із кожним робітником. А затим іще й трудився нарівні з усіма. Тачкою пісок чи цемент підвозив й таке усіяке інше. І лехко було такого дня хлопцям трудитися. Й відчуття окрилювало. Що от генерал поряд, а спілкується, як людина з людиною.

Іще про одного нардепа спогадували, що також за руку із заробітчанами вітався. Щоправда, за тачку не брався. А от синок

його молодий, коли на терен забудови з'являвся, то узагалі не вітався із робітниками, а дивився на них зверхньо. Пихатний такий.

Слухаючи заробітчанські оповідки про того московського генерала, я і свого київського випадкового знакомця генерала Івана Григоровича ізгадав. Що при кожній вуличній стрічі він з мною приязненно розмовляє. Ніби і я ще також людина. А коли ми довго не бачимось, то при стрічі неодмінно скаже: «Шо то вас давненько не видно?!».

А ще ізгадується наш давній університетський викладач. Як ми його у львівському шинку пригощали. Да все запобігливо коло нього: «Миколо Івановичу, Миколо Івановичу...». А він до нас: «Не кажіть на мене «Миколо Івановичу», а кажіть просто «Коля». Такий простий і досяжний був.

Гай-гай, але то уже гинший цілий пригодницький епос, як наші заробітчани тії уцілілі зелененькі бабки через границю додому перепроводжували, як вони круг пальця митників обводили, а жодного доляра їм на лапу не поклавши. Як своїми слідами хитромудрими погоню заплутували. Й тому подібне.

А із нашим хутірським Матвійком дак ще он яка пригодонька лучилася. Він у вагоні матраца розрізав, й під матерію частину бабок упакував.

Ізвечора добряче хильнувши, хлопці як дали хрповницького, на усі заставки, то мало свою станцію не проспали, не проїхали. Матвій зопалу зачумлений вискочив із вагона. І тільки як потяг рушив, у даль загуркотів, опам'ятався, дійшло до нього, що у простір понісся прихований од митників і його скарб – кілька-місячний заробіток.

Та хлопець не розгубився. Із товаришем Миколою спішно найняли авто і на семи вітрах помчалися у Львів. Навперейми потягові. На щастя, потяг той запізнювався, і друзі зрадніло протверезілі зустріли його.

Ось і знаковий вагон, і дорогоцінний матрац. Матвій аж захлинається від щастя. І покладає на лапу провідниці аж п'ятдесят долярів. Мимохіть завважуючи при тім, яка у сеї провідниці тендітна і ніжна маленька, як ластівчина душа, долонька, а все одно іменується лапою.

ПРО ДЕНИСА ДОВГОГО

«Ах, дубе, мій дубе...»

Ізнов Денис Довгий спогадався на селі у слякотний пронизливо холодний осінній дощ. Як він у пана Валевського чималий шмат поля укупив. Да й зі свого Хотиня на наші хутори жить перейшов.

Уже коли Купча підписана, зрихтована була, Валевський спохопився: «Оддай-но мені, Денисе, отого крислатого дуба, що посеред поля. Я забувся його зрізати. Мені дубина конче зараз потрібна».

– Е, ні, пане, не оддам, – навідріз уперся Денис. – Бо як ви землю спродали, то спродали в одне і все те, що на полі є – і кожне деревце, і найменшу бадилинку, і мишку, і ховрашка, і цвіркуна... Не оддам я дуба...

– Гм! – пан Волевський у задуму увійшов: на високе чоло густі глибокі зморшки поклалися:

– Тоді продай мені сього дуба... Я тобі добре заплачу...

Денис Довгий тільки загадково посміхнувся:

– А хоч би, пане, ви мені і ківш золота давали, а я дуба вам не оддам...

І в скорім часі, коли туга, печаль налягали на Денисове серце, коли і він згинався під вагою літ і життя, а чи просто від непорозумінь із домашніми, віддалявся Денис до свого дуба, ставав коло нього, обходив, обіймав його, промовляючи: «Ах дубе, мій дубе... Якби ж ти знав, якби ти відав, як мені важко...». І лекшало тоді Денисові.

Я іще пам'ятаю того могутнього крислатого, шатристого дуба. Уліті своїм верхівіттям він зелено осявав доколишні хутори, із далечини перейдених літ посилаючи привіти новим поколінням.

Життя сьому деревному красеневі вкоротили уже в більшовицьку еру, коли в нашім краї повстали колгоспи.

«От лихома його...»

А іще про Дениса Довгого наш колишній хутірський сусіда Михайло, тепер покійний, отаку бувальщину оповідав.

У початку колгоспної ери теє діялося, відбувалося. Повезли підводами молодих і старих хуторян наших сіно аж за Майдан у Гало гребти. Денисові Довгому і тоді уже сімдесят було, а Михайлові то ще й сімнадцяти не минуло. За довгий петрівчанський день ухвойдалися наші хуторяни добре коло того сіна. А як вечір заступив, то стомлене натруджене тіло і на спочинок попленталося,

потеліпалося. Хто куди. Жінки та дівчата у хату і клуню до Сергія (тоді на Майдані ще Сергія Ковтунця хата стояла). Чоловіки і юнаки доокіл розбрелися – під копицями собі лігвиська вимощують. Михайло із Денисом Довгим аж під копицю дальню коло кущів подалися. Тільки уклалися вони, як під кущем щось зашерхотіло. Мишко і степенуся, острах його поиняв:

– А мо' то вуж чи змія?!

Денис на те розважливо заспокоююче:

– А не бойся, голубе, своєї породи. Коло мене вони тебе не зачеплять...

Так певно почувався Денис Довгий завжди у лісі серед звіра усілякового і повзучого. Як ніби свій серед своїх.

Забирати із Майдану людей підводи не приїхали. І по котрімсь дні усі гребці пішки додому тьопали, ще й пісень гребовицьких співали.

Десятиліття з того часу, як один змиг, промайнули. Денис Довгий уже в десятій клас перейшов, як Семен Лапка казав, тобто дев'яносто йому уже сповнилось, минуло. А Михайло тогді на видноті у змужнінні і в почестях своїх заслуженим комбайном полями розгулював.

Ото якось докошував він пшеницю коло рова, аж з хати вийшов Денис Довгий да й прошкує до комбайна. Михайло зупинився, зійшов із своєї високості да навстріч міцному старцеві іде. Привіталися, поручкалися. А Денис і каже:

– А пам'ятаєш, голубе, як ми із тобою на Майдані сіно гребли. Хіба і мог я подумати тогді, же ти постигнеш науку таку, що сядеш за сю машину. А яке воно таке чудисько, що за одним махом і жне, і молотить, і перевіває. Гм!

Мишко і став Денисові розтлумачувати, що воно і до чого:

– Осьо яка трубочка, а од неї така сила іде, дихтить, що може навильот і пальця пробить, і цілу руку пробить подужає...

Денис аж ніби вжахнувся:

– От лихома його...

Михайло усміхнувся оперемагаюче:

– Да як тогді на Майдані ви ні вужа, ні змія не боялися, а тепера комбайна ізлякалися.

– Бачиш, голубе сизий, бо то усе своє, якби природа, од Творца, а се хто зна й од кого. Мо' од нечистого... – в старечих роздумах висновував Денис Довгий.

«Ах, який я чужий у сьому світі...»

Мені Ганна Сашина, також покійниця тепер, розказувала. Що як пішла вона була провідать Дениса Довгого, то й промовив до неї він:

– Ах, знаєш, голубко, який я уже чужий у сьому світі...

Тоді Денисові уже повернуло на дев'яносто п'ятий рік життя.

– А чо' то ви чужі... – одразу спохопилася Ганна. – Біля родини, серед людей...

– Да як то не чужий... – усе своє виповідав Денис. – Замолоду мене все село знало. А як тепера пойду у село, то ніхто мене не познає. І я нікого не знаю. Усе чужі люде, незнакомі, і я для них чужий... Зайвий, голубко, я для сього світу уже...

– А не кажіть такого... – заспокоює Ганна.

Денис же усе своєї провадив:

– Да був би умер я молодим, то за мною усе село ішло б, а тепер хто за мною йтиме. Ах, який я чужий у сьому світі...

Денисова клуня

До села у школу я часто ішов дорогою і через Дуброву проз Дениса Довгого садибу. Ближче до дороги відійшла, наблизилась велика Денисова клуня. Я інколи зупинявся і подивовувався, яка ж ця клуня і справді вирізняювано велика – метрів двадцять, тридцять, а може, й усі п'ятдесят завдовжки на око. Із темних стінин блимали жовто смолянисті сучечки, виставляючи напоказ свою упевнену міць. Уява малювала гори, а гори того збіжжя, сіна, соломи й усього іншого, що могла б умістити, уберегти од дощу і снігу ця розкішна будова. Не міряно.

Денисова клуня увійшла у зрівнювання, коли ішлося про щось господарське велике і доладне. І коли двоє хуторян наших укупили в Кадовбищах велику хату на двох, то й сказали: «А там така хата велика, як Денисова клуня». Денисова клуня виповнювала наш хутірський простір сяянням значимої хазайновитості.

Уже, здається, після Дениса Довгого означена клуня засвітилася ребрами, а відтак і впала. Хутірський простір змілів незамінною прогалиною.

Коли в уяві, в очу моїм постає наша п'ятнадцятиметрова клуня, яку Батько вивищували над усілякову гиншу коштовність, і яка тепер похилена плаче, сльозиться у дощ своїми оголеними ребрами, то спогад і про Денисову клуню нагортається. А думка ізроджується, несеться, біжить про прекрасне булє, крайці, поетичні знаки од якого змітає з лица землі невтримно безжальний дух нових поруїнацій.

ЧУЖИНА

Коли 1999 року наш брат у третьому коліні Василь зі своєю великою родиною вирушав на постійне замешкання у дальню сторону, в Америку, то я був запитав його: «А чи не буде, чи не з'явиться у тебе, Василю, туга за рідною стороною, за своєю землею?». «А Бог учинив землю всюди однаковою ...» – станув незагайний одвіт.

Минуло тринадцять років. Такий важкий надзвичайно, нерівний період у моєму житті. Але Господь уберіг мене допоки. Слава Йому!

І от нова стріча із братом Василем. Він приїхав із Америки зустрітися із рідною землею. Й до мене у село завітав.

– А ти уже інакший, заграничний... – кажу і видивляюся Василеве лице. Василь подивовано усміхається:

– Чому ж то?

– Бо твоє лице уже випростане, спокійне, умиротворене.

Як і лица усіх зродженців свободи і під законом. На лица ж наших людей, зродженців неволі і беззаконня, покладена густа незмивна печать тяжіючих нерозв'язних клопотів і загнаності у кут...

– А мені щось таке уже казали... – згоджувально ізнов усміхається Василь. – Це ж як часто кожного дня людині доводиться чинити те, що не властиве для норм поведінки і стану душі цієї людини. Ось приклад. У Гощі ми узяли квитки на маршрутку. А до цієї маршруткі уже підступитись не можна. Тиснява. Бачу я, що зі своїми квитками ми уже не увійдемо у маршрутку, не поїдемо. І я уступив у штовханину, став пробиватися до входу. Хоча штовханнина – це не у моїй смиренній натурі...

І подумав я. Аяк. Поклик самозбереження будить у людині агресію. Затим Василь уже розказував про своє життя у далечині за океаном. А я усе слухав. У павзах запитував.

Поселилися тепер вони з дружиною у штаті Міссурі, де клімат такий, як на півдні України. Купили із сином 10 гектарів поля і заснували хутір. На одній половині у двоповерховому домі вони з дружиною хазяйнують, на другій половині – син зо своєю молодою родиною.

– А що вирощуєте на тій землі і куди збуваєте вирощене? – цікавість моя навстріч спрямувалась.

– А ми нічого не вирощуємо і бізнесом не займаємося, – лукавенько Василь осміхається. – Там одне пасовисько. Дві корови і шістдесят овець. Корови і овечки, як напасуться, то самі до хліва заходять. Двері у хлів завжди одчинені!

– Ну, а вівці то кудись збуваєте? – ізнов цікавість моя зринає і навстріч прошкує

– А ні, для власного спожитку усе це. М'ясо у нас не вибуває. Вдосталь. Живемо, як на хуторі...

І перед зором моїм постелився отой далекий заокеанський хутір, шматочок чужої землі, на якому заснувалася, пустила коріння гілка і нашого Батькового роду. Там осяяні сонцем пасуться біблійні вівці, а як напасуться, то і самі до хліва у тінь заходять.

– Але якщо хтось думає, що в Америці доляри самі до рук пливають, то це не так, – уже стриманіше, без посмішки оповідає Василь. – Так, якщо ти нічого не маєш, то не дадуть пропасти. І житло просте нададуть, і харчі подадуть, і медичне обслуговування буде. Але якщо ти щось маєш, то податками обкладуть, аби витримували.

Василь пенсії не має, бо не встиг там її заробити. А йому під сімдесят. Діти помагають. Василева родина розрослася за океаном щедро. Уже понад шістдесят душ. Аяк. Нашого цвіту по цілому світу.

Потому Василь іще довго оповідав мені про природу, про ріки та озера Америки, де усе гладеньке, прибране, доглянуте, як на картинці намальоване. Я уявляв, а думка моя розпросторювалася, чи не затужить людське серце за рідною первісністю. Картинка із фільму Андрія Тарковського «Ностальгія» постелилась. Й іще ізгадував брат Василь про одне тамтешнє німецьке поселення, у якому укоренилися правдиві довірливі звичаї. І заповідь «Не вкради» стоїть над поселенням твердо. Якось Василь із сином вирішили відвідати сусідів. Тії німці і свиней вигодовували у своїм доладнім господарстві.

– А чи не продали би ви і нам одного кабанчика? – прохально звернувся до німців Василь.

– Та, будь ласка, просимо панство, вибирайте собі кабанчика, на котрім ваше око зостановилося, – гречно запропонували німці.

– Але ж ми з собою грошей не маємо, – зізнався Василь.

– А то не біда, кабанчика забирайте, а гроші привезете, коли вам вийде. Як нас удома не буде, то ось двері не замкнені ніколи, прочините, і на лавці гроші покладете, – сказав згідливо німець.

Так і зробили. Кабанчик був невеликий, кілограмів сто двадцять. І плата невисока. Принаймні дешевше, ніж у нас.

Але як мовилось, то так і сталося. Коли приїхав удруге Василь до німців, то нікого вдома не було. Він поклав доляри на лавку, як і сказав був німець.

Вислуховував я тую заграничну Василеву оповідку, а думання моє о тім розпросторювалося. Що отака певність за своє одкрите світові майно, напевно, спокій на серце покладає і випростує лице, зайвих зморщок на нього не покладає.

– Проте людина – завжди людина. І там різні є... – продовжував свою оповідку Василь. – Наприклад, якщо лікареві більше заплаатиш, то так уже коло тебе ходить, обходжає тебе...

А я подумав, зі свідчень наблизилось. У нас то лікар гроші озьме, але обходжувати тебе не завжди пильно буде.

Ще Василь ізгадував, яку велику силу має американська поліція. Ти можеш там усе життя перейти, звікувати, й до тебе ніхто намарне не пристане, не причепиться, але аби-но закона переступив, так усе про тебе вивідають. І не відкупишся.

– Так і у нас міліція велику силу має... – кажу.

– Е, що тут, – заперечувально похитує головою Василь. – Тут мічених міліція обходить, не зачіпає їх. А там і міністр, і президент самий од поліції не одкупиться, коли той закон переступить.

Мені ж тільки в уяві життя під законом бачилось. Бо увесь свій вік тільки під спонукою перебуваю. А закон уже після спонуки застосовується. На кожний випадок.

У котрімсь моменті павза у нашій розмові витворюється. На випростане лице Василеве тінь неозначених розмислів поклатась. І він якби із жалем промовив: «Але – чужина...».

Затим уже у ніби заспокоюючій настрої продовжував:

– Але і тут я уже чужий. Пригадую. Як вирушали ми в Америку, то усе село у наш двір ізійшлося попрощатись. Котрі й плакали. Потому просто неба у молитві з'єднались. Коли ж зараз своєю колись сільською вулицею іду, то не усі і вітаються зо мною, не впізнають, якби мене тут ніколи і не було...

По короткій павзі:

– От діти мої так тоже часто марять рідною стороною, як вона їм запам'яталася. Да й кажуть часто: «От назбираємо грошей, поїдемо в Україну, доми побудуємо та й житимемо у спокої в розкошах». А коли приїдуть із мандрівки в Україну, то й зізнаються: «Е, ні, не повернемось у рідну сторону».

До Василевої оповідки і я долучаюсь. Да й запитую навпрошки:

– А скажи, зізнайся, Василю, за чим усамперед з'являється туга на чужині: за рідними краєвидами, за родичами, чи ще за чимось?

Василеве слово вихоплюється раптово, якби давно вистояне у серці і думанні:

– За людськими лицами, що їх колись бачив, а тепер вони в недосяжній далечині...

Я ж ізгадав. Щось подібне у телефонічній розмові сказав був один мій знакомець із Канади, довге життя якого від молодих літ переходило поза Батьківщиною.

Ізнов довго тривала павза. У синій тиші кімнати бринять мельодії світової туги. Відтак Василь повторює уже мовлене: «Але – чужина...».

Я завертаю свою увагу на добротні Василеві туфлі:

– А що коштують в Америці отакі туфлі?

– Такі туфлі можуть коштувати 1–2 долляри. Тобто хтось укупив їх і за набагато дорожчу ціну, узув один раз і вони чомусь йому не сподобались, він відносить їх на установлений для цього пункт і ставить дуже дешеву плату. Я підійшов, поміряв, узув і поклав гроші...

Мовчимо. Затим Василь ізнов легенько зітхає: «Але – чужина...».

2014 р.

ДАВНІЙ МІСТ

Се тепер я тільки уявити можу. Що колись проз наш садок на хуторі дорога навпрошки через Річку переходила. І на Річці міст стояв. І дорога, і міст це були дуже давні. Що ані Батько наші, ані хтось з іще старших людей ні того моста, ні дороги не пам'ятають. Бо ще й хутора нашого не було, коли той путь тут заснувався. Од дороги тієї бодай найменшого знаку не позосталося. Тільки од мосту із річкового мулу цурпалки темних дубових стовпів стирчали. А на тім боці Річки аж до поля через сіножатку насип, узвишкова грядка здіймалась. У дитячі свої літа ми обминали ті цурпалки темних дубових стовпів. Місце дуже мультке. Аби-но уступив ногами, то й цілого тебе усмоктати може.

А між тим і дорога, і особливо міст отой мали колись дуже важне значення. Й були позначені на усіх мапах світу. Польські, німецькі, совєцькі й усілякові інші чужинецькі військові формування крізь тривожне двадцятьє століття прямували на цей неіснуючий міст за своїми мапами. Не оминаючи, звісно, і нашої хати.

Прямуючи на неіснуючий міст, глупої темної ночі молоді мерзлякуватої зими 1943 року на наш хутір з нечуваним галасом

вдерлася одна партизанка. Чи й не ковпаківці самі. І це був грабунок, що за зухвалістю своєю нагадував хіба що набіги кошлатих степових селюків батька Махна на провінційні містечка.

Ув очу моїм крізь ціле життя часто зринає напівтьмяна картинка із дитинства. У хаті гармидер несусвітній ізчинився. Хатні двері у сіни прочинені. У блідім жовто сліпачковім світлі драбиною на горище видираються двос. Затим із горища летять, перевертаючись і заплутуючись, із празникової скрині піджаки, Батькова бурка темна, вишивані сорочки, рушники, намітки, кашкети...

І як усе те в зімпетованім ушвидченні скидалось да заби-ралось, то Батько наші надумали схитрувати. Вони хамуль-хамуль та й із хати надвір вийшли. Хліва одчинили, щоби коня випустить у темінь. Лап-лап, а коня уже нема. Його уже забрали перед тим, як у хату зайти. Сусідові Йванові то замісто коня худюшу-прехудюшу клячу zostавили, яка потому на доброго коня виробилася. А нам нічого не zostавили.

Я того нашого сивого коня не пам'ятаю. Але як неоціненну родинну коштовність, я зберігав паспорт на нього, виданий за перших советів у 1940 році. В документі було зазначено, що цей мерин сірої масті. Паспорт на коня укупі з іншими моїми паперами ізник зовсім недавно, коли уже в «незалежницькі» часи учергове розбивали Батькову хату на хуторі.

Як потому згадували хуторяни, то у час того знакового ковпаківського рейду не вбереглася, не встояла жодна господарка. Але був виняток. Наша потому сваха Лександра, усілася твердо на кожухові на лаві. Й скільки не висмикували з-під неї того кожуха, то й не висмикнули чи просто бабраться із нею не схотіли. Той кожух уберігся аж до новітніх часів. Із okayців, міллю не посічених, наш брат пошив собі піджак. Ізверху синя кортова матерія, а зісподу – теплий кожух.

Коли ж сивий мерзлякуватий грудневий ранок ізійшов на хутір, то біля давнього мосту забачили кінську гніду гриву. Кінь нахромився на темний дубовий стовп і у стрим'ї його усмоктала мультка тванюка. Підлітки затим доокола визбирували порозтрушувані цукерки. А старші хуторяни іще довго співчутливо спогадували, як покутно було тому коневі конати. Уже наприкінці 40-х – початку 50-х років минулого століття у час осінніх сльотливих дощів у нашім краї проводились великі військові маневри. Ах, яка то була розкіш для наших сердець! Я тоді ходив до школи у сусіднє село. Спершу доносився віддалений громовий гул, збуджуючи у класі насторогу, тремкі передчуття. Гул ушвидшено наростав. І от

за вікном на дорозі показалися перші машини, за ними – танки... Од вікна наших поглядів уже не одірвати. А коли кінчався урок, ми наввипередки вистрибували з класу. Того дня до школи ми уже не поверталися. Пообіч дороги ми гналися за машинами. Усе ж таке небачене цікаве. Усі машини укриті зеленими брезентами. Під ними сиділи вояки. А танки – це справді якісь несусвітні потвори. Ізвідки вони видобувають таке громове ревисько. Іще пхалися дивні чудовиська. На вигляд ніби чайка, а рухається, як машина. Ага, це вона по земній тверді їде, як машина, а по воді, як чайка плистиме. Ї та згуртована небачена машинерія рухалася твердо в одностайнім прямуванні. Під нею двигтіла земля.

За селом громохкі колони завертали на Границю і навпрошки, через поля і сіножаті прямували на наш хутір. Після маневрів на сіножатках за нашою хатою zostавалися одні посмуговані вирвиська, які потому й через роки не вирівнювалися. Незагоєні рани землі. Як одного разу в час маневрів я пас товар на Купині, то прямісінько через пасовисько рухалася піхота. Вояки у пілотках і вицвілих жовто-зелених строях, за плечима – жовто-зелені торби. Десь за дальніми селами і хуторами починалася ця нескінченно довга шереха. Вояки мали стомлений вигляд і рухалися повільно упевнено.

І коли й тепер я уявляю давніх і сучасних піших мандрівців, то стоять ув очу моїм тії вояки на Купині.

Восени 1952 року під час маневрів у нашій хаті ночував один капітан. Тої осені у селі в Сичикових ночувало два генерали.

Забачивши мої зошити і переконавшись, що я учень успішний, капітан, звернувся до Батька-Матері:

– А ви его в дальнейшую науку посылайте. С него человек будет...

На що наші Мати згорьовано відказали:

– Як усі вчитись будуть, то хто і трудитись буде. Треба комусь і трудитись...

На що капітан заперечив миттєво:

– А какое вам дело. Лишь бы ваш сын человеком был...

Гай-гай, але іще восени 1949 року зайшли були у нашу хату двоє повстанців. І також завважили мою схильність до науки.

І сказав один повстанець:

– А що то за наука... Усе про Леніна да про Сталіна...

На що другий повстанець відповів, промовив:

– Да нехай хоч такої науки вчиться. Нас не буде, він зостанеться, то, може, і про нас згадає...

Але повернімось ізнов до того хутірського вечора 1952 року. Не збулось напрогнозоване мені советським капітаном. Бо хоч і постиг я науку, але людиною у тім давнім розумінні не став.

Затим капітан при жовто тьмянім світлі малого сліпачка розгорнув на столі шелестячу мапу і звернувся оно до нашого Батька:

– А вот посмотри, папаша, здесь должен мост быть?!...

Батько тільки посміхнулися лукавенько, одразу здогадавшись, про який міст ідеться:

– Да того мосту уже давно нема. І я, і старші за мене люди того мосту не пам'ятають...

Весна і літо 1967 року поклали на наш хутір нову невідому тривогу. Спершу невідь ізвідки чутка ізійшла да й поміж людьми рознеслася шокующе. Що Річку нашу перекопуватимуть, випрямлятимуть. З предкавіка текла Річка, і не струменітиме більше у своїх берегах.

А затим незагадно за Талимоною хатою праворуч і чорна грізна потвора із'явилася. Їй поволеньки, але настирно твердо своїм хоботом вгризалася у земну сіножаткову твердь. Екскаватор.

Їй коли у неухильнім згасанні барв густий серпень поклав у доокіл виразні ознаки осені, екскаватор уприутул до нашого прирічкового обійстя наблизився, за одним махом викорчував велику вербу за садком, бо вона ніби заважала випростосуванню Річки. Навпроти хати вигин старої Річки позоставили на слізне Батькове прохання. Але і тут витворилася тільки мілка канава. Пощезнули не тільки раки, а й уся котра більша рибина. Річка зосталася оно у назві на мапах.

Наступного року дооколишні прирічкові луги переорали, висіяли пшеницю, а уродила одна метлиця. Тоді ж з лица землі стерли і продовговату грядку од колишнього мосту. Пощезнули і темні дубові стовпи.

От і усе. Давній міст зостався тільки у людській пам'яті. Бо тільки пам'ять береже усі ізниклі знаки землі.

СЮЖЕТИ З НАТУРИ

«ВРЯТУВАЛИ НАС ДІД ІЗ БАБОЮ...»

Як казали колись Мати нашій Гані: «Одна думка мені спокою не дає, як сю зиму мені перебути». То подив не сходив із мене. Да пощо ж там зима, лиш хай би Мати жили недужі, да не відходили із сього світа. Бо не уявлявся мені світ без нашої Матері.

Та не судилося. Зайвою виявилася Материна тривога. Тієї ж осени у переддень Головостення і упокоїлися, відійшли в інші світи наші Мати.

Гай-гай, чи ж не 'дна людська тривога о завтрашнім дні запульсувала взайве, постелившись у піднебеснім просторі в одне заспокоювання. Бо ж не дано людині крізь намітку невідомості у будучі дні зазирнути.

Сорокаліття од Материної смерті, незважаючи на ваготу моїх переживань, як мить одна, відлетіло. І от мене, неухильно старіючого, також уже зими лякають. Через хворобу ноги минулу цілу зиму я прокантував у чотирьох стінах – майже два місяці у лікарні, затим бездоглядний у міській конурі своїй дні коротав. Тільки у травні заясніла мені вільна воля у піднебеснім просторі.

І як сюю зиму перезимувати – то іще подумати треба. Над усе ковзькості боюсь. Бо харчів тоді нікому буде піднести, донести.

А взуття домірного нема. Ноги мої нестандартні. Ступаки заширокі. На протезному казенному підприємстві мені взуття виготовляли, коли ізберу я до десяти різних довідок. Колись у такому взутті мої ноги іще с'як-так трималися. Але уже років зо п'ять таке взуття мені шиють недомірне, вузьке. Економія матеріалу, здогадуватись можна. Два дні взую, ступаки намуляю, і відкладаю таке взуття. Уже цілий склад отакого взуття у коридорчику витворився, згуртувався. Кортить отім і взуттьовикам сказати. Але усе не наважувався. Бо серце передчувало, вішувало, який це скандал учиниться. А так воно і сталося. Як цієї осени я навідріз одмовився од тісного взуття, то накинулися на мене із брутальною агресією, у цех спрямували, де майстер-здоровило отакенними кулачиськими перед моїм носом стовбурчився: «Валяй отседова!». Скандал перевищив межі мого очікування. «А пиши хоть до

Януковича!», «Што, у тебе нога укорочена?!», «Другой ноги мы тебе не вставим!», «Пшол вон!».

За вікном сіра паморозь просочувалася. Заступала зима. Зі стіп злежаності моєї пам'яті раптом спогадування зринуло, вигулькнуло. Як іще за совєцького режиму я був намислив собі широкі штани пошити. А у нашім домі унизу тоді кравецька майстерня була. До неї я і спрямувався. За правом і покликом близькості. Але майстер пошив мені штани вузькі, мілкі. «А чи не можна якось клиночки вставити да розширити?» – зайшов я у майстерню того ж дня, як спробував штани на себе натягнути. «А ні !» – однозначно відказав майстер, кравець. А коли я удруге до нього зайшов, то майстер звіром визвірився: «Вон отсюда! А то парни к стенке так припляснуть, что и мозги твои разольются, когда будешь в дом входить!».

Давня уже подія у спомині задержує мої емоції. Я zostавляю взуття біля кабінету, да й замовлення zostавляю і віддаляюсь Навздогінці служниця, котра ноги, ступаки обміряє, кидає мені оперемагаюче: «Зоставляй, zostавляй, ми все одно його викинемо!».

Іду вулицями крізь моросяву ковзькість. А через свідомість одне переходить повторювано. Ліпше із такими не зв'язуватись.

А тепер думка моя по усіх магазинах да закутках ширяє. Чи нема там чогось широкого да м'якого на мої недужі ступаки,

Якось уже потому у тролейбусі їду. Навпроти мене чоловік сидить. Обладунки на ньому давні. З усього видно, що віку похилого. Але увесь вигляд його колишню міцність випромінює. І взуття на нім доволі широке.

– А де ви таке взуття широке дістали? – зацікавлення мое вибачливість переступає і сміливість ізроджує.

– Воно не тільки широке, але м'яке і тепле... – чоловік одразу прихильно і відгукується. – На «Даринку» укупив. І недорого. За шіздєсят п'ять гривень. Але і на «Юності» такі чобітки є...

Затим старечим відцвітаючим поглядом обмацує мене:

– А на вас убрання «брежневське»...

– Ну, може «горбачовське», – посмішка мимовільно ізроджується. – От нігде шапки теплої домірної знайти не можу.

Прихильність сього чоловіка снує мову несилувану.

– А кожушок на мені із Архангельська, – випадковець білу ясно овчину зі споду показує. Родичі прислали...

– А чого вони аж там опинилися, – запитує.

І чоловік захочений наче моїм запитанням почав переповідати. Снувалася родова повість, яка, здогадуватись можна, уже не один раз переповіджена була.

Як у 1929 році людей більшовики у колгосп почали заганять. А дід їхній навідріз одмовився до колгоспу приставати. Бо мав добрі воли і добрі коні.

Аж то 'дної ночі злодійкувато у темені під'їхав чорний ворон до хати. Схопили моментально діда й бабу і діток, котрі в хаті були – дочку й сина. Да й повезли на «білі ведмеді». А вже волів і коней, да реманент усіялковий при дні забирали.

Завезли арештованих аж на далеку північ ув Архангельську область. У глухий закутень укинули, куди й поїзди не доходять. Туди допроваджували їх пароплавом Північною Двіною. Ріка там така на півночі ік морю свої води несе.

Поселили їх у невеликому глухому селі, яке тут називають «деревня». Доокола – дрімуча тайга.

Але не розгубилися нові поселяни. Дід був добрий господар і кмітливий майстер. Він шив для людей взуття, і валянки теплі од лютих морозів навчився шити. Бабуня ковдри теплі людям шила.

Справді, де наша людина, яко вигнанець із рідного краю, не приживеться в чужій стороні у світі.

– Мало що самі собі раду давали на далекій півночі, то ще й нас у голодні 1932-1933 роки од смерті врятували, – каже співрозмовець.

– Але яким чином? – запитую. – Із такої далечини...

– А вони нам посилки із крупою та іншими продуктами пересилали... За вісім кілометрів пішки ходили забираць.

– Але чи усі ці посилки віддавали вам? – ізнов запитую.

– Може, котрі і відбирали, але котрі і нам віддавали. Я тоді малий був. Але добре пам'ятаю, як скрізь у нас нишпорили наглядачі, шомполами усе промацували, чи нема де схованого чогось їстівного. А один поліз на горище і уже драбиною ісходить униз, у руках держить горщика із квасолею. Мати дрючком розбили горщика, квасоля розсипалася. То не стали вони її визбирувать.

По павзі короткій, старечо віддихуючись:

– То вже були жнива 1933 року. До нас із півночі приїхала бабуся за якимись документами, міліція там її на батьківщину відпустила. Я пішов по стерні колоски збирать. Якраз об'їжчик навинувся да й став стріляти. Бабуся уголос заридала. Я упав на

стерню. Лежу бездиханний. Аж то мене, плачучи, бабуся піднімають...

Співрозмовець ізнов старечо віддихується:

– Потому і можна було повернутися у свій край, але дід із бабою уже не схотіли. Там і дочка Ніна, тітка моя, коріння пустила. А син був на військового льотчика вивчився. Та у перший рік війни під Москвою і загинув. Уже посмертно йому Героя дали...

Іще по павзі:

– Два роки тому я їздив до родичів на далеку північ. Допливав і на пароплаві Північною Двіною. А коли зійшов я із пароплава, на землю ступив, то мене стрічав гурт хлопців і дівчат в українським убранні. І під гармошку лунала наша українська пісня. Самий голова сільради стрічав мене, бо він також був українець... До села мене повезли підводою... А повітря яке там чисте, аж світиться. А дерева які стрункі... Тайга...

– Ой, – спохоплюється мій співрозмовець. – Це ж Львівська площа уже. Треба виходити.

І я й собі мало не зриваюсь, щоб вийти да продовжувати розмову. Але внутрішнє чуття ненав'язливості стримує, удержує мене. А кризь думання переходить. Роде мій красний.

ВІКНО ГЕМІНГУЕЯ

А через майже ціле моє свідоме життя, кризь десятиліття а десятиліття в одностайне путь моя поклалася, незмінно доріженька постелилася. Од пункту А до пункту Б. Від Хутора, затим од села до столиці. Із Посьолка чи від села то до нашого найближчого міста то усе автобусом, маршруткою у часі новім затим рухався. А далі то колись уже на потяг усідався. Коли усядешся, уляжешся на своє законне місце, то тривоги осядуть, розвіються, розкіш одна дороги огортає сутність твою.

У колишні, відносно спокійні часи то на мене у дальшій дорозі завжди поїзди очікували. Усядешся, уляжешся на своїм законнім місці увечері, а уранці уже й у столиці із вагона вийдеш. І у зворотню путь так само. Коханота одна. Немає нічого зворушливішого, як під ногами твердь рідної землі відчуть.

Щоправда, інколи до столиці добирався я і автобусом. Але то були рідкісні випадки. Коли нагальність дороги мій зрух диктувала.

У якімсь періоді новітніх часів я маршруткам перевагу віддавати став. Тут швидкість руху спокушувала. За чотири години інколи до самісінької столиці перенесешся. А за вікном у дорозі ще й знайомі пейзажі роззираєш у заспокоюванні серця.

Та останніми роками хворі ноги мої нові виклики передо мною поставили. Ах, як багато у старінні перед людиною непередбачуваних і неочікуваних викликів постає. Сидіння у маршрутці протягом навіть чотирьох-п'яти годин сковує мої ноги набряками. І я задумався. І рішенець заяснів. Ізнову на потяг пересісти. Утричі, учетверо, може, із пересадками довше, але зате безпечніше. Гай-гай, де ж то тії потяги тепер, і графіки руху не ті. Але один поїзд московський іще простує улітку через нашу столицю на Волинь і відповідно із Волині у зворотню путь. Іменується швидкісним, хоча круг аж через Новоград-Волинський і Коростень (Іскоростень) усю тую швидкість із'їдає. Та все ж... Із раннього ранку від села до станції добуваюсь у місто, купую квиточок. Да ж не простий, а купейний, першої класи.

І не раз буває, що у купе я тільки сам їду. Возлежу собі на нижньому полицю, дрімаю, напівдрімаю, і ногам лекше, одпочивають вони у горизонтальнім випростуванні.

Але інколи у купе я заставав уже когось, що прямував іще із синьоозерної Волині. Котрогось разу це була жінка із Ковеля. Крізь мовчання пробилася, ізродилася, зав'язалась розмова. З'ясувалося, що жінка міцно тримала у своїй внутрішній сутності тверде комуністичне виховання. Вона тільки ковпаківців називала істинними партизанами, своїх же повстанців заклинала пособниками німецьких фашистів і бандитами. У православ'ї істинним визнавала тільки московський патріархат.

– А де ви народилися? – запитав я.

– У селі біля Ковеля.

О чім далі мова може бути. Отак аж до самісінької столиці мовчали ми.

А то іще якось застав я у купе могутнього сплячого чоловіка. Він випромінював потужне, на всі заставки, хропіння, яке вихлюпувалося й крізь тонкі стіни вагона. Відчувши мою присутність, а навіть у глибокім сні людина чиюсь присутність відчуває, чоловік став перевертатися із боку на бік, а відтак і прокинувся. Привітався. Познайомилися. І почав подорожанин про себе оповідать. Що був роки а роки він педагогом, себто сільським учителем. А тепер під

старість маленьким бізнесменом став. Чого на життєвій ниві не буває.

Увійшовши у збадьоріння, подорожанин сей раптом ні з сього, ні з того на всі заставки почав матюжити нашого експрезидента Ющенка. Я одразу ізгадав, що останнім часом мені не раз доводилося стрічати випадковців, які у неспинній екзальтації проклинали Ющенка. У нашім селі в одного селянина у старім возі шпиця в колесі поламалася при дорозі. Дак він з годину, може, ходив, походжав і проклинав Ющенка. А у Києві поблизу Софії один випадковець у своїм проклинанні Ющенка увійшов у такий екстаз, що коли я став його заспокоювати, то чоловік вийняв блискучого супроти сонця ножа і показав мені.

Та не стало теє мені у науку. Бо і сього зативованого подорожанина почав я стримувати:

– Та заспокойтесь же, пане! Не в усьому ж він один винен. Він же тяжко затруений був. А не українських же за духом президентів у нас не затрують. Да й помічників доокола не було... Одні неприятели да воріженьки... Ні на кого обіпертися...

Подорожанин тільки блимнув на мене правим примруженим оком. Да й продовжував на всі заставки матюжити Ющенка. На увесь голос. Аж я не втримався. Вийшов. Да й по доріжці вузькій уздовж вагону прогулюює собі. Прислухаює. Чую: умовк мій попутник.

Але тільки я заходив у купе, так чоловік спершу блимав на мене примруженим правим оком, а затим захлинався у поплюженні і проклинанні Ющенка. Довго я не витримував зтяжного періоду і знову виходив за двері, прогулювавсь вузькою доріжкою уздовж вагону. І тільки коли наше купе вистоювалося од гучних матюжень і прокльонів, я несміло прочиняв двері. Як ураз усе починалося спочатку. І так попеременно аж до самої столиці.

Й подумав я. який же і податливий наш народ до усілякового гіпнозу, до агітації і пропаганди. І як задешево його можна укупити.

Але у рухомім, вічнозмінюванім плині життя інколи й інші сюжети зблискують.

Уже якось похмурого пізноосіннього дня усівся я у порожньому купе, улігся на нижній законній полиці да й у напівдрімоті розкошую, свою думу думаю, гадаю. Аж то двері рипнули, і у купе заходить ставний смаглявий чоловік, не сказати б, що молодий, але і не старий іще.

– Яка то станція? – запитую з нальоту.

– Шепетівка...

Верхне вбрання скинувши, чоловік і собі навпроти мене на своїй нижній законній полиці розкішно розлягається. А де іще так порозкошуєш, як не в дорозі. Поза межами суєти.

Книжку із торбинки своєї дістає. Да й поклав на столикові. Схоже, читать збирається. Позір мій на обкладинку мимовільно упав. Латина. Мова загранична. Але не німецька.

– А якою то мовою книжка? – ізнов я із своїм запитанням.

– Іспанською... – відповідь тихо зронується.

По павзі:

– Я кубинець. А у нас на Кубі мова іспанська.

Тут ураз мій інтерес загарцював невтримно. Це ж як цікаво про Кубу від самого кубинця слово почуть.

За його російсько-українською вимовою мій здогад збігся із поясненням подорожанина. Спершу молодий кубинець приїхав на навчання у Київ. А вже тут познайомився із нашою дівчиною. Одружився. І не повернувся на Кубу, а зостався у Києві. Оньо уже синок майже дорослий. А й донечка-школярка. Смуглолиця. Показує їхні відображення на табло мобільного широкого телефона.

Деякі його однокурсники у новітнім часі сягнули вершин суспільного утвердження. А оден то опинився дуже й дуже високо. Да навіщо мені знати про тую його висоту. Але саме він поміг кубинцеві улаштуватися у Шепетівці біля керівництва одної фірми, яка деревину для заграниччя обробляє. Плачуть наші ліси, а заграниця радіє, бадьориться, що у світі дурники іще не перевелися.

Щоп'ятниці кубинець оцим поїздом прямує на вихідні до столиці, до родини своєї. А увечері щонеділі ізнов спрямовується на роботу до Шепетівки.

Але мені про Кубу щонайповніше кортить довідатись. Така манлива екзотична сторона. Ще через свою революцію півстоліття тому на увесь світ заясніла. Що власть, управа там комуністична – то це для мене із молодих моїх літ відомо. Але яка ж незвична там ростинність. І люде доокола.

Дивно так мені. У просторі невеличкого купе, у швидкім русі все уперед бачити в уяві екзотичну острівну країну. Мої запитання пульсують і зроджуються, вихоплюються, зринають зативовано. Кубинець співрозмовець лагідний, у свою родиму кохану сторону залюблений тихо і постійно. І те й мені передається.

І уже бачу я.

Ось із-за моря-океану сходить велике червоне сонце, і своїм промінням скісним золотить усе верховіття чудної острівної ростиності. Що такої дивної картини не забачиш ні в яким іншим місці на нашій зеленій планеті.

Ось морське узбережжя. Й рибалки старі коло нього і тепер пораються, у путь далеку морську лаштуються. Як і в часи Гемінгуея. Й інколи так само повертаються із голубої (ах, яка вона голуба!) морської далечини із обгризеним кістяком великої рибини. Ну, не такої вже великої, як із повісті Гемінгуея.

– Коли я приїжджаю, повертаюсь на Кубу, то завжди підходжу до цих рибалок і за доляр купую у них якийсь морський делікатес. В одного, в другого. Одного разу аж за шістдесят долярів. А вони дивуються, ізвідки у мене стільки долярів є. Бо на Кубі для багатьох доляр є недосяжний... – тихо лукавенько осміхається кубинець.

А через думку мою очевидне запитальне перейшло: «А хіба і в нас для багатьох не є недосяжним не оно доляр, а й усіляковий інший гріш».

– До речі, – роз'яснює мені кубинець приязно, – наш будинок стоїть недалеко від моря. І з нашого вікна видно віддалеки вікно Гемінгуея. У його будинку тепер музей. Він любив Кубу. А кубинці шанують його...

Усе, про що розповідає співрозмовець, первісно цікаве для мене. Наприклад, що у багатоквартирних будинках там навіть не проведено парове опалення. А навіщо? Коли цілорічно стоїть одна теплінь. Ізгадалося. Це ж і наш Микола Гоголь комусь у листі писав, що в Італії узимку помешкання також не опалюється. Хоча в Італії узимку, мабуть, холодніше, ніж на Кубі.

Про добре медичне кубинське обслуговування я чув і раніше. Співрозмовець розширює мої пізнання. Нагадає о тім, що у визначений день тижня кожну родину відвідує лікар.

Затим кубинець виразно описує мені не тільки природу, а й звичаї, традиції та сучасний побит поселенців острівної держави. Се звісно, що революційний зрух у спрямуванні до комуністичних ідей зоставив свій відбиток у душах і поведінці людей. Наприклад, там кожний мешканець за чергою зобов'язаний уночі чергувати коло свого будинку (багатоквартирного). І коли він якось поїхав зі своєю дружиною у відпустку, то і до неї підступились, щоби

чергувала коло дому нічної пори. «А я тут у гостях», – сказала дружина, і її від чергування увільнили.

А ще один раз кожного тижня у вказаний день у помешкання заходять представники влади, ніби порядок контролюють, але і за тим патрукують, чи чогось зайвого та підозрілого у домі нема. Ну, звісно ж, і доносити одне на одного навчилися, відповідно й остерегітись також.

Мій співрозмовник ізгадує:

– Там у нас м'ясо дозволяють укупляти тільки для хворих літніх людей і дітей. Та якось я дістав чималенько того м'яса. Да й приніс додому. Мати тут же і смажить телятину спохопилася. А потім мати віяльцем повітря у квартирі роздмухує. «А для чого це ви?», – питаю. «Щоби пахощі смаженини крізь шпарки назовні не вихоплювались. Бо сусіди донесуть», – одказала мати.

Але як захоплено переповідав співрозмовець про природу коханого острова:

– Є у нас одне місце ув болотистім узбережжі, де масово засіли крокодили. Коли я у родині розповідав про ту місцину, то моя донька загорілася невтримним бажанням побувати там. Ось діждемо літа, то усією родиною ізнов відвідаємо Кубу...

У павзах між переповіданнями кубинець діставав із торбинки бутерброда (хліб із смаженим м'ясом) і смакував ним. І мене пригощав. Але я відмовився, посилаючись на те, що м'ясива не споживаю. А ще майже після переповідання кожного сюжету кубинець повторював:

– А із нашого вікна видно вікно Гемінгуея...

Одна за одним ізроджувалися, вихоплювались мої запитання, що ніби їм і кінця-краю не буде. У тихій бесіді нечутно збігав час. За вікном вагона темінь густо засновувала дооколишній світ. Не зогледілися, як і столиця наблизилась.

Із подякою за приємне товариство прощаємось. А через думання моє переходить. Гора з горою не сходиться, але людина з людиною...

Коли я уже поволеньки сходами на перехід угору пробирався, сходяв, мене обігнав знайомий кубинець. Поряд із ним – дружина і донька. Уже із висоти вони оглянулися. Я здогадався. Кубинець розказав дружині і доньці про мене.

2012 р.

ХЛОПЧИК ЗРОСТАЄ ЗА ГРАТАМИ

У дорогу до столиці вирушив удосвіта. Благополучно добрався маршрутною до міста. Укупив квиточок у купейний вагон. Дочекався й потяга. Без тисняви і у вагон увійшов. У вагоні одна волинянка зі своєї рідної сторони до Чернігова, де вона наразі тепера замешкала, їхала. Прямувала. Й отаку історію мені переповіла. Як її одна приятелька, учителька, на заробітки у Кончу-Заспу під Київ їздить. Доглядати малого хлопчика ув одного газово-нафтового магната. Два тижні доглядає, два тижні удома одпочиває. Плата нічогенька – 500 гривень за кожний день. Але і труди нелегкі. Не так важкі, як режимні.

Коли заробітчанка виходить із маршрутки на зупинці, то на неї уже чекають, зустрічають дебелі охоронці, обмацують усі її речі, забирають мобілку, садовлять у машину і везуть до величезного дому, який охороняється вартою не тільки при в'їзді, а й з усіх чотирьох сторін. Усі вартові – отакенні там здоровила-громили.

Цілих два тижні сая доглядниця і хлопчик перебувають у глибокому камінному затворі, аж поки іншую доглядницю за дитям не привезуть, не приставлять. Багато чого із життя сих олігархів подивування викликало. Володіючи величезними статками, вони їли тільки намочену і пророщену пшеницю. Да іще й невідомо, чий то хлопчик був. Схоже, його утримували крадьки. Бо перед тим як мала приїхати із Одеси мама хазяїна, то заховали од неї не тільки хлопчика, а й усі його ляльки.

Й таке іще сталося. Під великою охороною одного разу повезли хлопчика у дитячий садок. Забачивши велике число своїх ровесників у барвистих обладунках, сей затворник пріч кинувся навтеки. Що ледве його упіймали. Так ізлякався. Бо ж він ніколи не бачив не оно такого великого числа хлопчиків і дівчаток, а й жодної дитини. Сказано, загратований хлопчик.

РОДІОН НАХАПЕТОВ

Гай-гай, коли теє було. Якби за царя Гороха, коли із висоти сьогоднішнього дня дивитись.

У початку так званої перебудови, либонь. Коли іще Сичикова благословенна хата на місці своїм стояла і білими стінами своїми ціле село і увесь доокіл осявала. І хати уже нема, і навіть жодного

знака колишнього не залишилося. Навіть яблуню, що оддалік од двора восени білими рясними плодами торжествувала, ізрубали.

А тоді ще серед живих були мої порадики, розрадники і благодійники. Богдан, Ярослав і мати їхня Надія Антонівна. Котрогось вечора я сидів у них у хаті. Їй за приязною гутіркою із телевізора новини видивлявся. Уже усі новини у тім часі до правдивих ісихалися.

Їй раптом на екрані лице заясніло. Да таке неймовірно лагідне. І голос який прозоро світлий. Одне сяння випромінює. Актор і режисер. Родіон Нахапетов. І це ім'я поклялось у пам'ять і засіло у моїй свідомості.

Да й не раз потому зринало в уяві передо мною се вирізняване лице. І лагідний голос звучав, як щось закличне до поетичного осягання світу.

Аж то якось уже у новітнім часі одна київська реклама позір мій зупинила. Сповідання про фільм Родіона Нахапетова російсько-американського виробництва. Ого! Через думання моє перейшло. Уже й за океан перебрався. У віянні свободи. Але це має бути щось світле і сонячне. Хіба, може, у течію зінакшення втрапив.

А зовсім недавно до слуху могого це ім'я долинуло нагадуванням своїм радійним. Що на київськiм радіо через тиждень звучатиме інтерв'ю з Родіоном Нахапетовим.

Я на папірцеві записав означений день і годину, щоби не забувся. Бо моя старіюча пам'ять слабіє.

І ось я слухаю Родіона Нахапетова. Щоправда, голос уже не той. А що казати. Через чверть століття не оно голос зінакшується – подобизна часто людська зінакшується.

Але мене зацікавлює історія походження мистця. До війни його мати викладала українську мову у школі Дніпропетровська. А як почалася війна, то опинилася вона у партизанському загоні (совецькому). Там вона і завагітніла. І от коли фронт уже на терен України перемістився, то їй доручили аж до Донецька спрямуватись перейти лінію фронту і передати депешу до совецького командування. Їй коли зустрічали її німці, то партизанка казала, що вона завагітніла від німецького офіцера, і от вона розшукує його. Німці не затримували її. Вчителька виконала завдання, і уже поверталася до Дніпропетровська. І от сталося у дорозі. Поряд снаряд розірвався. Жінку засипало землею. Їй відбулося народження. «Родя!» – промовила вона. Да так і приписалося це ім'я Родіон.

І подумав я. Жорстокі очі у війни. Але і посилати на ризиковане завдання жінку у такому стані – то і як теє назвать.

Мати невиліковно помирала в лікарні у Москві, а Родіон в цей час знімав фільм у Владивостоці, й через день спрямовувавсь літаком у Москву, щоб її іще застати.

Він приїхав тепер в Україну, щоби пройти тією дорогою, якою він із матір'ю уже пройшов у війну. І створити про те фільм. Сподіватись треба, що це буде добрий і змістовний фільм.

А ще Родіон Нахапетов і його дружина заопікувалися одною дівчинкою, котрій лікарі зробили успішно операцію. Тільки ж мистець просить із того не робити рекляму. Щоби дівчинка о тім і не знала. Але зростала здоровою, якби ні в чім і не бувало.

Проте Родіон Нахапетов застерігає, роз'яснює, що для лікування багатьох знедолених вони грошей не мають. Та тільки можуть спрямувати страждущих до добрих лікарів. Бо ж декотрі лікарі також є співчутливі і можуть якісно зробити операцію безкоштовно. Хоча інша обслуга під час операції чи й зважиться на такий благородний чин. І про те подумати треба.

Й ізнов через думання моє перейшло. Жорстоке двадцятье століття у світовій гармонії відбилось зухвалим викликом високому дарові життя й усім знакам краси. Але у тім столітті також зродилися визначні сповідники світової краси і спочутливості до кожного живого дихання.

Наостанку журналістка запитала Родіона Нахапетова, чи не зміг би він кілька слів сказати, промовити українською. А із великим задоволенням. І видатний кінорежисер гарною українською мовою прочитав уривок із поеми Тараса Шевченка «Наймичка». З особливою проникливістю виокремлюючи от сі слова:

Знов очі відкрила,
Пильно, пильно подивилась –
Сльози покотились.
«Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати».

І подумав я. Які ж то відчуття і зрівнювання переходили у тім часі через серце видатного кінорежисера.

2013 р.

А СИЛА МИСТЕЦТВА ІЩЕ ПУЛЬСУЄ

Що глибше занурююся я у старість і тривожну непроглядувану будучність, то усе очевиднішим стає для мене, концентрується осягання: мистецтво у сучаснім жорстокім світі а геть stráчає свою дійову силу.

Але і посеред глумої ночі, у непроглядуванім мороці спалахують інколи зблиски несподівано.

У неторкано уцілілім старім закутку на площі Львівській у Києві зберігся кінотеатр, який святкує своє століття. Іще Іван Нечуй-Левицький дивився тут перші фільми і описував свої враження од них. За часів советчини заклад сей іменувався першим київським дитячим кінотеатром ім. Чапаєва. У свою першу мандрівку до столиці 1956 року і я тут дивився фільм. І перед початком фільму зі сцени акторка у суцільно чорному пісню заводила «Ніч яка місячна...».

А тепер у цьому кінотеатрі щовівторка за 15 гривень показують давні заграничні фільми. О тім сповіщає при вході реклямний папірець. І коли переходжу означене місце, то неодмінно зупиняюся і вчитую. А при кожній нагоді та можливості відвіую цей затишний кінотеатр. Тут я переглянув майже усі фільми Андрія Тарковського.

На цей же раз був виписаний фільм Роберто Росселіні «Рим. Відкрите місто». 1945. Серед авторів сценарію і Федеріко Фелліні значиться. А цікаво зобачити, завісу минулого розсунути, який же вигляд мав світ у 1945 році. Через думку перейшло.

Позоставивши усі справи, я і спрямувавсь увечері до кінотеатру.

– А льготи мені, яко старому інваліду, не визначите? – адміністраторові кажу, прохаю його.

– А давайте десять... – каже.

– Тільки ось вісім знайшов... – огинаюся.

– Нехай буде вісім...

Так і опиняюся я у залі. Одразу і нагадування заворушилось, піднялося і стануло уявно перед зором. Як я уперше сидів у цьому залі влітку 1956 року. Далина ж яка. І тільки пам'ять не стирає її.

Рим в окупації. Війна. Місто без машин іще. Поодинокі тільки авта гестапо. Доми колишні усе. І сходи, і квартири в домах, й усе інше, як і колись було. Запілля. Триває боротьба. Герой фільму у

чорній сорочці із замочком. Така і в мене була в студентські мої літа. Він узавтра обвинчатись має із удовицею, і хлопчик її тішитись, що узавтра уже називатиме його татом. Але за доносом його ураз схоплюють і закатовують. Промовисто, що способи катування все ті ж, що і в совєцьких застінках. За описами. Попередньо жертві пропонують послухати й забачити страждання інших приречених.

Погибає і мати хлопчика. Підліток іде вбого зодягнений із гуртом ровесників, здогадуватись можна, осиротілих патронатців. А у простір піднебесний лине надія.

Літнього пастора не катують, але розстрілюють. І з уст його лунають слова, що запам'ятовуються: не трудно гідно померти, трудно гідно жити.

Фільм нагадує про гуманістичні традиції у мистецтві. І це іще випромінює світлу дію на душу людини у сучаснім жорстокім світі, злагідне її, будить співчуття до ближнього. І знов через думання моє перейшло.

А коли я виходив із кінотеатру, то адміністратор, який також дивився фільм, подав мені папірці. Це були мої вісім гривень. Мовляв, нащо ж брати з інваліда. Фільм же такий зворушливий.

Дякую.

– Приходьте іще, – запрошує адміністратор.

І зворушення ізійшло да й поклялося на моє серце.

2 липня 2013 року

ДОЩИК ПРИРОСИВ – РОСЛИНИ ЗВЕСЕЛЛИ

Два тижні стояла велика спека. Сьогодні удень +38°C. Сказав хтось: «На Трійцю завжди дощ буває». І справді. По обіді дрипнув невеликий дощик. Дивно так. Ясно. Іще сонце за хмари не сховалось по крайцях, а сліпий дощик пониклу ростинність городню мою умиває. Крізь вікно дивлюсь. Як ростинність моя од живлющих краплин на очах звеселіла. Аж світиться од радості. Ніби танок звершують ростинки.

Це уже потому, під вечір грізні західні хмари посунули. Сипонув суцільно сивий дощ. Шквалистий вітер налетів невтримно. Одна моя яблунька од вітру похилилася. Не витримала ваготи і перших плодів. Як жаль.

23 червня 2013 року

ЛІТАК

Підслухана розмова

Ясний день золотої осені. Зі своєї коханої сторони до столиці спрямовуюсь. Завжди, а коли би і куди би із рідного краю не спрямовувався, смуток серце огортає. На цілу сутність твою охляість, безпомічність, скутість іспадає. А так спорожнююче діє передчуття втрати під ногами рідимої земної тверді.

В очікуванні потяга на перон виходжу. На зеленій лавочці усідаюся з убогою торбинкою своєю. Золотоясно доокруж. І колії срібним блиском де-де сіяють, про далекі світи нагадування у думку покладаючи.

Поряд чоловік із жінкою сидять. Про своє побутове гутірку ведуть. Не на нашій, а на «старшобратній» мові. Про якогось хлопчика річ іде. Що він тільки у московськомовному середовищі виховується. Але ніяк не може правильно вимовити слово «самольот», а все якось по-чудернацькому його вимовляє. Аж у кожного посмішка ізроджується і надовго застається.

Ото якось зайшов один знакомець тієї родини да й звертається до хлопчика: «Ану скажи «самольот». Хлопчик хвилину глибоко думає, а потім виразно так і каже:

– Літак.

2012 р.

У ЗАПУСТІННІ ВКОРІНЮЮТЬСЯ ДЕРЕВА

Ах, але ж це іще наприкінці жорстокого двадцятого століття на наш чудовий край ізійшло нечуване а й бачене коли запустіння. Як по правді сказати, то крізь ціле століття ця наша сторона спустошувалася. Висушувались споконвічні болота і озерця, перекопувались тихоплинні і стрімкі на перемілли річки, переорані шовковисті сіножатки укривалися небаченим тут будячинням, що його й крізь десятиліття обминає худоба. У руйновища оберталися колись цвітучі хутори. Сказав же був колишній колгоспівський голова «Де стояла хата, там колос проростатиме».

Тепер сучасну картину краю отак окреслити можна: «Де колос проростав, там запустіння витворилось». Батькове ізгадалося. Як вони розказували мені не раз, що предок наш Мина після реформи

1861 року одержав у Розі добрий шмат поля – 24 десятини. Щоправда, уже Батькові нашому а й маленької грядочки не дісталось у спадщину. Але тее і дооколишне поле усе оброблялося і жниво зроджувало. А нині цей благословенний закуток у запустіння одне обернувся. Там не сіють і не жнуть. Будячинням і деревними кущами поле позаростало. Вужашник. Аяк. Одне плем'я повзуче довге тільки і владарює там. Ліси масово вирізують, ото вони і перебираються у нові осідки.

Та пощо Ріг, як оньо і наше Надріччя, процвітаюче колись, сосняками, березняками да верболозами укривається. Птахи да вітер стрімкий насіння переносять. А дерева і вкорінюються у запустінні.

Так само і у міськім середовищі. Яюсь крізь вікно вагона у передмісті Києва у позір мій картинка поклася. Руїна колишнього великого підприємства. Напіврозвалені стіни. А угору там-там у запустінні стримлять, вивищуються доволі височенькі уже дерева.

Да й оньо у самісінькім центрі столиці на згірку нашої вулиці уже давненько стоїть занехаяний невисокий колишній червоний дім. І на вершечку його горобина чималенька у мурах примостилася. Й восени упевнено червоними плодами своїми уже світиться.

Аяк. У кожнім запустінні твердо вкорінюються дерева.

ХРЕСНА ХОДА

Уже кілька років поспіль у кінці липня у Києві святкується Хрещення України-Руси.

Першого дня відзначає подію Московський патріархат. Приїжджає із Москви Кирило, і наші високі державні чинники із ним збираються коло пам'ятника князеві Володимирі. Окреслене місце і путь до нього могутньо охороняється, і потрапити туди тоді простолюдинові – зась!

Другого дня подію відзначає Київський Патріархат. У Володимирському Соборі зранку іде Патріярша відправа. А о дванадцятій годині од храму до пам'ятника Володимирові простує Хресна хода. Я завчасу виходжу із дому і на лавці біля благословенної Софії чекаю. Й іще люди чекають. Се така зворушлива мить – очікування Хресного ходу. Хтось видивляється у бінокль, і каже: «Ідуть уже!».

Онью уже й хоругви показалися. Священики ідуть. Шерегами од усіх епархій. За ними – шереги вірних. Це плем'я україно-фільське. У переважаючій масі бідове.

Людей багато. Але, за моїми спостереженнями, дещо менше, аніж ішло Хресною ходою у минулі роки. А мало би бути більше, бо ж цьогоріч ювілей – 1025-ліття Хрещення України-Руси. Із Кирилом з Москви аж самий Путін приїхав. Кажуть, що і президент Сербії також приїхав. Але вони відбули дифіляду вчора.

Прилаштовуююсь до крайніх у ході, й собі прошкую, шкандибаю до благословенного пагорба. Вислуховую службу, слово Патріярха, у яким він посилається на гаранта, який ніби про єдність церкви говорив. Та все залежить од нас.

Потому народ спрямовується, простує у дворик Михайлівського Золотоверхого монастиря. Куди люди – туди і я. Усідаюсь на знакомій лавці. Виступає львівський хор «Орфей». Пісні духовні, пісні народні, пісні повстанські. «Лента за лентою». Пригощають солодощами і яблуками. Поряд зі мною опиняється раптом чоловік а геть ніби німецький. Я мимовільно піднімаюсь, устаю, запрошуючи чоловіка сісти на моє місце.

– А ви ж як? – звертається до мене відносно іще молода жінка, що сиділа поруч.

– А йому стояти важче... – кажу, спираючись на палицю.

Через мить тая жінка і для мене звільнює своє місце, віднікуючись, проте усідаюсь. Сидимо з чоловіком поряд. Оба інваліди.

По котрімсь часі тая жінка приносить для нас пригощення – солодощі і яблука. Од солодощів одказуюсь, яблуками смакую.

А потому іще й ще підносять до нас пригощення. Ізвідки така увага? Ах, це моя маленька увага до німецького збудила у людських серцях таку винагороду. Й ізнов подумав я. Любов до ближнього завжди винагороджується. А в душі бринить осягання, що наше українство іще таке слабеньке, німецьке.

2013 р.

МАЛИЙ БІЖЕНЕЦЬ

Либонь, на Тернопільщині, за переповіданнями, сталося, діялося. Ув одне село зі Сходу України прибилась жінка із одним хлопчиком малолітнім. Їх там гостинно прийняли.

На місці новім освоюються. Хлопчик сільською улицею прогулюється, шпацерує. А хтось і питається його:

– Із ким ти, хлопчику, приїхав?

– А малий відповідає:

– С мамой...

– А де ж тато твій? – ізнов запитують.

– Уничтожаєт бендеровцев... – відповідає малий біженець.

ОПОВІДКИ ПРО ЗВІРЯТ І ПТАХІВ

СОБАКА КАЧАЄТЬСЯ – ДОЩ БУДЕ

Ця примовка засіла у моїй пам'яті із давніх іще хутірських часів. А це уже Папа Римський Іван-Павло Другий у час дощу в Україні нагадав: «Дощ іде – діти ростуть». Та чомусь спостережлива мудрість ця довший час не сягала моєї уваги і мого усвідомлення.

Аж то якось у поживну пору на відкритому Житньому ринку у Києві, що над ним густо променилися лагідні пахощі дозрілого плоду, я раптом забачив картину. Як у просторі, у проміжку поміж рундуками д'горі викачувався доволі великий собака. Це був дуже старий собака. Із тих, що у безпомічності своїй туляться на ринках до продуктових яток і рундуків. Може, хто спочутливіший кусника чи костюмашку яку кине, подасть.

Діткнулося свідомості моєї. І сказав я:

– Собака качається – дощ буде...

І люди доокола звернули свою увагу. На собаку і на мене.

А я із собакою продовжував свою мову:

– Уявляю, як нелегко тобі на старості літ. Але хіба нашому братові, інвалідові, то лекше у цьому жорстокому світі. Ой, не легко! Та куди дінешся. Мусимо нести свій хрест, для кожного одмінний. Отак і ти. Не журись! І нехай день за днем минає. І нехай уже молодші собачата за сучечками біжать... Ми часточку свого відтоптали... Не журись!..

Люди доокола тихо лукавенько посміхалися.

– Думаєте, він не чує. Усе чує і розуміє... – уже до людей кажу я.

Затим ізнов до собаки:

– Ну, бувай, друже... Я віддаляюсь...

Але тільки-но я зрушився із місця, як собака зі свого качання скочив на ноги і спрямувався за мною.

Люди доокола аж розреготалися.

Ось ми уже і простір ринку минули, ув одкрите міське середовище уступили. Я спереду, а пес хвостиком іззаду за мною. Відтак я зупиняюся да й собаці лице в лице, а очі наші говорять:

– Якби то я зміг, дорогий друже, то узяв би тебе з собою. Але не могу. Вибачай... Прощавай...

Пес покірно обертається і поволеньки старечо простує ізнов до ринку. А я провинно дивлюся йому услід.

Коли я уже підходив до свого нашого дому, із сивої призахідної хмари почав накрапати дрібний тихий дощ.

У ПЕРЕДЧУТТІ СТРИЧІ

У телефонічній розмові моя приятелька пані Леся Щур, яка тепер перебуває у Торонто, в Будинку для людей похилого віку, згадала отаке спостереження над звірятами. Коли вона у ліфті піднімалася на свій восьмий поверх, то і молодий чоловік із собакою одночасно піднімалися. А пес аж міниться, аж місця собі не знаходить. У такім сильнім зворушенні перебуває.

І чому б то? Онук бабусю їхав провідувати – і зворушення невимовне у передчутті стрічі ізійшло на сутність звіряти.

СОБАКИ І СНІГ

Із юних молодих літ ясніє ув очу моім картина. Собаки посеред снігів. Але завжди нез'ясовністю зоставалося. Що ж так тішить собак посеред снігів. Невже оця святкова безконечна білість доокола невимовно заворожує собаче око. Котрі собаки і качаються у снігу, а котрі і на зуб сніг беруть, смакують ним, потверджуючи одвічний закон про незнищенність і перетворення матерії.

Собаки на снігу. Ця картина завжди випромінює високу радість, що струменить і розсягається у піднебеснім просторі заворожуючим тихим безмежжям.

ПТАШКА У БІДІ

Над селом стоїть, зависнула велика спека. Сьогодні, на Спаса, ізнов +35°C. Трава у дворі вигоріла коричнево. Усе городне поникло. Яблука на моїх малих яблуньках, котрі уродили, гниють і осипаються. І зимової редьки зелені листочки зов'яли.

Свято і земних плодів. Люди у корзиночках і кошиках вишуканих несуть їх до храму, засвідчуючи у піднебеснім просторі звичаї своїх предків.

Сьогодні уранці до мене завітав празниково зодягнутий Віктор Баранов, також великий самітник і страдник. Да й схвильовано переповідує щойно ним побачене. Коли він шкільного двора переходив, то й не міг не звернути уваги на таке. Угорі за третім поверхом школи, у шпаринку піддашшя чимала пташка свою голову увіпхала, а назад витягнути не може, зависнула. Жалібно в одчаї попискує і крильцями тріпоче. А хто тебе, бідолашна, порятує на такій висоті. Дококола менші пташки позліталися, схоже, горобці, про біду цвірінькають, а як вони можуть біді зарадити. Щоб із неволі голівку пташки висмикнуть.

Але коли ми з Віктором потому в скорім часі шкільного двора переходили, то у тім місці пташки уже не було. Здогадуватись можна, що свою голівку вона благополучно висмикнула зі шпаринки. І втішається тепер відчуттям волі у піднебеснім празниковім просторі.

ГОСТІ З ХУТОРА

О тім уже було мовлено і написано. Як одного літа у кінці серпня, на Успіння Богоматері до нашої Батьківської хати на хуторі позліталися ластівки з цілого світа. Мо' тисяча їх тоді було. А мо' й десятки тисяч. Я тоді дві години стояв посеред двору, а тендітні птахи усе літали зрадніло дококола то над головою моєю, то над очі мої наближалися. Що за свято, що за подію відзначають вони. Загадка переді мною стояла. А чи з Хутором чи зі стороною коханою перед відлетом у дальні краї прощаються.

І наступного дня ізранку тоді до мене ластівки прилетіли. Але уже у меншім числі. Й дивина висока оповивала серце моє. Що наш убогий закуток сподобивсь на ласку цих тендітних птахів.

А й про те уже згадувано. Як із села я надумав одного літнього дня відвідати позоставлений Хутір. І коли зійшов я із маршрутки, то чотири ластівки уже стрічали мене да й супроводжували у ході аж цілу верству до Батькової хати. Поклалась і дотепер стоїть у моїй куцій свідомості загадка. Яким же чином довідалися сі ніжні птахи, де і коли саме мене стрічать.

Кілька років потому не навідувалися до мене ластівки у село. Але у думці своїй я часто їх згадував. Зізнатись, що і тужив за ними,

розмірковуючи. Що нема тут у селі такого розкішного зеленого гайка, як на хуторі, щоби птаству розкошувать.

Аж то цьогоріч 14 серпня, на Маковія, до мене і в село навідалися, завітали ластівки. Звісно, що із Хутора. Дорогі гості. Вони нарешті мене і тут розшукали, знайшли, упізнали. І я їх упізнав. На електричних проводах навпроти і довкруг хатинки порозсідалися симетрично, нотні грамоти для прекрасних клясичних мельодій витворивши.

Чик-чирик. Мені пісню співають, розмовляють зо мною. І з ними мову веду. Схоже, вони мову мою чують і осягають. І думки мої вичитують. Я ж їхньої мови не розумію, не розшифрую. Прихильність тільки їхню відчуваю. Й осяяння од них усують оповиває мене. Сії ластівки потому заявлялися до моєї хатинки у селі кожного ранку. Ранім раненько. Мо' о годині шостій. Бо і крізь сон я уже чув їхнє «чик-чирик». І коли я прочиняв двері, ставав у дворі, то їхні погляди уже були спрямовані на мене. Ми віталися. Відтак ластівки кружеляли радісно доокола хатинки, благословляючи її. А коли я відчинив навстіж вікно, то птахи у леті черкалися вікна. Котрі сідали на краї даху веранди і заглядали у хатинку. Хіба ж не цікаво заглянути, у якому гнізді і я перебуваю. Поміж ластівками і горобці стрибали, плуталися. Схоже, ластівок у веселім кружелянні наслідували. Але ігрища горобців бачилися мені простими і незугарними подлук філігранного лету сих елітних птахів- ластівок.

Одного ранку, коли вони нотно возсідали на електропроводах, я налічив їх аж сто десять, а ранку другого їх було аж понад двісті. Присутність великого числа ластівок коло моєї хатинки у селі надає цьому новому місцю мого тимчасового замешкання, і самій убогій хатинці, і моїй сутності вирізняваної значимості. До чого це? Хіба, може, ластівки прилітають розвіяти мою глибоку тугу, що Хутір от занепадає й у перспективі може перейти у руки фермера-нападника, великого поруйновника колись прекрасного людського осідку і дооколу. Як знати?! Ластівки ж вичитують мої думки і переймаються моїми настроями.

2013 р.

ВОВКИ І ЛОСЬ

Із оповідок Михайла Ковшового

І взагалі цей наш колишній хутірський сусіда Михайло був добрим оповідачем. Говорив він тихо, але роз'яснювально. Увесь час патрикував за слухачем, упевнюючись, чи слово його лягає у благодатний ґрунт, як ніби зерно у проростання в благодатний ґрунт покладається. І хто здатний слухати, то у свідомості того а найменший сумнів не зарониться щодо вірогідності оповідженого.

Спогадуючи сього доброзичливого чоловіка, я часто думаю о тім. Що з відходом людина часто забирає із собою які неоціненні перлини. І тоді зринають із моєї пам'яті Михайлові оповідки.

Не оно на Посьолку, а і в селі тогді ще газу не було. Й усі сподівання на дрова покладались. А де їх дістати, добути де. Як наш Роман понад Річкою ходив побіля нашої хати да трухляві давні ольшинові пеньки сокирою вицюкував, а й брат Саша до нас навідався, то казали зболені паралізовані Мати наші: «А нехай би і Саша котрого пенька собі вицюкав». Для Матері усі діти однакі: і того, і того жалько.

Це уже потому механізаторам тільки квита виписували у яке лісництво, а узимку колгосп за чергою, і то у неділю, у день святешний, машину надавав.

І Михайлова комбайнера черга надійшла. У неділю да ще й на Стрітення. А надворі мороз-кипець. Свято подвійне, якось і вирушать у дальню трудову путь варівко. Але куди дінешся. По вуглах хати паморозь сиза проступила. Й хлопці-помічники огиналися. Проте вирушили. Допиталися хати лісника. А жінка лісникова, видно, богомільна, аж руки заломлює:

– Господь нехай вас помилує! Да невже у подвійне свято за сокиру браться. Ми ж християни?

– І ми християне... – каже сумовито Михайло. – Але нужна заставляє...

Урешті посадовили лісника у кабінку, самі на горб машини повилазили да й поїхали, подалися білою сніговою дорогою у зимову лісову студінь. Куди лісник попровадив.

У видолинку і зупинилися.

– Отут, хлопці, і рубайте, – каже лісник. – Санітарна рубка. Дрова перший сорт. Ольшина...

Пила да сокира, кавалок желіза, а яку могутню силу викрешує. Скоро й упріли хлопці. А як машина з горою виповнилася, то й полудень розгорнули. За стопкою першою пішла, улилася й стопка третя, а за нею й усі наступні. Крізь розігріте думання слово пробивається невтримно, ізронюється.

– Оньо бачите білий гладенький кружок, – завертає увагу лісник. – То озерце, і доволі глибоченьке, шовковистою травою у літі оторочене. Ох, яка ж зо мною минулого літа там пригодонька сталася...

Повні стопки, що їх несли хлопці до вуст своїх, так і залякли в їхніх руках. А погляди кожного не в одне спрямувались - котрі в лице лісника, а котрі і в простір білий сніжно світовий крізь дерева уп'ялися. Увага й наслуховування одностайне у рідкім воздуху морознім застигло і бринить.

Усі хлопці, подих затамувавши, вислуховували оповідку лісника. Як тихого ясного літнього ранку він косив шовковисту траву неподалік озерця. Аж то раптом крізь упокорюючу мову срібної коси із росяною травою збунтований шурхіт до слуху дисгармонійно увірвався. І оно «бльох». Тільки бризки на покоси упали.

Зирк лісник – а посеред озерця уже красень – лось стоїть. Що то має означати? І від чого?

Аж затим розгледів по той бік озерця сіроманців двоє. Ласими поглядами хижими ув лося уп'ялися. Кісся мимовільно із рук вислизнуло. Й сам не зчувся лісник, як на верхівці майже найближчої розлогої ольшини опинився. Не так позір, як руки намацування завважило вигинисту, якби сидельце, гілляку. На ній і увіся, міцно обома руками за звужений, змолоділий стовбур учепившись. Крихке сидіння. Якщо ізбоку подумати. Але через лісникову свідомість тоді теє не переходило. Його позір із високості одне лиш озерце окреслив. Як посеред нього могутній красень - лось по коліна у воді стоїть. А доокола берегом два сіроманці в очікувальній напрузі походжають. У павзах слина біла довгими патьоками оно скапує.

Як довго тривало це тремке напружене очікування. А що ми знаємо. Адже інколи однієї миті перетривання до вічності уподібнюється. Мить одна, як ніби ціла вічність. А що тоді казати, що довше віку день триває.

Лісникове око не втримало тієї миті, коли сіроманці з-над озерного берега упірнули в зелені лісові хащі. Тепер тільки красень-лось незрушно стояв посеред води. І ноги його дрібно тремтіли.

Нарешті й він раптово водну гладінь зривисто збунтував. Лось уже щезнув за кущами, а вода в озерці іще довго входила в своє звичне заспокоювання.

Лісникова непевність слабшала, і він, чіпляючись руками за знайоме гілля, тихо повільно сповзав униз. Затим уже рішучіше схопив косу, молотка і мантачку та й щодуху дременув од того місця.

Потому лісник уже не одважувався косити шовковисту травичку побіля озера. А коли й навідувався у це місце, то тільки з мисливською рушницею.

МАЛЮНОК З ОСЕНИ

На місто спустилася нарешті зима, ізійшли морози. -18°C сьогодні. У помірно, домірно утепленій міській конурі передо мною уранці малюнок з осені заяснів, засвітився. Як 6 жовтня, а уже сиві приморозки снувалися над селом, до моєї хатинки прилетіли мої ластівки. Дванадцять пташок. Да й усілися музично нотно на електропроводах. Я із хати вийшов, привітався з ними і запитав: «Мабуть, холодно вам? І коли ж ви да з ким і у котрім ключі цієї пізньої пори відлітатимете у теплі краї?». Ластівки приязненно дивилися на мене. Вони то розуміли мою мову, а я їхню – ні.

Де ж тепер ті мої ластівки. І чи не загинули у позоставленні. Од моєї душі у затворі срібна павутина бринить і у далеч до їхніх душ снується. Нитка єднання зі світом.

24 січня 2014 р.

НІЧНА СТІЧА

Сказав хтось із наших селян: «А вони тобі тую хатинку добудувать помагали зі злістю...». А може, і так. Якщо подумати. Бо за що не озьмись, то усе ніби настороч ізроблене. Хіба не просив я, щоби мені хоч 'дне віконечко да із кватиркою почепили. Та де там. А тепера у спекотне літо серед ночі задихаюсь за затвореними вікнами. Була б кватирка – нехай би собі крізь цілу ніч вільгість перепускала одчинена. Вікно ж одчинене на всю ніч зоставлять боюсь. А ну ж крізь нього звір який до мене сонного у кімнату забреде. Або, що гірше іще, свій брат двоногий.

Але все одно, від спертості духу прокинувшись, посеред ночі навстіж вікно отворяю на хвилинку. На світло одразу і метелики (міль) залітають, й кружеляють довкола лампочки.

Переповіднений колись анекдот ізгадується. Як один чоловік увечері убігає в кабінет стоматолога і каже: «Мені здається, що я міль». Лікар подивовано відказує: «То йдіть до психіатра, я – дантист». «Але я бачу тільки ваше вікно світиться – ото й залетів», – potwierдив чоловік.

Увімкнув я одного разу посеред ночі світло, вікно прочинив, свіжа прохолода кімнату огортає. Вичікую. Метелики коло лампочки уже кружеляють, сон мене до постелі хилить. Іду вікно зачиняю. Зирк – аж на підвіконні пташечка гарненька сидить. Пильненько на мене дивиться. Лице в лице ізблизька ми позустрілися. Мо' недужа вона. Мо' скалічена. О помочі просить. Зупинився у здогадах я. А відтак легенько руку свою праву простягнув. Щоби погладити пташку, пожалувати її. А вона й злетіла. І засмутився я од своєї незугарності. Вона до мене, може, з приязню прихильно. А я одразу й руку простягнув.

Потому уранці, удень уже я не раз бачив цю пташку у дворі. Вона сідала на штахетину чи на яблуньку і дивилася на мене віддалеки. Може, змірковуючи собі, який я не вихований. Що одразу й руку на неї простягнув.

І кожного разу відчуття провини осідало на моє серце.

ЛЕЛЕКА БУДУЄТЬСЯ

У селі на цументованому стовпі біля автобусної зупинки коло лікарні молодий лелека почав, заходився собі гніздо майструвати, зводить.

– А вони уже днів п'ять трудяться. Їх двоє. Молода пара. Сього року вони уже потомства не виведуть. Пізно... – завертає мою увагу тутешня жінка спостережлива.

– Але про будуче думають. Добре дім упарі зводити. Не те, що одинакові, – кажу.

– Але вони не найлучче місце собі вибрали. Раз – що зупинка автобусна поряд. Два – бачите продовговату пласку лампочку освітлення. Вона ж їм заваджатиме.

Я мовчу. Ніби погоджуючись із ґрунтовними висновувальними зауваженнями жінки. Проте через думання моє переходить. Чи ж нам зі своїм куцим розумом птахів учити. Як їм жити.

І став я при кожній нагоді спостерігати, як лелека дім будує. У кожнім домі найважливіше – це міцний надійний фундамент. Спробуй-но на вузькому стовпові таке міцне велике решето укріпити. Щоби і потужний буревій не зрушив його. Тут думать і думать он як треба.

І лелека думає. О шостій годині ранку, коли не всі іще сельчане пробудилися, він уже трудиться. Покладе принесену гілку. Постоїть, постоїть. А відтак дзьобом підойме і покладе її з іншого боку. Інженерна мисль працює, пульсує безнастанно.

А як стомиться од трудів своїх, то і ніжки у червоних чобітках ізгнувши, приляже на денці свого дому. Аяк. У своїй халупці то добре і дупці. Як кажуть. В своїй хаті своя правда, і сила, і воля. По собі знаю.

По котрімсь дні, коли лігвисько лелече погрубішало і виши роздалося, продовгувата лямпочка сховалася унизу під міцним широким фундаментом гнізда. Ага. Подумав я. Сей лелека не помилився, як тая жінка казала. Не випадково вибрав стовпа із продовгуватою горизонтальною лямпочкою, а щоби опора для свого дому була надійнішою. А що у люднім місці коло автобусної зупинки осідок вибрав, то, може, йому людська присутність завжди побажана. Адже сі вирізнявані птахи коло людських осель і гніздуються. Отож, не нашим куцим розумом учити, як птахам жити.

А малюки у новому гнізді цього літа іще вивелися.

2014 р.

ВІЧНЕ СПОКУТУВАННЯ

Це такий повторюваний мотив. Як цікавість людини до забороненого накликає вічну спокуту.

І ця от притча із того ряду. Жив, був колись чоловік. І звали його Василем. І вся дивина розмаїтого світу станула у сяянні перед його зором. Тільки одна скриня стояла зачинена. І сказано було чоловікові не відчиняти її. Але людська цікавість пересилила заборону. Чоловік не стримався, і відчинив скриню. А із неї в одночасся сила-силенна жаб і услякого повзучого вивільнилася да й розбрелася по світу.

І сказано було тоді чоловікові:

– А тепер трудитимешся, аж поки не вибierasш усього того, що по світу розбрелoся...

І обернувся чоловік Василь лелекою. Й по сей день він і його насліддя виbиpують по світу вміст отієї скрині.

ЗДОБИЧ НЕ ПОДІЛИЛИ

Мені племінниця з подивуванням не малим переповіла, яку дивну картину спостерігала вона, коли на хуторі сіно гребла.

Двоє буськів зовсім поряд здобич – довгого вужа – не поділили. Один бусьок за голову повзучого ухопив, а другий за хвоста смикає. І за силою один одного не переважають. І вуж не розривається.

«А я ж на цій загінці щойно сіно ізгрібала», – з острахом подумала племінниця.

ЗІ ШПИТАЛЬНИХ НАСТРОІВ

БУВАЛЬЩИНИ ОСТРОВА «НОВА ЗЕМЛЯ»

Чим далі заглиблююся я у свої старіючі літа, то не мандрівочкою уже пахне мені, але шпитальні запахи усе притягувально кличуть подобизну мою. А як би й не упирався тому покликові. Не раз й упрошувати доводиться, щоби «швидка» забрала, бо безвихідь, а вона забирає не хоче, бо старий.

Щоправда, сього разу потрапити на шпитальне ліжко помогло мені замовлене слово. Аяк. Замовлене слово у сучаснім світі вагу має.

Се звісно, се кожний знає, що шпиталь – не дома. Але і там люди. А де люди, там і мова. Невтримно у світ слово проситься.

Онью шпитальний сусіда, хоча і на десять літ од мене молодший, а суцільно сивий, білий уже, спогадує, як у молоді свої літа він військову повинність на острові Нова Земля відбував. Сей острів між морем Баренцовим і морем Карським розлігся. Самий же є ніби продовженням Уральської гряди, яка у воду уступила, замочилася.

Але у початку сей шпитальний сусіда про свого батька став переповідати, який походив із вирізняваного колись дворянського роду. А у другу світову війну на фронт був забраний. Да у багнистих білоруських болотах у німецький полон потрапив. І загнали його у Східну Пруссію до одного бауера корови доїти. І перебував батько там цілу війну, вважай. А по війні, звісно, на колишніх полонянців скося дивилися. Котрих і в табори відправляли. Сього ж нещасника у Донбас на шахти відправили. Ще й нагляд за ним установили. Час од часу в кагебе викликали. І замкнувся у собі сей нещасник. Мовчазним серед людей став. Хоча посеред ночі часто крадьки слухав радіо, щоби заграничні голоси почуть. Помер полоняник уже у перебудовний час, коли цукор за талонами видавали. Отак. Зібрав талони з цілої родини, узяв тачку да й поїхав. А як уже додому вертався, раптово упав посеред дороги. Да й помер.

Скінчивши сумний спогад про батька, шпитальний побратим увійшов у глибоку задуму. І аж потому про острів Нова Земля річ відновив.

Я то знав, що на тім острові проводилися найпотужніші у Союзі ядерні випробування. До слуху могого долинали, доходило. Але це зовсім інше - слово очевидця:

– У якім саме місці випробування проводили, ми не знали. Проте нас повідомляли. І ми усі виходили із приміщень. Стугоніла Земля.

– А рости́нність якась там є?

– Да, вважай, що ніякої. Це ж Заполяр'я... Копалини то усякі є. Там суцільні ночі, але бувають і суцільні дні, коли сонце не заходить.

І ніби я співачку Анну Герман слухав, коли цей шпитальний сусід переповідав із далекого, які потужні заметілі розгулювали завихрено над Новою Землею. Ще ізгадалося. Як одна журналістка спогадувала радійно, як вони на Чукотці од пункту до пункту простуючи, за натягнутий канат трималися. А один мандрівець зізнався, що тільки на далекій Півночі зійшло на нього дивне відчуття громадянина планети Земля...

БІЛІ ВЕДМЕДИ

На острів у пору короткого літа прилітали дикі гуси. Напевне, се була їхня батьківщина. Військова адміністрація пильнувала, щоби їх не відстрілювали. І я чув якось чи вичитав, що одна маленька пташечка у своїм перелеті долає дуже далекі відстані, а все одно повертається на рідиму Північ. Чи ж не на оцей таки острів.

Але перлиною Нової Землі важалися білі ведмеді. Вони наближалися до вояків. Принаджували сих великих звірів пахощі солдатської кухні. І вояки часто пригощали їх. А як уже ведмеді ставали надокучливими, то відлякували їх ракетами. Один же був якби приручений. Він нікого не чіпав, і всі потішалися з нього. Але котрогось дня стався прикрий випадок. Один вояк, що готувався уже до демобілізації, на радощах почав гратися із цим ведмедем, передражняючи його. Очевидно, таке зверхнє запанібратство не сподобалося звірові. Й він легенько поклав свою лапу на голову воякові. Аж у сімдесяти місцях довелося зашивати потому рани зухвальцеві.

А то іще прикріший випадок стався. Один старший лейтенант затримався у службовому приміщенні. Тим часом зчинилася несусвітня віхола. І офіцер із своєю планшеткою рушив крізь непрогляду-

ваність додому. Але до родини своєї не дійшов. І як довго слідів його не шукали – не знайшли. Тільки як сніги по весні скреснули, знайшли зім'яту, по краях ніби обгризену його шкуратяну планшетку. Здогадуватись можна, прибрали, ізроходували одважливця також зголоднілі ведмеді.

ВЕДМЕЖА ШКУРА ДЛЯ АДМІРАЛА

Був у Москві такий адмірал Горшков. І коли виповнювалося йому сімдесят літ, то на Нову Землю зі столиці яснозоряної надійшов, долинув штафет. До ушавленого ювілею треба забити білого ведмеда, здерти із нього шкуру і відправити в дарунок адміралові у Москву. Військове командування на острові незгадно стало думать, гадать. І тут же за діло узялись. Визначили щонайсправніших стрільців та десантників. Усадовили їх у вертоліт. Ще й наказа подали. Без білого ведмеда на острів не вертається. І злетів у повітря зріджене вертоліт. Його тоді уже й гелікоптером іменовали. На манір заграничний. Летять добрі молодці да пильним оком своїм із високості низи розглядають. А саме коло острова крижини од потепління гуртувалися. Зирк. Аж на крижині одній двос ведмедів сидять, примостилися. Розкошують собі. Якби ні в чім і не бувало.

Стрільнув один стрілець. Да й забив одного ведмеда. Стрільнув другий – нема і другого ведмеда. Умить гелікоптер і зависнув над крижиною і ведмедями. Незагадно драбиною униз ізійшли десантники. Спершу одного ведмеда вірьовками обв'язали. І як підняли його д'горі, то затим й другий ведмідь д'горі помандрував.

А уже коло спортивного комплексу білих ведмедів обпатрали, шкури білі із них іздерли для адмірала. Діло ніби утаємничене. Для обранців тільки відоме. Але ж ізнову: чи є щось у світі під небесами потаємне, що би не стало явним.

Якось воякам у солдатській їдальні подали на обід плов. А м'ясо у нім ніби свіже, чого раніше не бувало. І запитав один вояк у кухарки:

– А де ви свіжого м'яса узяли?

– А із білих ведмедів. Хіба ви не здогадалися... – відповіла кухарка.

Напевне, уже давно нема на білім світі адмірала Горшкова, а ведмежі шкури у схронах його насліддя, може, і по сей день зберігаються.

ЦІНА НЕВТРИМНОСТІ

Один вояк із Нової Землі мав собі вірною подругу аж на Донеччині. «Ой ви, ночі, Донеччини ночі...». І подруга та пломеніла невтримною жагою забачитись зі своїм коханим. А він написав їй, що через півроку строк служби його скінчиться. Отогді і забачимось. Вона ж відповіла йому, що півроку не витримає, а тепер у путь до нього спрямовується. Він же одповів їй. Що хто ж тебе на Нову Землю пропустить. Це ж зона закрита. Вона ж не послухалась, одразу і в путь спрямувалася.

У Воркуту безборонно приїхала. А на літак, щоби на Нову Землю долетіть, її не пустили. І гроші у закоханниці пломеніючої скінчилися. Що ж його і далі робить. Потинялася безпритульно зголоднілою у холоднім чужім місті одважливиця, осягаючи сповна, що велике закохання до добра не приводить. І на роботу ніхто її не бере. Аж поки одна контора не узяла на свій ризик велику закоханницю до себе прибиральницею тимчасово.

Ще й у гуртожиток помістили. Да й перебувала вона до тієї пори, коли строк служби вояка скінчився. А уже на свою Донеччину поверталися вони впарі. «Ой ви, ночі, Донеччини ночі...».

Із циклу «МІСЬКІ КРАЄВИДИ»

НАГАДУВАННЯ МИНУЛОГО

Цей чотириповерховий будинок в окруженні трьох вулиць у центрі на узвишковості трикутника вирізнув мій позір іще сорок п'ять років тому, коли я з іще молодими надіями примандрував до Києва. За Писанням слідуючи. Якщо в одному місті гонінь зазнаєте – тікайте в місто інше. Ах, якби ж то можна утекти. Погоня настагає усюди. Досвід запізнiлий.

І напис на будинкові своє відображення у мою пам'ять поклав. Заочна середня школа. Й дивно се так для мене прозвучало. Іще в школі я чув, що один юнак із сусіднього села здобував середню освіту в заочній школі. Й інколи їздить у місто на консультації і складати іспити. Але таке побутувало по війні у глибокій провінції. А виявляється, що і в столицю спрямовувались спрагли знань не оно в інститути, а і в заочну середню школу. Затим на будинкові з'явилася нова вивіска. Відділ народної освіти. А тепер уже роки а роки старий будинок порожніє. Телефонами обліплений. На продажу себе виставив. Дак ніхто не купляє. Промелькнуло звідомлення, що територія прибудинкова продається. Розуміти треба, увесь трикутник. І те, схоже, нікому не потрібно.

Отак і стоїть розмальований да обліплений осиротіло дiм. Як нагадування про перейдене минуле. І коли у тролейбусі я зачую назву наступної зупинки «Полтавська», так увага моя одразу і закивовується, а позір голубить знаковий будинок. І думка біжить про спраглих знань із глибинної провінції. Сюди спрямовувались їхні стопи. Тут діяла заочна середня школа. Де то її вихованці тепер?

ПОЗОСТАВЛЕНИЙ ТЕРМОМЕТР

Не оно у селах, а і в містечках та в містах моє око завжди мимовільно затримується на старих осиротілих будинках. Які колишні вікна і двері у них. Колись тут також життя переходило, а тепер от із домівки вийнято душу. Хата без душі. Дiм без душі. Що може бути більш печальнішого.

Коли п'ятнадцятим трамваєм од магазину «Дари моря» до Лук'янівки інколи їду, то у русі на вулиці Дмитрівській позір похап-

ливо шукає цей приземкуватий будинок. Одним боком він завужено у пагорб врізався. Із вулиці уже навпіл розколотий. З усього видно, що мешканці, мо' один тільки мешканець, уже давненько відселені. Людський дух тут уже не тепліє. А над одним вікном термометр позоставлений щомиті температуру відміряє, показує. Удень, увечері, вранці, вночі. Улітку, навесні, восени, узимку. Думка біжить, розпросторується. Куди то тих мешканців одселили. У задніпровську, напевне, далечінь. А смуток їхній сюди щомиті лине. Яка то розкіш була у центрі міста серед мурів камінних під ногами земну твердь відчувать. А у вікно навесні рожевий бузок заглядає. Перед вікном другим килимок травиці зеленої постелився.

І тільки позоставлений термометр нагадує о тім. А доокіл у піднебеснім просторі тривожне передчуття зависнуло і бринить. Що ось скоро заявляться желізні копачі, й на місці колись прекрасного булого повстануть висотні агресивні монстри.

ВІДЧУТТЯ ПРОСТОРОВОСТІ

Із Пейзажної алеї на Велику Житомирську до площі Львівської завертаю. Й очам щось нове, раніше небачене відкрилося. Стіна старого будинку усущіль розмальована. Сюжетами із колишнього життя. Але подивовує відчуття просторовості, глибини намальованого. А ніби усе справжнє. Найперше балькон угорі. Що ніби він насправді у цьому будинку існує.

Це уже потому я видивляюсь картину в деталях. Написа угорі вчитую «Старе місто». Усе тут є. Ніби шинок унизу. За гальбою пива чи медовухи картярі сидять в обладунках із глибини часу. І скрипаль бідовий. Лямпи гасові. Котик перебігає. Схоже, і в колишньому старому місті розбуювали людські пристрасті. Гай-гай, а вони ж уляглися уже у стопах злежаності перейдених часів.

Ще позір мій за напис ліворуч зачеплюється: «Створено за підтримки «Старе місто». Ізнов деталі намальованого роззираю. Та коли відходжу од стіни, то як виразно подивовує осягання просторовості. Ніби усе це насправді, отака стіна, а не розмальована.

СТАРИЙ ГОДИННИК

Уранці проз Художньо-мистецьку академію до поліклініки простую, в сутності своїй несучи високий зубний біль. Що йому і ради у цілім світі нема. Так здається. І от раптом. Біля повороту на розі погляд мій, око моє затримується на старому прямокутному

годинникові. Я зупиняюся у розглядуванні кольору, біло сивуватого полотна циферблата і малюнку цифр.

А із пам'яті спомини, картинки повстають. Як 1957 року я уперше приїхав у велике місто на навчання. Й коли у вільні од навчання хвилини я шпацирував поміж сивих мурів стисненими вузькими вуличками, розносив свою невимовну тугу за хутірським простором, за роздоллям, то погляд мій зачеплювався за установлені там-там годинники. Я зупинявся, відчуття у моменті вічно рухомого часу оповивало мою молоду сутність незнаною досі дивністю. Туга за хутірським простором змінювалася новими осяганнями.

НА ПЕРЕХРЕСТІ

Як для початку листопада то іще досить тепло. +10° – +15°С. Блага для моїх недужих ніг пора. Не ковзько. Устаю ранесенько. Із торбинкою взірця початку перебудови у путь спішно зараня вирушаю – до магазину «Дари моря» на Павлівській вулиці. За морською капустою і рибиною «Сайдою». Людей іще не густо – і в тролейбусі і на улиці. Рідкісні оно поспішальники.

На перехресті у зелене світло тільки я один, шкутильгаючи із кийочком, улицю перехожу. А навстріч мені, шкутильгаючи із кийочком, молода відносно жінка, також у супротивнім прямуюванні улицю переходить. І більш нікого.

Рідкісний випадок. Кінематографічна картина.

І ДОН КІХОТ, І СЕРВАНТЕС, І ГАРСІЯ ЛОРКА

Котрогось дня за літньої високої спеки було. Вийшов я зі своєї міської задушливої конури, попростував на благословенний пагорб до старої липи. Да й усівся у холодочку на лавочці. Повіви легенькі вітерцю заспокоююче голублять розімлілу сутність мою.

Аж зирк. Туристи заграничні стару липу обступили. Покручені віття розглядають. Що наче їм і спека ні по чім.

Умить із насидженого місця зрушую, підходжу до мандрівців і, як звичне, запитую:

– Вашингтон, Лондон...

– Мадрид... – одказує котрась жінка.

Й усі прихильно мені усміхаються.

Усміхаюся і я.

А із серця могого слова пробиваються:

– Дон Кіхот, Сервантес, Гарсія Лорка...

Й усі не молоді уже іспанці про віщось перемовляються поміж собою. А їхні випростані лица зацвіли одностайною радісною усмішкою. І кілька голосів пролунали в одне:

– Дон Кіхот, Сервантес, Гарсія Лорка...

Мандрівці попростували до Історичного музею, а я ізнов усівся в холодочку на лавці.

Аж то по недовгім часі зирк, а мої іспанці ізнов до старої липи прошкують, вертаються.

Тут я скоренько із свого сидіння устаю да й погуком про себе нагадую:

– Дон Кіхот, Сервантес, Гарсія Лорка...

Ніби на мій поклик усі мої іспанці умить, а наче за внутрішньою домовленістю, спрямовують свої стопи прямисінько на мене. Котрі старші жінки усідаються на лавочці. Отако. Я посередині, а вони – по боках. Усі інші іззаду поставали. Чи аж не п'ятеро із них спереду одкривають свої фотоапарати і ціляться прямисінько на мене. Я – у центрі події. Затим п'ятеро із гурту, що обступив мене, підходять до знімальників, беруть у них фотоапарати, а ті замінюють їхні місця побіля мене. Й ізнов камери ціляться в очікуванні усмішки. А я уже уявляю, як у далекій Іспанії, яку мені ніколи не судилося забачити, але яка завжди була моєю донкіхотівською мрією, розглядуватимуть моє відображення. А коли група мандрівців уже віддалялася, то один із них іще вернувся до мене і подав мені кілька цукерків. Я покладаю праву руку до серця і пояснюю вдячно заперечливо. Що я діабетик, і мені не можна солодкого. Іспанець робить вигляд, що розуміє мої слова і жест, і подає мені маленьку авторучку. Я вдячно кланяюсь. Аяк. Адже наші душі з'єднали і Дон Кіхот, і Сервантес, і Гарсія Лорка.

Подарованою іспанською авторучкою і поклався на папір цей запис.

ВИЛОВЛЮВАЧ КОПІЙОК

А такого іще не було. Цілий місяць поспіль майже безпервний дощ. І холод. Іще вересень, а сьогодні уранці тільки +10°C. На Майдані Незалежності чоловік босий у воді фонтану призупиненого щось виловлює. Дивно. Що там завелось?

– А що ви там виловлюєте? – запитую.

– Копійки... – відповідь печально зринає.

Гай-гай, бідовість яка на кожному кроці проглядує, світиться. А гарант у доповіді відзначив, що уже рік майже інфляції нема – 0,01%. Хтось з опозиціонерів спростував: «Бо люди грошей не мають, тому й інфляції нема». І також неправда. Схоже, на ринку той опозиціонер не буває. За моїми спостереженнями, подлук минулорічного ціни на все зросли удвічі. Хто спасеться?

2013 р.

ХМАРИ, ЯК ГОРИ

Цьогоріч на тиждень раніше буськи свої гнізда полишили, відлетіли. А у кінці серпня похолодніло і дощі безперервно майже ручаями потекли. Тільки як дощ успокоїться, не ллє, то хмари синьо темні небо переходять.

От і сьогодні. Перед заходом сонця на прогулянку у Києві вийшов. Із пагорба знаменитого Старокиївського роззираюсь доокола. А у призахідній стороні диво небесне витворилось. Синьо темні хмари осінні ніби гори зі своїми верхівками шпильчастими станули. І просторовість проглядується. Й увесь Київ зі своїми домами давніми і сучасними висотними якби перед горами опинився. Доми усі змалілі зробилися, іграшкові наче. Дивно так. Щось подібне, схоже бачив я колись в Ашгабаді. Там перед справжніми синіми горами місто постелилось.

ВИСОКА ПОЖЕРТВА

У час Київського Майдану я мав нагоду спостерігати, завважувати пульсацію виняткової єдності, згуртованості наших людей. На недільне віче з'їжджалися, збиралися сотні тисяч, до мільона інколи особин. Дух козаччини яскраво, виразно витав, струменів над Майданом. Микола Гоголь ізгадувався.

Кияни щедро підтримували протестувальників. Приносили усе, хто що мав і на що спроможний був. Розказували, що коли відтіснили протестувальників із Народного Дому, то беркутівці на всю витяжку смакували десятками а десятками трьохлітрових слоїв сала, що їх донесли раніше сюди для протестувальників.

У день кровавих подій (розстрілу мирних протестувальників) у Михайлівському Золотоверхому соборі я бачив, як на долівці лежали юні поранені. Я підійшов до них, перехрестився і сказав: «Нехай Бог помагає». І тільки один відповів: «Дякую». Інші були

безпомічні. Але скільки тут поряд стояло коробок із ліками. А люди усе приносили і приносили ліки й усе інше.

Але яке зворушення поклялося на моє серце ось у такому моменті. Похмурість у піднебеснім просторі зависнула. Смуток нерозрадний ізійшов на мою сутність. Викрадено, побито, скалічено, забито сотні людей. А людина ж не вертається. Стою у місці знаковім, княжим, побіля знаменитої колись Десятинної. І дух предків, княжий дух Володимира невидимо огортає мене. А навстріч мені дівчина простує. Да така худенька, бліда з лица. Од вітру хилиться. І мене питається: «А де тут кров можна здати. Я не маю грошей, я нічого не маю. Я тільки можу і хочу кров здати для поранених...».

ЛІТО ДОЗРІЛО

Прогнозисти обіцяли небувалу спеку в цьогорічне літо. Але, схоже, прогнози їхні не збуваються. Бо літо вже минає, а нажахання спекою ніби проминуло.

Але тепер і прикмети не збуваються. Старший брат наш Микола навчив колись мене спостерігати за молодим Місяцем. Якщо серпик ік низу, відро із водою за нього дужкою не зачепиться – місяць дощовий буде. Якщо серпик ріжками д'горі, що на нім відро з водою затримається – очікувати суху погоду. Колись я спостерігав, то так і справджувалося, як брат мене навчав. А як зараз спостерігаю, то не справджується.

От і на сьогодні прогнозисти дощ обіцяли, але дощу не було, тільки нахмурилось і похолодніло.

Надвечір на прогулянку вийшов. Зелень на деревах густо вистояна, небеса нижче ік землі нахилилися. Спокій світовий. Літо дозріло. Ледь видимі ознаки осени постелились доокруж. Сіється і бринить легенько настрій згасання.

ЗАХІД СОНЦЯ

Захід Сонця – одне із великих світових див, яке я завжди, із літ юних, любив спостерігати. Як воно, набираючи густої червоноти, втомлено хилиться до обрію, на очах і більшає його вогненний кружок. У призахідних променях Сонця аж надто виразно світиться, бринить світова утома дня.

Про Хутір спомини линуць, наблизились. Як я у садку біля Батькової хати любив спостерігати захід Сонця. Завважуючи, як

воно опівніч аж за Євдошину хату підступало, за обрій там пірнало, коли дні подовжувалися. А потому ізнов ополудне рухалось, ставало при заході, аж за Кебову хату, коли дні коротшими ставали. І це так дивно було мені плин днів наших за Сонця заходом спостерігати.

А іще запам'яталося мені, відбиток у пам'яті застався. Як у туркменським селищі Калінін ми умовилися із одним туркменським поетом про стрічу. І як стрінулися ми на місці узвишковім, то якраз заходило Сонце. Велике жовте східне Сонце, й увесь доокіл од нього став золотим.

Я іще хотів забачити захід Сонця у різних місцях планети, але путь у широкий світ для мене недосяжний.

ТАКЕ МІЦНЕ АКАЦІЙНЕ ДЕРЕВО

Коли побіля Історичного музею да довкола старої знаменитої липи у місці десятинно енергетичнім прогулююсь, то позір мій кожного разу і на коренастій акації зупиняється. Вона росте, ізродилася із серцевини великого акаційного пенька.

Са акація не юна. Їй літ а літ уже, може. І пенькові, висновувать можна, літ не менше. Та який міцний. У жоднім красчку гнилизни і не прокльовується.

І подумав я. Яке ж і міцне акаційне дерево. І біблійне ураз ізгадується:

«І зроблять вони ковчега із акаційного дерева...» (Вихід, 25, вірш 10); «І зробиш стола з акаційного дерева...» (Вихід, 25, вірш 23).

А іще Переяславська акація у зорові стоїть. Що має унизу один стовбур, а трохи вище – два, переплетені між собою. Як місце знакове. Що нагадує і про час і про обставини народження знаменитого «Заповіту». Це Шевченкова акація. Восени 1845 року Тарас Шевченко і повітовий лікар А. Козачковський, за свідченнями сучасників, посадили два деревця акації в одну ямку, сплівши їх пагони. Отак і росте це дерево, крізь літа а літа щовесни милуюючи доокіл пишним білим квітом.

Уже інший поет уклінно у зачудуванні вітає це знакове дерево: «Сеньорито акаціє, добрий вечір!» (Микола Вінграновський).

ДЕРЕВА ПЕРЕД ДОЩЕМ

Таке тремке. Принишкле, зачасне очікування дерев перед дощем. Що йому і означення не знайти. Жодне, мабуть, людське лице у мільйонно повторюваній напрузі очікування не увиразниться так ясно, як акварельно тонко у зеленім листі дерева стоять перед дощем.

АКАЦІЯ ЦВІТЕ

На схилах до Гончарки і Кожум'яків зацвіли рясно акації. І медв'яні акаційні пахощі дококола розлягаються.

ТАКА ГУСТА ЗЕЛЕНЬ

Прогнозисти обіцяли й напоумлювали. Рання цьогоріч весна буде. Й щонайраніше сійте усе да в землю садовить. Щоби до травня насіння за вологости у землю поклатося. Бо цілий травень спека да суша у нас порядкуватимуть. І щонайбільше зерно, і маленьке зернятко у ґрунті, що в присок обернеться, протрухне, але не зійде.

Та не так сталося, як прогнозувалося. Майже увесь травень, а він уже свого кінця добігає, одні дощі, дощиська, зливи да гримоти мало не щодня.

Хтось сказав, що ніби в Японії за фальшиві прогнози карають. Тільки у нас усе з рук сходить. І це зійде.

Але од рясних дощів і зелень густа. Особливо на деревах. Які вони стають поважні і таємничі. У гіллі і листі своїм. Надто ж у міським середовищі. І на очах додають зросту. Оньо кленові пагіння за весну вигнались більше метра. Розкошують у дощах дерева. Як на Пейзажній алеї прогулююсь, то подлук густої ядриної зелені дерев уже ближні і дальні доми бачаться змалілими.

Травень 2014 р.

ЛИПОЧКИ

Біля військового ліцею на Печерську переходжу. За залізною огорожею на мене поглянули густо всіяні під липою маленькі лапаті рослини. Подумав. Квіточки якісь, на конвалії ніби схожі. Зупинився. Приглянувся. Аж то липочки маленькі, одна проз одну густо всіяні. Наче висіяв хто. А може, й справді. А може, із торішнього висипаного насіння самосівом проросли.

Дивно так. Під великим деревом і молоде життя торжествує.

НА МАТІР СХОЖА

Цю смиренню лагідну жінку я часто зустрічаю, завважую на службі у Михайлівському Золотоверхому соборі. І кожного разу через думання моє переходить. На Матір нашу вона схожа.

А учора на Лук'янівському ринку і сталося. Навстріч мені тихенько іде ця жінка. І осміхаючись, вітається зо мною. Й через настрої і відчуття мої переходить. Це ж Мати наші вітають мене.

ГОЛУБА РІКА

Стоять спекотні дні середліття. Кожного дня +30°C і вище.

Уранці їду потягом метро на Лісовий ринок. Небо чисте, синьо-голубе. Крізь вікно вагона зблиснуло голубе плесо ріки. А через уяву мою перейшло. На прекрасному голубому Дунаї. І подумалось. Що навіть мутна вода може зблискувати ясною голубінню. Не оно у художнім баченні, а і в живій природі.

ВИХОВАНИЙ ХЛОПЧИК

У тролейбусі невеликий хлопчик випадком зачепив мою ногу. Й одразу приязненно провинно так промовив:

– Вибачте...

А коли виходив із тролейбуса, то ізнов обернувся до мене й, уклонившись, іще раз промовив:

– Вибачте...

Такий вихований хлопчик. Перейшло через моє думання.

ПРОЗОРИСТЬ

У ранковім пробудженні серед міських мурів привиділося. Висока прозорість – степ незорий.

УБИЛИ ЛЮДИНУ

На вулиці поета Арсенія Тарковського убили людину. Зі стіни будинку зблиснула назва вулиці і портрет поета.

ТАК ТИХО ЛИСТ ОПАДАЄ

Ясний і теплий недільний день. Одпочиваю на лавці у час прогулянки на Володимирській гірці. Око моє завважує. Як тихо одностайно від легенького повіту вітерця дерева стиглий лист роняють.

А дядько Михаїл-євангелист ізгадується. Як казав колись він.
Сі люди і роди так переходять, як лист із дерев опадає.

І вірш Леоніда Кисельова наблизився, спогадався. Як на груди
йому упало два листочки.

ОДИНОКИЙ ЛИСТОЧОК

У час лагідного осіннього листопаду крізь прочинене вікно на
кухні і до мене маленький жовтий листочок залетів. Як від когось
вітання чи нагадування про віщось.

Жовтень 2014 р.

КУРЯЧЕ ПОДИВУВАННЯ

На доволі широкому і довгому тротуарі на вулиці Володи-
мирській кожного дня за усякої майже пори і погоди сучасні худож-
ники і їхні посланці виставляють картини. У час прогулянки я
люблю переходити повз ці ряди сучасного кольорового творива.
Для заспокоєння зору і вирівнювання настрою. Щось і завертає мою
увагу. Да й відбиток у пам'яті залишає. Як наприклад, коні у
монастирському дворіку.

А то якось забачив я вирізнявану картину. Курка подиво-
ваним оком дивиться на висиджених нею каченяток. І враз спо-
гадалося мені. Як колись і у нас на хуторі квочка висиділа зграйку
каченят. Треба було бачити, як любляче оберігала вона їх, зігрівала
під своїми крильцями. А коли каченята подорослішали, то і вода у
Річці поманила їх. Пливуть каченята по водному плесові, а квочка
назирці бережком за ними походжає. Коли ж у зухвальстві моло-
децькім упірнуть каченята у воду, то стривожена курка місця собі
не знаходить. Де вони? І тільки як виринали зухвальці на водне
плесо, квочка у заспокоювання увіходила.

А як. Для кожної матері усі діти милі й дорогі, якими б не
уродилися вони.

У ПЕРЕДЧУТТІ БІЛОГО

Уже усі дерева гіллям чорно супротив білого світу оголилися.
Така непевна пора. Глибока осінь. Межи землею а небесами у
густій похмурості передчуття зависнуло. Да й снується, струменить.

У передчутті білого гайвороння темними зграями над оголе-
ними деревами кружеляє. Гай-гай, але чи ж не схожа картина була

упала у мій позір о такій от порі 1963 року у новому узбецькому місті Навої. Да й відбиток у пам'яті на все життя зостався.

Ізнов із глибокої осені 1979 року запам'яталося. Як зактивовано кружеляло темними зграями на Батьковім хуторі гайвороння. Да й до чорної ріллі припадало.

Ах, це такий повторюваний знак. Кружеляння темного гайвороння у передчутті білого.

МОЛИТВА У ЧАС ВІЙНИ

У Михайлівському Золотоверхому соборі на Михайла. Благоговійно звучить Патріярша відправа. А один воїн так колінно уклінно у молитві схилився. Аж не звернути на нього увагу не можна. О чім подячна молитва його. Здогдатись тільки можна, що за збереження високого Божого дару життя у час війни.

І моя молитва поряд станула:

«Господи! Боже милостивий і милосердний! Спом'яни в Царстві Своему загиблих, влекши страждання пораненим. І нехай меч нападника, який запосягнувся на нашу землю, наш народ і цілий світ, випаде із його руки».

І молитва наших предків крізь століття наблизилась, у намоленому місці станула.

2014 р.

У СВІТЛІ СПОГАДУ

ЄВГЕН СВЕРСТЮК

Це ім'я, як і імена Івана Дзюби та Івана Світличного, увійшло у мою свідомість у початку шістдесятих років минулого століття. На хвилі усамперед правдивого, не заідеологізованого осягання мистецької штуки. І навіть коли я перебував у віддаленні од коханої рідної сторони – у середньоазійських пісках чи на Далекому Сході – то правдиве слово їхнє, розкута думка їхня стояли надо мною, окриляли сутність мою ув осяганні життєвої і художньої правди.

Пригадую. Як золотої осені 1964 року в Уссурійську на вітрині газетного кіоску я забачив журнал «Дружба народів». Попросив переглянути його. Там була опублікована стаття Івана Дзюби «Сонцепоклонник». До сторіччя з дня народження письменника. Одразу ж і придбав журнал. Тут же поблизу усівся на лавочці і перечитав публікацію. Й осяння дивне зійшло на мене. Бо про Михайла Коцюбинського у нас так проникливо правдиво тоді іще не писали. Усе офіційне да на один копил.

Подібне переживання було ізійшло на мене і у високогірному таджицькому Хорозі. Коли у книжковому кіоску на автобусній станції я забачив «Вибране» Михайла Коцюбинського українською мовою. Й під високим східним сонцем забриніло наді мною «Intermezzo».

То був руйнівний для людської душі час. Після хрущовської відлиги холодами, морозами повіяло. Почалися перші, заскочені зненацька арешти. І суди. З погляду нормальної логіки а зовсім безглузді. Хтось щось прочитав, хтось комусь щось дав прочитати. Людина опинилась у щільному кільці провокаторів і донощиків. Навіть не дія, не саме прочитання переслідувались, а просто думка, процес думання переслідувались. Один донощик на тебе мовчуна подививсь да й вичитав на твоєму лиці і доніс «А він думає по-антирадянському». І уже життя твоє пішло шкереберть. Напише потому і видасть книгу один академік «Небезпечні думки».

Але думки не спинити. Навіть якщо ув ординському арсеналі і принаявна ядерна зброя. Написав же Поет: «Можна прострілити мозок, Що думку народить, Думки ж не вбить».

Вибитий із молодого коліття життя, позбавлений права праці за фахом, уже мічений, гнаний і переслідуваний, восени 1967 року я прибився до Києва. Велике місто не з обіймами зустріло мене, але ставило на кожному кроці передо мною нові виклики. Найдошкульніше – це безпритульність. Але і в безпритульності своїй у великому місті можна просто загубитися, розчинитися у багатолюдді. І подих твій влекшується. У невеликім поселенні, де тебе майже усі знають, тебе пронизують десятки, сотні проглядувань. І майже усі од тебе одвертаються, невідь і од якого злочинця.

У столиці давні доброзичливі знакомці напихали для мене й тимчасову працю. На заощаджені кошти допомогли передрукувати на механічній машинці мого першого роману «Дорога до матері». Зав'язалися і нові знайомства. На добро а чи на лихо. Вияснить і покаже час.

Котрогось похмурого пізноосіннього дня ми із одним знакомцем ішли Хрещатиком. Аж то перед одним позустрічним ми зупинилися. І сказав мій давній знакомець:

– Це Євген Сверстюк...

Уся моя увага обернулася на позустрічного, чиє ім'я уже давно звучало у моїй свідомості. Я дивився його лице, і здавалося мені, що на ньому сконцентрувалася уся вагота сучасної доби. Але й струменіла тиха упевнена рішучість цю ваготу нести. Як долю, як власний хрест. Цільність натури випромінювала його постава. Франкове ураз ізгадалося, перейшло. Бути цільним чоловіком. Хіба не подвижництво, і не вирізняваний візирець у час розрухи і роздвоєння людської душі.

Під ту пору я мав тимчасову працю у видавництві «Молодь». На посаді референта літературного конкурсу. Тоді вийшла книжка Миколи Вінграновського «Сто поезій». Сказав хтось, що сьогодні у видавництво завітає Євген Сверстюк. На визначену годину він і прийшов. У 13-ій кімнаті зібралися усі творчі працівники видавництва. Євген Сверстюк говорив про поезію Миколи Вінграновського і взагалі про мистецьку штуку. Його слово було тихе, але виважене, усе домірне і не зайве. Думка вільна, розкута. За словом і течія думки угадується. І це звучало, як заперечення фальші повсюдної на той час ідеологізації. Усі, хто налаштовані були слухати, уважно слухали. Їхні лица о тім виразно засвідчували.

Це уже пізніше у видавництві подали мені на один день рукопис есею Євгена Сверстюка «Собор в риштуванні». І я за

столом невідривно заглибився у читання, а немов би якийсь новий зареєстрований рукопис вичитую. Коли ж хтось сторонній чи хтось із керівництва заходив у кімнату, то легенько пересовував на розкриті сторінки газету. Ніби ні в чім і не бувало. Затим продовжував ушвидчено читати. Бо ж усе таке цікаве і незвичне. Ішлося не тільки про новий популярний роман Олесея Гончара і проблеми сучасності, а й звучали зворушливі розмисли про нашу історію, про поклик крові наших предків. Чогось подібного годі було вичитати в тодішній офіційній періодиці. До вечора я і закінчив прочитання рукопису. Нове вільне слово окрилювало мою молоду свідомість.

Трохи пізніше я іще прочитав есей Євгена Сверстюка «Іван Котляревський сміється». Але здогад чомусь тоді не наближався, що саме через ці твори зійде на автора таке тривале і тяжке ув'язнення. Така висока плата на наших теренах за вільну думку і правдиве слово.

Хтось із моїх знайомих був передав Євгенові Сверстюку і рукопис мого першого роману «Дорога до матері». Тоді мій рукопис уже прочитали Іван Дзюба та Іван Світличний. При наступній зустрічі Євген Сверстюк сказав мені:

– Ви, напевне, іще не читали Джойса. Але у вас якийсь перегук проглядується...

Уже потому в одній книгарні на мене поглянув невеликий зелений томик Джойса. Я розгорнув довільно і прочитав кілька рядків. Опис витоптаного брунатного пасовиська. І знайомою рідністю ураз війнуло. А через думку перейшло. Ах, це низинний ландшафт і низькі небеса над ним позначають наше проглядування світу. І бринітиме у моїй свідомості. Барва Джойса.

Це уже у новітні часи один читач скаже мені: «А, знаєте, у вас є щось від Марселя Пруста...». Й іще одна читачка зауважить: «Після прочитання ваших сторінок я згадую Івана Буніна...».

І кожного разу повстає передо мною оте давнє завважування Євгена Сверстюка.

Згодом я став заходити у редакцію «Українського ботанічного журналу», яка розташовувалась на затишній вулиці Репіна у невеличкому будинку. Там Євген Сверстюк іще допоки працював. Яюсь я забачив на його столі томик Й.-В. Гете німецькою мовою. Тоді він писав свій відомий есей про клясика світової літератури.

Часто ми з Євгеном прогулювались по прилеглих до означеного місця вулицях і сквериках. І щоразу здогад упевнював мене,

який же невибагливий він у цьому жорстокому часі, а спосіб життя його спартанський. Розмови наші переходили в основному про літературу – українську клясичну і світову. Подивовувало мене, який цей співрозмовець енциклопедично незнаний, і слухати його розмисли мені було завжди цікаво. При ньому я сміливішав і свої судження та спостереження також висловлював. У чомусь ми були одностайними. Із чимось пан Євген не погоджувався і фахово переконував мене. Але це на довіру у наших стосунках не впливало.

Потому у моєму житті були такі випадки. Коли деяким авторам я висловлював критичні зауваження на їхні вірші, то вони затаювали неприязнь і ворожду до мене на ціле життя. І тоді я згадував Євгена Сверстюка, його доброзичливу розсудливість в обговоренні мистецької штуки.

Іноколи Євген шанобливо зупинявся перед позустрічним, звертав мою увагу:

– Це Борис Антоненко-Давидович...

– Це Микола Лукаш...

Ось так і я мав стрічі із цими та іншими видатними людьми.

А одного разу навстріч нам ішов невеликий хлопчик. Євген зупинився і також звернув мою увагу:

– Це мій син Андрійко...

У маленькій кімнатці ботанічного журналу сталася іще одна несподівана і цікава для мене стріча. Резюме до журналу англійською мовою там перекладала дуже тиха інтелігентна жінка. У війну вона перебувала в евакуації в Бухарі, а через двадцять років потому я також замешкав у цьому дивному старовинному узбецькому місті. І там у редакції місцевої газети іще працювала жінка, подруга цієї перекладачки, яка з евакуації так і не повернулася, на ціле життя своє зосталася у східному краї. У затишнім київському закутку ми згадували далеку Бухару, а через думання зрівнювання переходило. Справді. Гора з горою не сходиться, але людина з людиною...

Коли велика біда ізійшла, накинута була на мене, як тугий зашморг, то Євген Сверстюк перейнявся моєю долею, як батько і рідний брат. І опікувався мною на усіх можливих і досяжних рівнях, рятуючи мене у буквальному розумінні слова. Вдячна пам'ять серця назавжди.

Недужий, а геть охлялий, я потому перебував на хуторі біля недужого Батька. Обоє недужі. І сказала тоді нашому Батькові сусідка Мар'я:

– Добре, Йване, що хоч сьой хлопець коло тебе є...

А Батько наші відповіли їй:

– Але він тоже недужий...

Це ще раніше було, коли Мати паралізовані страждали, і сказав був хтось у селі до Батька спочутливо: «Ах, яке тобі горе, Йване...». То Батько наші відповіли: «Мені, то мені, але яке горе їй...». Маючи на увазі нашу Матір.

Але і на тихий наш Закуток надходило високе свято. Великдень. Трава врочисто зеленіла, і ясне Сонечко сіяло. Кожне живе дихання возносило славу Творцю. І усе нагадувало про життя вічне.

Ми сиділи з Батьком у хаті за столом. Я умикав транзистора, і крізь глушіння до нас на хутір доходила, долинала на хвилях Великодня відправа з того берега. Владика Мстислав молився за Івана Світличного, Євгена Сверстюка, Валентина Мороза й усіх в'язнів сумління з України, що перебували в совєцьких концтаборах. Я розказував Батькові про Євгена. І ми удвох молилися за нього й усіх ув'язнених за вільну думку і правдиве слово. А тихий смуток розлягався у Великодній ясності хутора.

Уже в Києві. У вісімдесяті роки. На станції метро у підземеллі. Прогуркотів поїзд. І коли я у поспіху за риг завернув, то у прочинені двері вагона заходив останній чоловік. Краєм ока мене завважив і моментально змінив своє спрямування. До мене обернувся. І вже двері вагона зачинилися. Це був Євген Сверстюк. У підземеллі ми затрималися довгенько. Не один поїзд мимо нас прогуркотів. Він розповідав мені про свої невільничні переживання. На лиці його тоді зібралася, стояла густа втома. Це потому воно випростуватиметься в одну осяйність. Щось я і панові Євгену переповідав про свої переживання у той смутний час.

Потому ми зустрічалися часто в редакції газети «Наша віра», а куди б вона не переносилась, не мандрувала. Із маленької кімнатки у дворику Національного музею Тараса Шевченка у духовну споруду на Трьохсвятительській, зати́м у видавничий дім «Смолоскипу» на Подолі.

Одного морозяного зимового вечора 2005 року я ішов на прогулянку на Володимирську гірку і став свідком, як молодики спортивної статури учиняли розбій у редакції «Наша віра». Свої

спостереження я занотував у статті «Страх ізійшов на мене», яка і була опублікована у газеті «Шлях перемоги».

І кожного разу опісля, коли я прямую проз те місце, через думку мою переходить: тут учинено наругу над праведником. Подібне переживання іще сходить на мене, коли у нашому поліському містечку я переходжу повз знаковий будинок, у якому восени 1945 року енкаведисти катували нашого старшого брата Миколу.

У редакцію газети «Наша віра» я інколи приносив щось своє написане, і його завжди тут друкували. «Наша віра» була серед кількох періодичних видань, які мої писання приймали. Усі інші відмовляли з нез'ясовних причин. Коли я щось розмірковував на житейські чи літературні теми, то Євген Сверстюк інколи казав:

– А ви напишіть про це. Ми обов'язково надрукуємо...

При стрічах і в телефонічних розмовах ми часто довго говорили про Тараса Шевченка, Миколу Гоголя, Михайла Коцюбинського, Василя Симоненка, Василя Стуса... Це були його, а й мої улюблені клясики нашої літератури. Євген оповідав мені, за якої нагоди він зустрівся із Василем Симоненком, коли поет уже був недужий. У маленькій винайманій кімнатці, де іще була дружина із дитиною, Василь зупинився у них. А коли уранці Євген здійснював традиційну рухавку із гантелями, то Василь Симоненко сказав:

– А я уже цього підняти не можу...

Якось ми розмовляли про масову культуру, про індустрію в культурі, і про потребу вирізняваності у сучасній культурі. І Євген перейнявся цією темою:

– А ви напишіть про вирізняваність у культурі. Ми надрукуємо...

В іншій розмові ішлося про феномен Леоніда Кисельова. І я згадав. Що в Ірпені бачив батька поета, також письменника Володимира Кисельова. І думав підійти до нього та й сказати: «Ваш син – великий поет». Але підступитись сміливості не вистачило. Євген на це завважив:

– Йому про таке уже казали. Але треба було й вам сказати...

Якось у приватному листі до одного автора я виклав свої враження про його книгу. І той літератор подав мого листа до публікації. Я ж про публікацію не замірявся. Якби був звідомлений о тім, то написав би трошки по-іншому. І переповів цю пригоду Євгенові Сверстюку. А він каже:

– Якщо ви комусь щось пишете, то знайте, що воно може колись бути оприлюднене...

Якось, прочитавши одну мою публікацію у журналі «Кур'єр Кривбасу», Євген Сверстюк сказав:

– І я так думав, але написали ви...

І хвиля окрилення зійшла на моє серце, що наші думки збіглися. Бо хіба ж не кожне наше слово шукає одностайної думки.

Часто Євген Сверстюк завважував, які нові книги з'явилися, що становлять інтерес з тієї чи тієї точки зору. А то і подавав мені їх. Так я з цікавістю прочитав спогади Раїси Мороз, «Небезпечні думки» академіка-політв'язня Юрія Орлова. Особливе зворушення викликала у мене книга-сповідь колишнього чекіста, що розкуркулював селян, а потім і сам зазнав неймовірних катувань. Нарешті опинився у американському монастирі. Перебував там під іншим іменем аж до дев'яностолітнього віку. Усе увидалося йому, що і там його дістануть. Уже перебудова ішла, рухалася. Увесь світ піддався романтичній ілюзії, що зло зінакшилось. Тільки не він, іннок, який сповна осягнув природу того зла.

Запрошував Євген Сверстюк мене і на різні культурно-просвітницькі заходи, які відбувалися, переходили і за його участю. І це завжди звучало для мене, як подія знакова, як свято. Пригадую вечір у київській філармонії з нагоди 80-річчя Євгена Сверстюка. Там був присутній і мав слово Президент Віктор Ющенко.

Євген Сверстюк часто подорожував світами. Й інколи я запитував його про невідоме мені заграниччя. Наприклад, моє традиційне запитання. А яке небо над Америкою, над Великою Британією чи над Німеччиною. Він приязно усміхався. Якось я запитав його, чи безпечно на вулицях заграничних міст і чи там також є злодії. І Євген розповів мені про таке. Що у Римі їх попередили не стояти на тротуарі близько дороги зі своїми торбинками. Бо там проїжджають інколи такі зухвалі мотоциклісти, що ці торбинки у людей на льоту вихоплюють. Шукай потому вітра в полі.

Одного літнього погідного дня я сидів на лавці у дворіку Михайлівського монастиря. Аж дивлюсь. Євген Сверстюк у колі родинному з'явився. У візку чоловік сидить. Здогадався. Син його. Євген першим підійшов до мене і, привітавшись, сказав: «Це син мій». І в очу моїм одразу повстала давня картинка. Отой несмілий позустрічний хлопчик. Іще Євген у довірчій розмові переповідав мені, які страждання переживала його мати, коли він своє ув'яз-

нення відбував. І коли я потому дивився на екрані портрет Матері і сина, то о тім думка моя поверталась. Мати і син. Який драматично-трагічний мотив нашої історії.

Хтось був рекомендував мої писання на премію «Благовіст». Аж то випадком зустрічає мене на вулиці знакомий літератор і каже: «Вітаю! Ви вже лауреат премії «Благовіст». Євген Сверстюк вас підтримав». І це була єдина премія за ціле моє літературне життя.

Коли відбувалося, переходило накопичення первісного капіталу для олігархів, а на увесь народ ізійшла крайня нужденність, то спитався мене Євген Сверстюк: «Чи ви не голодуєте».

Зі своїми недужими, нестандартними ногами я уже давно маю проблеми. Подумати тільки. Де знайти для них домірне, широке і м'яке взуття. О тім я наважився зізнатися панові Євгену. А він і сказав: «У мене є для вас черевики. Це дуже знакове взуття. Воно від Івана Світличного...». На жаль, на превеликий жаль, воно не зійшлося на мою ногу.

Якось ми зустрілися на київській вулиці у тріскучий зимовий мороз. Євген був у кожусі, а я у легкій одежині. Він подивився на мене і каже: «Але цей кожух на вас, мабуть, не зійдеться...». «А певно, що ні...», – відказую я. Та слово його й дотепер зігриває мене.

Перед Різдом котрогось важкого для мене року Євген передав мені пакунок. Там були «Церковний календар» і ще книжки й іще щось. Я передивляюсь та перечитую усе. Аж по якомусь тижневі із того пакета при перевертанні засвітилися сто гривень у конверті. Одразу ж ізгадалося вичитане. Як знавець багатьох мов і автор своєрідних книг «Природа новели» Григорій Майфет після терміну покарання на Печорі завітав до Павла Тичини. На прощання Павло Григорович обійняв гостя, який відчув, що права рука поета ніби торкнулась його кишені. Уже на вулиці Григорій Майфет виявив у тій кишені сто карбованців. Справді. Нехай не відає ліва рука, що подає права. Чи ж не взірець для опам'ятання нашим золігархіченим «благодійникам», які й коли подадуть обід зголоднілому, то о тім рекляма півроку нагадуватиме.

У 2002-му році я переніс складну операцію в Олександрівській лікарні Києва. Уже виписали, але іще безпомічний самотужки добутиися додому. І звернутись ніби нема до кого. Такий я великий самітник. Довелося телефонувати Євгенові Сверстюку. І він у визначену годину приїхав да й допровадив мене додому.

По кількох тижнях, уже зіп'явшись на ноги, я вийшов на вулицю. Дивлюсь Євген із якимсь чоловіком перехрестя переходять. Зустрілися. Із ним був український гість із Америки. Запросив я їх додому. Потому ми іще сиділи на схилі Старокиївського пагорба і згадували своїх батьків. А через кілька днів Євген передав мені від того заграничного гостя відчутну допомогу на ліки.

Й таке було. Із пісні слова не викинеш. Коли після сотенних походеньок по чиновницьких кабінетах мене нарешті повернули у цей знаковий у моїй долі будинок, то я ніяк не міг знайти майстра, щоби поміг мені бодай трошки облаштувати помешкання. Повірте, бувають, уроджуються такі безпорадні й безпомічні у житті люди. І я знову зізнався о тім Євгенові. І він спрямував до мене свого знайомого художника, але і майстра на всі руки, який і поміг мені.

Гай-гай, чи ж кожний такий відбиток утримала моя старіюча пам'ять. І тепер, коли запитальне часто зависає над моєю головою, то думка поривається спрямуватись до когось. А до кого? Нема Євгена Сверстюка. Й таке надходить інколи. А чому я у нього от про те чи про те не запитав був. Так Батько наші часто ізгадуються. А чому я у них про от се, а й про те не запитав був...

Зовсім недавно у телефонічній розмові із майже дев'яностолітньою українською літераторкою у Канаді я сказав:

– Як жаль, що нема уже Євгена Сверстюка...

Вона ж відповіла:

– Кожна людина відходить. Але як добре, що він такий у нас був...

Справді. Людина відходить. Людина не вертається. Але zostаються її добрі діла. І слід такої людини на землі осяває не тільки її сучасників, а й наступні покоління.

ЯК СПОМИН НА ВСЕ ЖИТТЯ

Далекий холодний магаданський край у північно-східній стороні світа заяснів, увиразнився уявно в очу моїм да й zostавив манливий відбиток у свідомості моїй восени, лагідної тихої осени, 1956 року. Коли молодий вісімнадцятилітній («Молодий я, молодий, Повний сили та одваги...») я уже трудився у тракторній бригаді обліковцем-заправником.

Осінній день до заходу хилився. До дядька Павла у селі на Старину сиво втоптанною стежкою простую. А навстріч мені ставний худющий незнакомий чоловік прямує скоренько. І розминаємось ми у звичнім привітанні. Але погук Насті Бобрихи долинає зблизька:

– Стаську! А чό то ти не остановився. Да же то Гандрій Яринин...

І сей погук зупиняє нас. Бо то був Стасько Вихтин, стринешний брат мій, який щойно повернувся із десятилітньої магаданської каторги. Він пам'ятав, знав мене малим восьмилітнім, і як упізнати йому мене здорослілого. Ах, се таке жорстоке двадцятье століття, що у нім розминалися не оно стринешні брати, а розминалися, розходилися цілі роди і народи.

Відтак цілий вечір Стасько переповідав мені про свою покуту у холоднім краї колимськїм, де у стражданнях високих спочили кості багатьох безневинних праведників. І вжахнулося серце моє.

Ото звідтоді й не полишає той далекий край мою уяву. А після прочитання «Одного дня Івана Денисовича» О. Солженіцина уява розмисли покликала, збудила. І в намірах моїх уже снувалося – неодмінно побувати у тім краю. Звісно, як подорожанин, як мандрівець. Коли ж восени 1964 року Владивосток передо мною постав, то намір сей якби досяжною реальністю засвітився. Але не судилося.

Уже у пізніших, у новітніх часах не раз поставали перед моєю уявою обриси поселення біля рудника імені Матросова. Яке воно? Там відбував заслання поет Василь Стус. І подумав я. Над холодним опівнічним краєм витає високий дух не 'дного праведника.

Забачити теє поселення ставало щоразу невтримно закличною манливістю. Але затим кожного разу нагорталося стримуюче відчуття нереальності такої далекої мандрівки. Надто ж у новітніх часах. Коли тисячі а тисячі відправлялися в одкритий простір у найвіддаленіші закутки світу, для мене, вродженого мандрівця, був поставлений заслн біля пограниччя. Ах, чи ж не тому, що наш двоюрідний дід Назар 1913 року був відправився в Америку да й зостався у Новому Світі назавжди. Для когось кордони одкрилися, але не для мене. Хтось уповні утішався свободою – тільки не я. Схоже, що і в останне чвертьстоліття незмінно перебував я у гонінні. Уявіть собі настирне кількаразове щороку розбивання нещасної спадщинної Батькової хати на хуторі да пильне промацування а найменшого папірця у ній. Упродовж двадцяти останніх літ. І чий то був полунічний телефонічний дзвінок у мою міську конуру:

«Так вот. Собірайся с вещами. Через годину прийде машина, і поїдеш туди, де ти був у шістдесятих роках». А все через причетність до художнього світу. Вічно, до скону неспокутний гріх. І хто ж сказав, що дар Божий.

А хоч би у сні або на світлинах забачити оте Стусове колимське поселення біля рудника імені Матросова. Усе настійніше тиснулося у думання моє останнім часом. Або хочай би стрінутися із кимось з колишніх поселенців у тім краї чи мандрівців у той холодний край. Через думання моє перебігало, коли я у селі уже двора переходив. Аж то раптом хвіртка дзеленькнула. Й посеред двору станув чоловік. Не сказати, щоби молодий, але не старий іще. Сорокавосьмилітній, як з'ясується потому.

– А чи у той двір я потрапив? – запитує.

– Да у той, у той двір, голубе... – одказую.

– Мо поміч вам потрібна?

– Да ще і як потрібна, голубе сизий.., – одказую запрошувально.

А Батькове давнє ураз ізгадалося. Що казали вони на хуторі: «Коли людина до хати іде, наближається, то здається, самий Бог іде». Тобто посланник Господній. Цю істину уповні осягає тільки самотня душа.

– А я тоже самотній. Як умерли два роки тому мати, то сам у хаті zostався, – провадив уже у довірчивий розмові прибулець. Я Віктор Баранов. А моя мати із Недворцьових була...

– Стривай-но, стривай-но?.. Так ми іще й родичі?!

Як з'ясується потому, Віктор приходиться мені племінником у третьому коліні по Батьковій лінії. Гай-гай, як за суетою житейською ми часто розгублюємо свій рід. Се тільки один Богдан Пастушок тримав у пам'яті і малював на папері своє розлоге родинне дерево...

– А батько мій Василь Олексійович Баранов був із дворянського роду... – сумовито продовжував Віктор.

А тож як. Коли у тридцятих роках минулого століття розкодували більшовики дідуся і бабуню Вікторових, завваживши у їхніх сутностях наявність дворянської крові і виставивши тее їм у неспростовну провинність, то маленького синочка їхнього Василя у приют, у патронат помістили. Щоби потекла у нім гинша, яничарська, зінакшена кров. Бо у тім більшовики були великі мастаки –

зінакшувати не оно дворянську, а і графську, національну кров. І часто їм це удавалося. Але не завжди. Бо кров людська – не водиця. І цілковито зінакшити її – це не те, що меч на рало перекувати.

А між тим невтримний час усе рухався. І то неухильно вперед. У своєму нашому селі підростала мати Галина Василівна. Її старша сестра уже завербувалася, виїхала на Донбас. А багато у тім часі (50-60-і роки минулого століття) наших поселян виїжджали на Донбас. У сподіванні вільної роботи і щастя. Як я ізгадую.

Одного разу подорослілою уже і намислила Галина одвідати свою сестру на Донбасі. А що може бути більш зворушливого, як стріча двох сестер у віддаленні од коханого рідного краю.

От тогді і стався випадок. Що познайомилася Галина із ставним дужим парубком Василем Барановим, підневільне патронатське життя якого уже давно скінчилося. А тепер от добровільно за комсомольською путівкою вирушає він у далекий магаданський край. І сільську адресу Галинину із собою повіз на край світа.

Коли ж у своє село повернулася Галина, то мати неочікуваного листа їй передала. А у ній запрошення – приїжджати у магаданський край для одруження.

Рішучість усі вагання переборола. І одважилася Галина Натяжко, і спрямувалася у невідому мандрівку на край світа. І стала вона у поселенні побіля рудника імені Матросова Галиною Василівною Барановою.

Там по рокові і народився їхній первісток Віктор Баранов. Але життя прожити – не поле перейти. Примхлива доля як із'єднала Вікторових батьків, так і розлучила їх.

Але спомини про оте знамените Матросове zostалися у Вікторовому серці на все життя. Бо тут уперше він забачив світ. Такий ніби непривітний у своїм одноманітті. Довга холодна зима і коротке літо. І картина. Як сходить велике червоне сонце на Колимі. Ах, це я вичитав десь колись, у котрогось літератора, бранця лихої долі.

– А воно ж зовсім там не велике, – усміхається Віктор. – І не завжди червоне, а якби бліде.

Зі шкільних літ він уже знав, що існують гинші, яскравіші, розмаїтіші зелені світи. Та все недосяжні.

А як виповнилося Вікторові п'ятнадцять літ, то і для нього постелилася дальня доріженька. В технічне училище аж у самісінський Ленінград.

– А що то за житка була в гуртожитку. Заходить увечері в кімнату отакенний здоровань. Блимне оком на мою обновку «Шо, спортивного костюма укупив?». «Та же укупив», – кажу. А через день спортивного костюма і нема... – згадує Віктор своє перебування у місті на Неві.

Затим поправили його на військову службу у Монголію.

– Ще у Монголії один військовик, дізнавшись, що я уродженець Матросового, – спогадує далі Віктор – одразу і запитав мене: «А Стуса там бачив?». Може, то був якийсь родич відомого засланця. А потому багато людей при згадці Матросового про Стуса запитували. «Та же бачив», – кожному одказую.

І у виразних споминах Віктор малює ясний у деталях постави і рухів портрет Василя Стуса. І кому судилося бачити великого поета і покутника за правду, то одразу і упізнає спогадувально. Таким і мені він запам'ятовся із київських стрічей у 1969-1971-х роках.

– А що люди про Стуса у Матросовому говорили?

– Бачите, я тоді ще підлітком був, то не все до мене доходило, – продовжує Віктор. – Але пригадую, як переповідали, що посилки, які надходили Стусові із Америки і Канади, то наглядові за ним служби усі прискіпливо промащували. Чи нема там чогось антирадянського.

– Я не був близько знайомий із Стусом, – веде річ далі Віктор. – Але при стрічах вітався із ним, і він зо мною вітався.

– А де ви найчастіше зустрічалися?

– Ну, на вулиці. А ще в їдальні. Бувало заходжу, а він уже і сидить за столиком.

– А чим Стус любив смакувати?

– А він завжди замовляв яєшню. У тій їдальні можна було замовляти. Що замовиш, – те і приготують. От заходжу я у їдальню, а там Стус сидить, і яєшня у мисці на столі.

Віктор Баранов розгортає складену 80-сантиметрову давню уже фотографічну панораму Матросового. Тут усе виразно проглядається. І дорога, і будинки з усіма своїми вікнами, і узвишкові краєвиди.

Мені недавно майже 90-літній Микола Якович Курчик із хутора Надія поблизу знаменитого Харалуга, який двічі був засуджений до смертної кари і безперервно перебував у совєцьких

концтаборах (аж у 50-и!) 31 рік 2 місяці і 25 днів, розповідав, свою одісею спогадуючи, що і він будував Матросове.

І подумав я. Що не оно Петербург на кістках нашої людности... Спогадує Віктор, що коли маленькими вони улітку в пісочку гралися, то людські кості там-там зблискували.

– А будинки ж які там, з чого зведені? – запитую у Віктора.

– Дерев'яні. Мерзлота. Інший матер'ял не підходить, мабуть.

Після короткої павзи роз'яснює:

– Оньо ліворуч бачите дім. Це гуртожиток. Тут мій батько спершу поселився. Сюди потому і Стуса помістили.

А ось їдальня. Праворуч – котельня. А ось тут вхід у шахту. Сюди на працю сходив Василь Стус. Там у шахті добували золото. Хоча він міг сходити і через штольню. Оньо вона – трохи ліворуч. А ось у кілька поверхів будинок – це управління шахти. Тут робітники і перевдягалися. Ось амбулаторія. Тут і зуби виривали. Ось будинок, в якому потому і ми жили. А оцією дорогою праворуч я їздив у інше поселення до школи аж до восьмого класу. Отамо будинок культури. Там мій батько керував художньою самодіяльністю. Він також працював у шахті. Але і вчився заочно у Ленінградському інституті культури.

– А на схилах за домами чи є якась ростинність? – цікавість моя за пагорб захоплюється.

– Та яка там ростинність, – роз'яснює Віктор. – Деревця маленькі. Але буяхи і брусниці дозрівали. Бувають і гриби... У теплицях то й овочі вирощували. І у нас тепличка була...

Співрозмовець як найкоштовнішу реліквію ще й ще розглядує потерту на згинах, де-де потьмянілу давню уже фотографію. Тут кожний дім, кожний завулок осяяний і його присутністю. На фотографії і дарчий напис його матері Галині Василівні.

У котрімсь моменті Віктор і зізнається, якби потаємне із душі вихоплюється:

– А знаєте, знаєте, що нігде у світі мені не хочеться так побувати іще, як у Матросовому...

Затим павза у мовчанні. Тиша. Музика безгоміння бринить.

У тиші й мої розмисли снуються і течуть. О тім, що тисячі й мільйони людських сердець спрямовують свої стопи до Гробу Господнього. І син крізь простір світовий поспішає до батька, котрий упав на чужому полі. І дочка могилу матері заквітчує.

Й у тім осяганні ясніє розгадка і моєї манливості забачити далекий колимський край. Бо у тім холоднім віддаленні в умовах екстремальних, у катуванні вистоювалася космічна мрія Сергія Корольова й ізроджувалася висока поезія Василя Стуса.

ЧАС ТІЛЬКИ ДЛЯ ДОБРОДІЯННЯ

Уже було зібралося у мене від початку перебудови кілька грубих рукописів. Їх я возив у торбі з Хутора у Київ, з Києва – на Хутір. І думка невідступно коло мене стояла. Що ось вихоплять із руки моєї торбинку з рукописами. А мрія, мрія в періодах із серця випурхувала да й в піднебесся злітала. Де би знайти кошти для роздруку цих рукописів хочай би у мінімальній множині. Бо поряд із неможливістю висловитись, рукопис в одному примірнику – це також тяжка ноша, іго покутне. За гіркої очевидності, що Батькову хату на хуторі упродовж десятиліть розбивали, і у мою відсутність промацували там кожний папірець.

І от на короткий час відбулася, сталася суспільна зміна. 2005-й рік. Головою обласної держадміністрації у Рівному став пан Василь Червоній. Мені допомогли із ним зустрітися. Я написав заяву і приїхав під означену пору в адміністрацію. Там на мене поглянув зі стіни великий портрет Отамана Поліської Січі Тараса Бульби-Боровця. У черзі я був останнім. І схоже, що до кабінету Голови не пощастить увійти, позаяк Голова от-от уже від'їжджас.

– А, будь ласка, пані, нагадайте йому про мене, – прошу уклінно секретарки. – Може, мене іще прийме...

Вона погоджується. Нагадує миттєво телефонічно. Й покивом руки, слово крізь вуста її іще не прохоплюється, запрошує увійти.

Заходжу. Кабінет облаштований у гарному національному оформленні. Пан Василь виходить із-за столу для привітання. Розмова триває хвилину. Може, дві. Ідетсья про видання мого роману «Хутір». Нагадую про свою онкологію. Що днів моїх може бути не багато, а хотілося б забачити книжку іще за свого життя.

– Дасть Бог, буде скоро! – заспокоююче каже пан Василь.

Через два тижні кошти надійшли у рівненське видавництво «Волинські обереги». І завдяки прихильному ставленню директора видавництва Тетяни Олександрівни Власюк роман «Хутір» (844 сторінки) через два місяці засвітився. Щоправда, наклад – усього 300 примірників. А з легкої руки пана Василя Червонія потому засві-

тилися й усі інші мої писання. 100-150 примірників. Спокій відносний поклався на моє серце. Що котрась книжка, можливо, десь і збережеться. Не усі ж бо в одночасся сплять. Хто ж це сказав, що рукописи не горять. Ще і як горять. І не оно рукописи, а і книжки.

Та не в тім наразі річ. Коли «Хутір» із'явився, то узав я одну книжку і спрямувався в обласну адміністрацію, щоби подарувати її панові Василю Червонію і подякувати йому.

Секретарка хутенько метнулася до кабінету Голови, і скоренько вийшла:

– Голова вас не прийме сьогодні. У нього часу немає, щоби прийняти вашу подяку. А книжку залиште...

Скоренько і відходжу в неозначенім зніченні. І тільки на вулиці в осягання ситуації увіходять серце і розмисли мої. Немає часу для вислуховування подяки. Але ж був час для добротності.

Одразу ж і норвезький письменник Кнут Гамсун ізгадався. Як він у молоді свої літа перебував аж ув Америці. Й скрута велика спостигла його. А доброзичливці нарадили йому звернутися за поміччю до одного багатія. І багатій той аж 25 доларів (а тоді це іше були чималі гроші) бідному літераторові велів видати. Й розчулилося Кнутове Гамсунове серце. І він ізнову спрямувався до благодійника, щоби свою велику подяку скласти тому панові. Та секретар, доповівши хазяїнові про суть прохання, передав літераторові таку відповідь благодійника. Що на вислуховування подяк він часу не має. Аяк. Тільки для благодійності є час.

І подумав я. Десятиліття а десятиліття відділяють ці дві події. А пульсування, вияви безкорисливої добротності одні й ті ж. Без усілякого наслідування. Справді. Нехай рука ліва не відає, що чинить, що подає рука права. У перегуку тисячоліть. Як і написано.

Й тепер коли доводиться мені їхати у маршрутці проз наш Хутір, то кожного разу чую од водіїв і мандрівців подячне слово світлої пам'яті Василю Червонію. Що таку гладку асфальтову сошу прокладено завдяки його сприянню. А як гладка дорога кінчається, і машина підгицує по вибоїнах, то й скаже, промовить хтось: «От був би Червоній, і щоби не ізняли його хутенько, то ми і далі їхали б гладкою дорогою». Одразу і поетичне слово Павла Тичини постелилось. По кривавій, по дорозі нам іти у світ.

Й ізнову подумаю я. Відходить людна, і закінчується час для її добродіяння. «Поки маємо час, усім робімо добро» (Посл. Св. Павла. Гл., 6, 10). Бо добрі справи назавжди осявають піднебесний простір.

ЛЮБОВ ЗАВЖДИ ВИНАГОРОДЖУЄТЬСЯ

*Навіяне після прочитання книги
Бориса Боровця «Михайло Яцковський...»*

Давно се діялося. Либонь, аж у початку минулого століття. А мо' й у дев'ятнадцятому столітті іще заснувалося, снувалося.

Як ув одним гарнім лісовім селі посеред поліських незайманих пуц жив, поживав, добром не гребуючи, один пан. Не сказати б, чи добрий він був, а чи не зовсім. Да і не в тім річ. А річ у тім, що пани тії мали, із'явилися у їхнім подружжю аж троє доньок і один-єдиний синочок. Як і усі пани у колишнім тихім часі, мали і сі відповідно прислугу. На те ж він і паном назвався, щоби йому прислуговувати. І сталося тут неочікуване. Не сказати, щоби а геть вирізнюване, унікальне в історії людськості. Що одна, найменша донька панська да закохалася у ставного вродливого наймита. І то було закохання невідворотне.

Стривожилась сильно панська родина. Бо де ж це видано і де ж це чувано. Щоби наймит на панянці оженився. Се ж лекше собі уявить, щоби і на правду комар да на мусі оженився або ж щоби кухарка управляла величезною імперією. Але такеє тільки у пісні буває да іще у невторимних імперських запосаганнях.

Отож і намислила панська родина відлучити непокірницю не оно од наймита, а й вітччини своєї, од коханого родинного осередку. Да й спровадили її через море-окіян у Новий Світ, аж у самісіньку Гамерику. Там то вона для наймита, ані наймит для неї уже недосяжні будуть. Зміркували собі. Так розум людський розсуждав. Але що сховане, що тремтить у таїні любові – теє не завжди дочасно знать нам дано.

Се за далекістю, за імлюю невідомости сховане, як велося на чужині нашій відлучениці, як щемно тужила вона не оно за наймитом, а і за коханою вітччиною, за любою родиною. За татом і ненькою. Посеред чужих людей. І мови не своєї, матірної.

А між тим події у світі і у тихім селі посеред поліських пуц розгорталися стрімко і непередбачувано. Спершу, не знати і від чого, умирає старий пан, по котрімсь тижневі відходить у засвіти і його благовірна дружина, не сказати б, що дуже і стара пані. Погодьтеся, а і в житті не рідко таке буває, трапляється. Що ніби у передчутті несказанних світових зрухів відходить людина. Нові часи уже не для таких людей.

У маєтку zostалися двоє сестриць і один братик. Усі неподружувані. А тут бунтація нечувана і небачена в історії людськості нагрянула, потужно запульсувала. І справді. Під корінь знищувалося усе дококола, й передусім усе те, що паном звалось. Перевороти і до тихого села посеред поліських пуц сягнули, докотились. Одного похмурого ранку кіннотники, либонь, чи й не самі будьоннівці вдерлися у панський маєток. Схопили молодого панича, до желізної борони його прив'язали да у чвал кінно гулицею пустилися. Дуже скоро у такім катуванні і живий дух із панича вийшов.

Нажахані передбачуваними усіма можливими катуваннями, панянки що собі намислили. Вони поприв'язували до шиї важке каміння і уступили у глибину ставка. Сей ставок і донині у тім селі зберігається. Одна семилітня дівчинка безпомічно спостерігала із пагорба за тією картиною. Як од панянок на водну гладінь із глибини тільки бульбашки ізійшли. І тая картина не раз виринала, поставала в її очу із глибин часу крізь усе її довге життя, як спомин про щось дуже жахливе.

А між тим непроглядуване будуче розгортало, висвітлювало, вияснявало нову несподіванку. Як тільки будьонівська кіннота віддалилася од Варшави через наші терени на свій схід, то і в гарнім селі посеред поліських пуц установилася польська влада. А із нею законилася і приватна власність на усе нерухоме.

Твердо нерухомою завжди була і застається земля. І через море-окіян тая новина дійшла, торкнулася слуху нашої відлучениці. До коханої вітчизни повертатися вона ніколи не наважувалася. Але через адвокатів визначила управителем родинного маєтку колишнього наймита, свого закоханця. Для великої любові кордонів не існує.

Звісно, що у постійно змінюваних часах усю тую маєтність од управителя одібрали. Але у своїй самотині він жив іще довго а довго. Та іще, напевне, довше перетривало життя панянки у далекій Гамериці. Бо коли упокоїлася вона там, здогадуватись треба, либонь, аж напередодні перебудови, то на ім'я колишнього наймита надійшла за її заповітом дуже велика сума у долярах. Що ближчих спадкоберців і не знайшлося там. І більшовицька казна залюбки скористалася тим спадком. А хіба цій казні першина дармовее вилучать.

І подумав я. Що велике число днів для людини – це усе-таки благо. Бо ж із ним дарується і час для розмислів, для покаяння, для удосконалення душі. А іще. Велика любов завжди винагороджу-

ється. У цьому випадку довготою життя. А могло ж воно відібратись тоді у тихім селі посеред поліських пуцц у час грізних переворотів. На усе Божа воля. І без Його волі й волосинка взайве не спаде.

ГАБРІЕЛЬ ГАРСІЯ МАРКЕС

Гай-гай, які ж тривожні останні місяці на наших теренах. Щодня долинають до могого слуху вісти про нові й нові людські жертви. Смуток і туга не розсіюються з могого серця.

А тут й іще одна туга поклалася, ізійшла у мою сутність. У Великодню суботу помер Гарсія Маркес. У вісімдесятисемирічному віці. Але хіба поважний вік його у спроможі заспокоїти серце і розвіяти тугу. Ми не завжди завважуємо присутність у світі живої вирізняваної художньої свідомості. І тільки коли згасає, відходить вона, зупиняємося ми раптом од неочікуваної несподіванки. Що от одне високе сяяння спрвжности зостановилося. І світ доокола в одночасся потьмянів, у тузі розлягаючись.

Так відчутно вразливо переживав я іще час, коли зі світа відходили, полишали нас Василь Биков і Чингиз Айтматов.

Здається, улітку 1972 року у читальному залі нашої районної бібліотеки випадково потрапив до моїх рук журнал «Иностранная литература». І позір мій виокремив оце ім'я «Маркес» і назву його роману «Сто років самоти». І я незагаино узався читати. Й чимось незвичним, своєрідним війнуло у мою свідомість, розширюючи і моє куче художнє осягання світу.

Уже другого і третього дня прийшов я у бібліотеку дочитувати сього незвичного роману. І назавжди увійшло у мою пам'ять дивне пророцтво. Що першому бути до дерева прив'язаному, а останньому мурахами із'їденому.

Й іще подивувало мене. Що ніби із культури інків як виразно заструменіли християнські мотиви. Божественна природа мистецтва.

Не усе написане Маркесом й перекладене пощастило мені перечитати, але присутність у світі сього художнього феномена я відчував повсякчас.

Уже далеко потому я вчитав у котрогось заграничного автора, що Маркесові Нобелівську премію убезпечила рекляма. Може, і так. Але в думанні моім одразу і спротив запульсував. Бо, може, і є

у світі десь невідома зафіксована висока художність, але Маркесове писання із серії отого високого.

У 2000-му році я із великим зворушенням прочитав «Заповіт» Маркеса. Яке мудре ясне усвідомлення своєї нетривкості у цьому світі. Одразу і юний Леонід Кисельов ізгодився. «Завтра буде день такий, як завше...».

Переходили, минали дні й літа, а жива Маркесова присутність у світі не згасала. За цей час він переніс кілька операцій і зносив страждання. Але на все свій час, і ніщо не відбувається у цьому світі без пори.

І от Маркеса не стало. Й безперервно рухомий світ осиротів. Десь на далекім небосхилі із невиразної туманності окреслюється нова зоря.

5 травня 2014 року

ІЗ КНИГИ ПАМ'ЯТІ

ЩО КОМУ ВАЖНІШЕ

Мабуть, чи аж не по війні одразу це сталося, діялося. Поїхали наші Батько із Матір'ю у Містечко на торговицю у день базарний. Що там уторгували, що прикупили, та й додому час їхати, повертатися наспів.

Мати гроші при собі тримали. Аж то лап-лап, усі можливі закапелки обмацали, а грошів нема. Стривожилися Мати да й кажуть: «А десь грошей, Іване, нема».

Батько упряж на коня у дорогу ладнають. І од шлеї якесь корокольце не виявилось на місці, сховалося. Стривожилися й Батько. Да й кажуть: «Гроші то дурниця, а от корокольця нема».

По котрійсь хвилині знайшлися і гроші і корокольце. А в хаті нашої довго іще з інтонаціями іронічними повторювали: «Гроші то дурниця, а от корокольця нема». Та якщо подумати, то і Батько рацію мали. Бо ж як без того корокольця підводою додому доїдеш.

ДЕ СЕРП І МОЛОТ

Коли по війні у наш край увійшли, уступили більшовики, другі совети, то і герб їхній совецький замаячів поскрізно на наших теренах із зображенням серпа і молота на ньому. І сказали тоді наші люди: «Де серп і молот, там смерть і голод».

СЛОВО СТАРШОГО БРАТА

Коли у 1969-1970-х роках я був підданий жахливій поруйнації моєї свідомості і довший іще час перебував у цілковитій майже безпомічності, то старший наш брат Микола прихильно зріднено перейнявся моїми стражданнями. І сказав був якось мені: «Пробач, Гандрійку, що я до тебе приїхати не можу. Я у дальшій дорозі безпорадний. Але я можу передати тобі щось із харчу... Мнися.. Сала...». У його великих очах світилися сльози.

А коли навесні, на перший день Великодня, 1977 року від енкаведистських давніх побоїв помирав наш старший брат Микола, і я зайшов до нього у хату, то він кволеньким голосом промовив: «А нехай би ти, Гандрійку, не заходив сюди. Ти ж бачиш, який я уже...».

Посеред того Великоднього дня брата не стало. Але і кризь десятиліття стоять зо мною слова старшого брата.

«ЧОРНОМЕРЕЦЬ, МАМОНЬКО...»

Як і мені, старшому братові Миколі, ведмідь на вухо наступив. Ані слуху, ні голосу ми із юних літ не мали. Не співали себто, і голосів своїх привселюдно соромилися.

Але бували випадки.

На Успіння Богоматері – це храмовий празник у сусідньому селі. З усіх дооколишніх сіл і хуторів цього дня сходиться туди багато людей. Перебуваючи іще на канікулах у свої студентські літа, і я одного разу пішов на храмовий празник у тее сусідне село. Да й у шкільних друзів своїх затримався. Уже затемна на хутір повертався. Неподалік нашої хати на стежці зупиняюся. Голос до могого слуху пробивається, стелиться: «Чорноморець, мамонько, чорноморець...».

Простую у темряві передосінній на голос. Це наш Микола. Також на храмовому празнику у сусідньому селі був. Звеселілий. У кума Василька гостював.

Але коли і у районівій лікарні наш брат Микола тієї останньої у своєму житті весни перебував, то також співав із великого страждання «Чорноморець, мамонько, чорноморець...». І сказав котрийсь сусіда із хворих: «А сей чоловік, напевне, завжди великим співуном був...».

І ВЕСНУ ПЕРЕЗИМУЄМО

А так доля склалася, що маленький хлопчик виховувався у хаті старенької дуже бабусі. Як і кожна людина похилого віку, вона надто боялася зими, яка ось уже наступала. Да й сказала при хлопчиків: «І як цюю зиму нам буде перезимувати».

А коли зима минула й весна розвесніла, то і зідхнула бабуся влекшено: «От і ще одну зиму перезимували». Хлопчик теє почувши, зрадніло додав: «Зиму перезимували, то і весну перезимуємо».

ТАКІ ЧЕРВОНІ, ЧЕРВОНІ КНИГИ

Наш старший брат Микола був цілковито неписьменний. А так сталося, що під свої шкільні роки він мав травму правої ноги, кілька років майже не ходив, а й з хутора за Польщі у село до школи як було добираться. Але яке лагідно прихильне ставлення до книги бриніло у його серці.

Із дна моїх перших споминів увиразнюється, ясніє. Либонь, у війну, за німців теє відбувалося. Що поїхав підводою наш Микола до Містечка яку-то повинність відбувать. А увечері привіз він додому мало не цілу підводу книжок. Десь-то їх там викинули на смітник, а Микола підібрав як і не знати, яку коштовність. І усі книжки були червоні, червоні. Такі поважні. Аж яскріли.

Батько переглянули ті книги. І тут же розпорядились знищити їх. Чи їх закопали, чи спалили. Куца юна пам'ять не уберегла той момент. Напевне, це були більшовицькі, марксистсько-ленінські книги. Що за них німці могли б усіх нас в одночася розстріляти.

ВИСОКЕ СВЯТО

Перший день Різдвяних свят, здається, 1951 року. За розмальованими ласицями вікнами розкошує білий тріскун. У хаті і в піднебеснім просторі струменить ідея високого свята. Я усівся на полику під грубою і читаю книжку. Чи ж не оті саме рядки: «І тільки гідний той життя та волі, хто кожен день іде за них у бій» (Із Й.-В. Гете).

Рипнули сінешні двері, і в хату, несучи сивий клубок пари, заходить брат Микола. Зраднілих Батька, Матір завважає. І мене не проминає. Дивиться прихильно:

– А нехай би ти, Гандрійку, не читав сьогодні. Свято ж таке велике...

КАЗАЛИ КОЛИСЬ НАШІ БАБА...

Казали наші Баба Лександра колись: «Не ті черви, що ми їх їмо, а ті черви, що нас їдять...».

Це до того казали вони, коли хтось синю звабливу сливку до рота лакомо спроваджував, але одразу бридливо й випльовував. Бо вона червистість свою показала.

ПІСНЯ У ЗБАДЬОРІННЯ І У ЗАСПОКОЮВАННЯ

Із ранніх своїх дитячих літ, відколи і пам'ятаю себе, я любив слухати, коли співає хтось або гурти співають. Але сам співати не наважувався. Усе здавалося мені, що і я сяким-таким голосом наділений, але він схований десь глибоко у вмісті моїм. І явити його недолугого світові у мене сміливості не зроджувалося.

Коли мене одразу по війні, чи й у війну іще, либонь, приставили гусей пасти, не раз дрімота на самоті мене до засинання схиляла. Гуси теє завважували та й, стишуючи своє гелготання, тихенько у шкоду йшли – ячмінь чи овес обшморгувать. Затим і Мати наші теє завважували да й легесенько розбуджували мене, примовляючи лагідно:

– А нехай би ти, Гандрійку, співав, то не заснув би мо'...

Коли ж мене уже приставили корову пасти, то повторювалося все те ж. Спершу дрімота сковувала мене на самоті, відтак і сон знемагав. Корова моментально завважувала відсутність моєї уваги і скоренько прошкувала у шкоду. Це вже потому стояли надо мною наші Мати і лагідненько, стишуючи свій гнів, промовляли:

– А нехай би ти, Гандрійку, співав, то мо' не заснув би...

А коли ясного літа 1969 року після жадливої поруйнації моєї свідомості у кількамісячній безсонні я місця собі не знаходив од великих страждань, то Мати наші згорьовані після паралічу слабеньким голосом похоплювалися утішати мене:

– А якби ти, синку, співав, то мо' спокій сходив би на тебе...

З М І С Т

Там земля мила. <i>Повість-спогад</i>	3
Брати. <i>Повість-мандрівка</i>	71

Із циклу «Новели нашого хутора»

Солдатські спомини.....	103
Заробітчанські бувальщини	114
Про Дениса Довгого.....	121
Чужина	124
Давній міст.....	127

Сюжети з натури

«Врятували нас дід із бабою...»	131
Вікно Гемінгуея.....	134
Хлопчик зростає за ґратами	140
Родіон Нахапетов	140
А сила мистецтва іще пульсує	143
Дощик приросив – рослини звеселіли.....	144
Літак. <i>Підслухана розмова</i>	145
У запустінні вкорінюються дерева	145
Хресна хода	146
Малий біженець	148

Оповідки про звірят і птахів

Собака качається – дощ буде	149
У передчутті стрічі.....	150
Собаки і сніг	150
Пташка у біді	150
Гості з хутора.....	151
Вовки і лось. <i>Із оповідок Михайла Ковшового</i>	153
Малюнок з осені.....	155
Нічна стріча	155
Лелека будується.....	156
Вічне спокутування.....	157
Здобич не поділили	158

Зі шпитальних настроїв

Бувальщини острова «Нова Земля».....	159
Білі ведмеді.....	160
Ведмежа шкура для адмірала.....	161
Ціна невтримності.....	162

Із циклу «Міські краєвиди»

Нагадування минулого	163
Позоставлений термометр	163
Відчуття просторовості	164
Старий годинник	164
На перехресті	165
І Дон Кіхот, і Сервантес, і Гарсія Лорка	165
Вилловлювач копійок	166
Хмари, як гори	167
Висока пожертва	167
Літо дозріло	168
Захід Сонця	168
Таке міцне акацієне дерево	169
Дерева перед дощем	170
Акація цвіте	170
Така густа зелень	170
Липочки	170
На Матір схожа	171
Голуба ріка	171
Вихований хлопчик	171
Прозорість	171
Убили людину	171
Так тихо лист опадає	171
Одинокий листочок	172
Куряче подивування	172
У передчутті білого	172
Молитва у час війни	173

У світлі спогаду

Євген Сверстюк	174
Як спомин на все життя	182
Час тільки для добродіяння	188
Любов завжди винагороджується. <i>Навіяне після прочитання книги Бориса Боровця «Михайло Яцковський...»</i>	190
Габріель Гарсія Маркес	192

Із книги пам'яті

Що кому важніше	194
Де серп і молот	194
Слово старшого брата	194
«Чорноморець, мамонько...»	195
І весну перезимуємо	195
Такі червоні, червоні книги	196
Високе свято	196
Казали колись наші Баба... ..	197
Пісня у збадьоріння і у заспокоювання	197

Літературно-художнє видання

Кондратюк Андрій Іванович

ТАМ ЗЕМЛЯ МИЛА

Повісті, оповідання, есеї, спостереження

Редактор *Борис Боровець*
Набір *Валентина Печоріна*
Макетування, верстка
дизайн палітурки *Віталій Власюк*

*В оформленні обкладинки
використано фрагмент картини
Сергія Васильківського "Українська хата на пагорбі"*

Підписано до друку 27.04.2015 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсет. Гарнітура «Times New Roman». Друк офсет. Ум. друк. арк. 11,63.
Наклад 150 пр. Зам. 20.

Видавництво «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.
Надруковано в друкарні видавництва «Волинські обереги».